

Польський Інститут у Києві
Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин
Інститут історії України НАН України

УКРАЇНА І ПОЛЬЩА: ШЛЯХАМИ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН

Збірник наукових праць з нагоди 100-річчя
встановлення польсько-українських
дипломатичних відносин

ВИДАВНИЦТВО
ГОРОБЕЦЬ

Київ 2019

Україна і Польща:

У45 Шляхами міждержавних взаємин : зб. наук. праць з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин / наук. ред. І. Матяш; вип. ред. В. Собіянський; пер. з пол. К. Москалець. Київ : Видавництво «Горобець», 2019. 300 с.: іл.

ISBN 978-966-2377-53-8

До збірника увійшли тексти доповідей учасників Міжнародної наукової конференції з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин, що відбулася з ініціативи Польського Інституту у Києві й Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин 27 вересня 2019 року у приміщенні Медіа-центру Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв. Статті присвячені спробам встановлення дипломатичних відносин між Україною та Польщею у 1919–1920 роках. Дипломатія вважається елементом створення української та польської державності, тому тексти торкаються, зокрема, діяльності місії УНР та ЗУНР у Польщі та польської місії у Харкові. Військова співпраця є окремим питанням українсько-польських взаємин зазначеного періоду.

Для науковців, істориків, дипломатів, соціологів, культурологів, усіх, хто цікавиться історією, військовою справою, міжнародними відносинами та польсько-українською співпрацею.

УДК 94-327 (477+438) "1919/1920"

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту історії України
Національної академії наук України (протокол №1 від 30 січня 2020 р.)*

Наукова редакторка – докт. істор. наук, професорка *Ірина Матяш*

Випусковий редактор – *Віктор Собіянський*

Переклад з польської *Костянтина Москальця*

© Польський Інституту у Києві, 2019

© Наукове товариство історії дипломатії
та міжнародних відносин, 2019

© Інститут історії України НАН України, 2019

© Видавництво «Горобець», 2019

ISBN 978-966-2377-53-8

ЗМІСТ

Ірина Матяш

Початок інституційної історії
українсько-польських дипломатичних відносин..... 14

Мірослав Шуміло

Генеза союзу. Відносини Української Народної Республіки
з Польщею (січень 1919 – квітень 1920 рр.)..... 36

Наталія Рубльова, Олександр Рубльов

Документи про українсько-польські дипломатичні
відносини в українських архівах (1921–1939 рр.) 54

Вальдемар Резмер

Польсько-українська військова співпраця –
дослідницькі та видавничі постулати 65

Андрій Руккас

Створення та діяльність органів
військово-дипломатичного представництва УНР
в Польщі (1919–1921 рр.)..... 89

Ігор Срібняк

Каліш – центр громадсько-політичного життя
українських комбатантів у Польщі (перша половина
1920-х рр.): за матеріалами нових розшуків у польських
та українських архівосховищах 108

Януш Одземковський

Втрачені шанси польсько-українського союзу
в 1918–1920 роках..... 127

Шановні Читачі!

Сто років тому на руїнах *Belle époque*, яка закінчилася найкривавішою в тогочасній світовій історії війною, народжувалися і відроджувалися національні держави. Повоєнний хаос у сфері політики і міжнародного права став для багатьох європейських націй, зокрема для поляків та українців, шансом здобути свободу. Поразка великих центральних держав і падіння царської Росії дали полякам шанс відбудувати Річ Посполиту після 123 років поневолення, а українським незалежницьким діячам дали змогу спробувати створити незалежну Україну.

Незалежне існування наших держав народжувалося, зокрема, в обставинах локального конфлікту між поляками й українцями. Ще до того, як постали перші структури незалежної Польщі й України, перед тим, як зміцніли державні органи обох країн, вибухнули польсько-українські бої у Львові, які швидко перетворилися на запеклу дев'ятимісячну війну за Волинь і Східну Галичину. Обидві сторони мали багато жертв.

Суперечка за Галичину була настільки сильною, а поділи такими глибокими, що чергові спроби порозуміння зазнали

фіаско. Війна втягнула значну частину сил Польщі й України, і це тоді, коли над обома молодими державами зависла смертельна небезпека. Вже в листопаді 1918 року Червона Армія розпочала марш на захід, щоб об'єднати російську революцію та європейські революційні рухи. Пам'ятаймо, що, попри обстоювання гасла про самовизначення націй, у більшовицьких планах ніколи не було ні незалежної Польщі, ні вільної України. Обидві держави мали існувати тільки як республіки рад у червоній імперії.

Однак слід пам'ятати і наголошувати, що з обох боків існували середовища, які усвідомлювали більшовицьку загрозу і прагнули протиставити їй сильний польсько-український союз. Саме політична зрілість, відповідальність і далекоглядність середовищ, зосереджених довкола Юзефа Пілсудського і Симона Петаґюри, лягли в основу шляху, який урешті привів до закінчення польсько-українського конфлікту, а згодом до політично-військового союзу. З огляду на пам'ять про нещодавній конфлікт, дорога до порозуміння була нелегкою. Її визначали десятки депеш, дипломатичних місій, а також складні багатогдинні переговори. Зусилля керівників і дипломатів обох сторін привели не тільки до унормування відносин, а й до укладення союзу, завдяки якому польсько-українські частини 1920 року дійшли до Києва і ефективно захистили Варшаву від більшовицької навали. З погляду історії дипломатії, воєн і міжнародних відносин, укладення ефективного політично-військового союзу за такий короткий час після закінчення конфлікту можна без найменшого сумніву назвати небувалим успіхом. І ми можемо пишатися фактом, що його авторами були наші предки.

На жаль, ці зусилля остаточно не привели до створення вільної та незалежної України, і тому наші обидві держави мають зробити висновки із цього уроку історії. Проте варто пам'ятати, що після Ризького миру Польща надала притулок солдатам армії українського союзника, а також еміграційному уряду УНР, який мірою обмежених можливостей підтримувала, зокрема фінансово, протягом усього періоду міжвоєнного двадцятиліття. Пам'ятаймо також, що у Польщі міжвоєнного періоду легально діяли дев'ять українських партій і політичних організацій.

Сто років дипломатичних відносин Польщі й України були свідками численних спроб діалогу та співпраці, які увінчалися успіхом, однак траплялися й невдачі або трагічні випадки. Як, скажімо, спроба діалогу Армії Крайової з Українською Повстанською Армією задля стримання вбивства цивільного польського населення у липні 1943 року на Волині.

Варто також усвідомлювати, що протягом усього періоду холодної війни уряди РП і УНР на вигнанні підтримували контакти, що відбувалися безпосередні зустрічі найвищих еміграційних властей, а від 1949 року при еміграційному уряді РП у Лондоні Українська Національна Рада мала свого постійного представника. Контакти, які відбувалися з різною інтенсивністю, і часом нелегкі розмови на тему майбутнього наших націй привели до підписання в листопаді 1979 року в Лондоні спільної декларації президентів і прем'єрів обох еміграційних урядів. Ми, поляки, також пам'ятаємо, що після запровадження воєнного стану в Польщі еміграційна українська влада звернулася до польського комуністичного уряду з меморандумом, у якому було висловлено солідарність із польською на-

цією. Остання зустріч президентів обох держав на вигнанні – Ришарда Качоровського і Миколи Павлюка – відбулася вже після падіння комунізму в Польщі, 1990 року. Не підлягає сумніву, що взаємні контакти, а також праця політиків і інтелектуалів з обох боків підготували ґрунт для встановлення різних стосунків між обома державами після падіння залізної завіси, внаслідок чого Польща першою серед держав світу визнала незалежність України.

Після ста років від встановлення дипломатичних відносин дискусії про польсько-українські зв'язки не вщухають. Навпаки, з'являються нові елементи, нові барви, дискусії охоплюють чергові середовища. Ці дискусії не обмежуються і не повинні обмежуватися вузьким колом істориків, бо між сусідніми націями, які століттями спільно живуть у Європі, це неможливо. У дискусіях беруть і повинні брати участь політики, духовенство, митці. Їхня участь, зокрема, участь політиків, які обіймають високі посади, повинна зосереджуватися на забезпеченні свободи досліджень, дискусій і публікацій. Неприпустимо обмежувати доступ до правди, вдаючись до адміністративних рішень.

Дискусії, що відбуваються із взаємною повагою і спираються на правду, збагачуватимуть і зближуватимуть поляків та українців, навіть якщо в окремих оцінках ми залишимося на різних позиціях. Із цим переконанням від усього серця раджу прочитати статті і документи, які містяться у цій книжці!

Бартош Ціхоцькі
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Польща в Україні

Шановні Читачі!

Пропоноване Вашій увазі видання присвячене надзвичайно важливій темі – 100-річчю встановлення українсько-польських дипломатичних відносин. Це питання досі практично не обговорювалося у широкому науковому колі і публічному просторі – ані в Україні, ані в Польщі. Навіть в офіційному виданні МЗС Республіки Польща з 2018 року під назвою «Відродження польської дипломатичної служби у період 1917–1921 років» немає жодної згадки про те, що Українська Народна Республіка була серед держав-сусідів, з якою існували дипломатичні відносини. Натомість, згадується радянська Росія, Німеччина, Литва і Латвія, Чехословаччина і Румунія. Відтак пропонований вашій увазі науковий збірник, як і Міжнародна наукова конференція з нагоди 100-річчя встановлення польсько-українських дипломатичних відносин (Київ, 27 вересня 2019 р.), матеріали якої покладено в його основу, є унікальною нагодою аби заповнити прогалину і зафіксувати цей історичний факт у наступній подібній публікації МЗС Польщі.

У лютому 2019 року з ініціативи Посольства України у Варшаві відкрито меморіальну таблицю на будинку (колишній Готель «Польський»), де у 1919–1920 роках містилася Військова місія Української Народної Республіки. В урочистому відкритті цієї таблиці взяли участь Міністр закордонних справ України Павло Клімкін, з польського боку – Віце-прем'єр-міністр, Міністр культури і національної спадщини Пьотр Глінський. Сподіваємося, що найближчим часом у Варшаві ми відкриємо і таблицю на Алеї Руж, де працювала дипломатична місія УНР. Всі ці символічні події і наукові дискусії мають одну важливу мету – продемонструвати, що сучасні відносини між Україною та Республікою Польща будуються на міцному фундаменті, щонайменше, сторічної давнини.

За нами – непроста і часто трагічна історія. Та попри наявність складних моментів у взаєминах між українцями і поляками ми вміли об'єднуватися у боротьбі «За Нашу і Вашу Свободу» проти імперських зазіхань і тоталітарних режимів. Це був важливий час героїчної боротьби українського і польського народів за утвердження і зміцнення своєї державності.

Для України істотну вартість мав стратегічний союз з Польщею у боротьбі проти більшовицької навали. Союз Симона Петлюри і Юзефа Пілсудського, попри те, що розчарував українців із Західноукраїнської Народної Республіки, створив умови для багатьох успішних прикладів взаємної підтримки. Разом ми звільняли Київ від більшовиків та пройшли переможним військовим парадом київським Хрещатиком 8 травня 1920 року.

Разом ми врятували Європу від більшовицької навали у серпні 1920 року.

Пам'ятаємо, як після переломної битви Війська Польського під Варшавою 15 серпня 1920 року, що увійшла в історію Європи як «Диво над Віслою», 6-та стрілецька дивізія Армії УНР під командуванням Марка Безручка наприкінці серпня 1920 року успішно втримала оборону міста Замость, не даючи кінноті Бідьоного піти далі на Варшаву.

Про це, на жаль, мало говорять у Варшаві і в Києві. І тому нам потрібно докладати більше зусиль, щоб максимально популяризувати ці позитивні сторінки нашої історії.

У 20-х роках минулого століття було закладено і скріплено на полях бою традиції українсько-польського братерства зброї, політичної, дипломатичної та економічної співпраці, які сьогодні ми разом успішно відроджуємо. Як і тоді, перед нами – спільні виклики і загрози в особі неоімперської політики Росії.

І ми рішучі в своєму виборі розвивати стратегічне партнерство між Україною і Польщею як між рівними і незалежними державами, щоб ніколи більше не помилитися і не давати шанс новітнім Ризьким договорам.

Історія не завжди тішила нас милосердям і справедливостю. Але ми зберегли найцінніше – бажання жити і творити разом в об'єднаній Європі. Це бажання втілюється в багатьох історичних прикладах підтримки і взаємодопомоги, які нам потрібно доводити нашим суспільствам і переконувати, що дружба і партнерство між українцями і поляками – це не даність згори і не подарунок долі, а усвідомлений вибір наших

народів, зроблений після багатьох років поневірянь, випробувань і кровопролитів.

Саме Республіка Польща у грудні 1991 року була першою, що визнала державну незалежність України. Польща була однією з перших країн, чії прапори майоріли на Майдані у 2004 році і під час Революції Гідності у 2014-го. У найскладніший для нас час російської агресії Польща прийшла на допомогу, мобілізувавши увесь демократичний світ на її підтримку. Сьогодні ми спільно пліч-о-пліч боронимо європейський континент від російського імперіалізму та тероризму. Ми зробили вірні висновки з нашої історії і готові далі разом іти вперед. Бажаю всім Авторам нових наукових знахідок, які ми як дипломати будемо підтримувати і розвивати, а Читачам – задоволення від знайомства з новим виданням.

Василь Боднар
Заступник Міністра закордонних справ України

Ірина Матяш

докторка історичних наук, професорка
(Інститут історії України НАН України, м. Київ)

ПОЧАТОК ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН

Питання про початок інституційної історії українсько-польських дипломатичних відносин є закономірним у контексті відзначення століття державності України і Польщі. В українській та польській історіографії достатньо уваги приділено питанню українсько-польських відносин в 1918–1921 рр. Завдання цієї статті полягає у відтворенні основних напрямів і форм діяльності перших офіційних представництв Польщі в Україні та України в Польщі, а також їхньої ролі в розвитку двосторонніх відносин.

Польське представництво в Києві

Можливість обміну України з Польщею дипломатичними представниками обговорив гетьман Павло Скоропадський під час свого першого державного візиту (3 – 17 вересня 1918 р.) до Берліну. Серед інших зустрічей він провів перемовини з представником Польського королівства графом Францішеком Пулаським, який мав на меті з'ясувати питання про встановлення дипломатичних відносин між Польщею та Українською Державою¹.

¹ Дипломатические сношения Украины с Польшей // Киевское утро. 1918. 9 сентября (27 августа). № 11. С. 2. У вересні 1921 року Ф. Пуласький очолив польське посольство в радянській Україні.

Після повернення гетьмана до Києва розпочалися підготовчі роботи до відкриття польського представництва. Ще до приїзду офіційного представника в Київ П. П. Скоропадський прийняв 3 жовтня 1918 р. делегацію Польського виконкому Києва в складі С. Михайловського, С. Зелінського та К. Березовського, яка подала гетьману клопотання про продовження визначеного в законі про українське громадянство від 2 липня 1918 р. терміну щодо вступу в українське громадянство для поляків. Йшлося про те, що в Києві немає консульського представництва, яке б могло видати національні документи тим, хто не прийняв українського громадянства. Згідно з законом українськими громадянами вважалися всі мешканці Української Держави, котрі перебували на її території під час оприлюднення закону і не подали в зазначений в законі строк відповідної заяви про те, що вони не бажають приймати громадянство. Гетьман висловив делегації розуміння тих незручностей, які були змушені відчувати польські громадяни через ситуацію, що склалася, але з державної позиції задовольнити їхнє клопотання не міг².

Офіційний польський представник з'явився в Києві 12 жовтня 1918 р. Станіслав Ванькович-Соболевський, дворянин з Віленської губернії, морський інженер, член 2-ї і 3-ї Державної Думи Російської імперії, отримав призначення на посаду Надзвичайного посланника і уповноваженого міністра Регенційної Ради Королівства Польського при Українській Державі. Йому делегувалися питання опіки над польськими громадянами та врегулюванні проблеми польських військових формувань на

² Прием у гетьмана // Киевская Мысль. 1918. 4 октября. № 176. С. 1.

українських територіях³. Приїзд офіційного представника зарубіжної держави гетьман Павло Скоропадський асоціював з державним визнанням. Посольство спершу розташувалося на вулиці Пушкінській, 30. До його складу увійшли радник Богдан Кутиловський, перший секретар Едмунд Соболевський, другий секретар Чеслав Пружинський. Консулярним радником було призначено Петра-Земовіта Маріяна Хойновські. До його обов'язків серед іншого входило видавання національних паспортів польським підданним, на що очікувала польська громада в Києві. В контексті захисту інтересів своїх громадян польське посольство комунікувало з іншими місіями. Для зберігання капіталів польських громадян у Києві невдовзі почав функціонувати відділ комерційного Варшавського банку в Україні.

Станіслав Ванькович одразу після приїзду відвідав МЗС Української Держави, мав тривалу розмову міністром закордонних справ Д. І. Дорошенком про перспективи українсько-польських відносин⁴. Вірчу грамоту польський представник вручив П. П. Скоропадському 5 листопада 1918 р. Дату урочистого акту визначали з урахуванням кількадечної відсутності гетьмана в Києві. Напередодні той мав зустріч на станції Скороходове з отаманом Війська Донського П. М. Красновим, намагаючись виробити домовленості про взаємодію щодо протистояння більшовицьким військам. Під час зустрічі обговорювалася можливість проведення особливої наради щодо створення оборонного союзу між Українською Державою,

³ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 286. Арк. 6.

⁴ Польський посол у Д.И. Дорошенка // Киевская Мысль. 1918. 13 октября (30 сентября). № 185. С. 3.

Доном, Кубанню, Кримом, народами Кавказу та самостійною Грузією (позиція гетьмана)⁵ та представників Добровольчої Армії, Дона, Кубані, Української Держави, по можливості – Грузії, Польщі, Білорусі, Фінляндії, Сибіру (позиція отамана) з приводу державної організації Росії та можливої допомоги союзників і сусідніх держав, з'ясування переліку країн, які відділилися остаточно від Росії та засад їхніх стосунків із «метрополією». На той момент 1 листопада 1918 р. збройним виступом об'єднаних польських підпільних військових організацій розпочалася польсько-українська війна в Галичині. Оприлюднена харківськими газетами теза донського отамана про «братню єдність» і початок чогось «великого», показувала П. П. Скоропадського як ініціатора відновлення «єдиної і неділимної Росії»⁶. Народ цю зустріч йому не пробачив.

Втім, на дипломатичному фронті поки змін не відбувалося. З нагоди вручення польським представником вірчої грамоти організували урочисте прийняття в гетьманському палаці. Підтвердження повноважень польським репрезентантам було надано 11 листопада 1918 р⁷. Для світу цей день став днем завершення Першої світової війни, а для Польщі – днем відновлення державності. Незалежну Польську державу очолив Юзеф Пілсудський⁸.

⁵ Там само. С. 83.

⁶ Дорошенко Дмитро. Історія України 1917–1923 рр.: У 2-х т.: Документально-наукове видання / Упоряд. К.Ю. Галушко. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 року. К.: Темпора, 2002. Т. 2. С. 284.

⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 4-5.

⁸ Польща. Нарис історії / За ред. Вл. Менджецького та Єжи Брацисевича; переклад з пол. І. Сварника / Ін-т національної пам'яті; Комісія переслідування злочинів проти польського народу. Варшава. 2015. С. 226–227.

Діяльність польських консульств передбачалася, крім Києва, в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Харкові, Катеринославі. МЗС Української Держави підтвердило готовність визнати повноваження консулів, однак для реалізації повною мірою цих намірів забракло часу.

Оприлюднена 14 листопада 1918 р. «Грамота Гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків України» вже не залишила Українській Державі часу на існування – розпочалося антигетьманське повстання. На початку грудня 1918 р. реєміграційний відділ при консульському відділі посольства очолив Роман Бнінський, військовим аташе отримав призначення майор Юліуш Клеєберг, його заступника – капітан Зиховський⁹. Їм насамперед довелося вирішувати питання щодо звільнення затриманих поліцією або ув'язнених за дезертирство з української армії польських громадян. На звернення С. Ваньковича український уряд виділив 1 млн. карб. безвідсоткової позики для надання допомоги польським біженцям¹⁰.

Невдовзі до влади прийшла Директорія, яка відновила Українську Народну Республіку. Польське представництво залишилося в Києві. Проте Станіслав Ванькович, як і секретарі іспанського консульства Теодор Мулен та французького – Віктор Серкаль (обидва на той момент представляли Францію) не взяв участь в урочистій зустрічі чільників Директорії – Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Федора Швеця та Панаса Андрієвського – на залізничному вокзалі 19 грудня 1919 р.

⁹ Там само. Арк. 15.

¹⁰ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 60 зв.

26 грудня 1918 р. уряд Директорії ухвалив текст ноти до народів світу та їх урядів. У зверненні декларувалося бажання «жити в добрій, дружній згоді» з усіма державами світу, близькими і далекими сусідами; приймалися всі обов'язкові для УНР вимоги міжнародного права та міжнародні зобов'язання, в тому числі – й *«спадщини бувшої Росії в міжнародних стосунках пропорційно силам України»* і висловлювала готовність прийняти представників інших урядів і скерувати натомість своїх.

Однак уже наприкінці січня для Києва стала очевидною більшовицька загроза. 27 січня МЗС УНР повідомило іноземних представників про загострення воєнної ситуації і неможливість гарантувати їм безпеку. Через наступ Червоної армії розпочалася евакуація з Києва урядових установ та іноземних представництв. Ті переважно скористалися можливістю організованого виїзду до Вінниці разом із українським урядом. Польське представництво залишило Київ 28 січня, виїхавши дипломатичним потягом через Козятин до Вінниці. Там 7 лютого разом із представниками Грузії, Дону, Німеччини та Фінляндії провели нараду, за результатами якої ухвалили рішення якнайшвидше залишити територію УНР. У повідомленні про цю ухвалу, переданому Директорії, констатувалася потреба зміни місця перебування представництв, а не розірвання дипломатичних відносин із Україною.

Польське представництво в Одесі

Діяльність польського представництва в Одесі розпочалася за схожим сценарієм. Функцію захисту інтересів польських громадян від середини 1918 р. взяли на себе Польське

товариство з підтримки жертв війни, Польський виконавчий комітет, Рада польських організацій, Польська Рада Безпеки в Одеському військовому Союзі поляків і Польський Південний комітет щодо повернення на батьківщину.

Офіційну діяльність Генеральне консульство Польщі офіційно розпочало в грудні 1918 р. Його очолив Зенон Беліна Бжозовський. Він мав маєтки на Поділлі, від початку Першої світової війни мешкав у Одесі, брав активну участь в місцевих польських організаціях (зокрема був членом редакційного комітету «*Tygodnika Odeskiego*», управління Польського Товариства з підтримки жертв війни і Товариства зі сприяння розвитку польської гімназії ім. Т. Костюшка)¹¹. В приміщенні консульської установи (Катерининська площа, буд. № 7) було організовано Комітет з мобілізації і призову до війська.

Повідомлення про набір до війська поляків, народжених у 1883 – 1901 рр., стало першим офіційним документом, підписаним З. Бжозовським¹². Його дії свідчили про підтримку Добровольчої армії. В цей час до Одеси прибуло близько 1 500 польських вояків у складі стрілецької бригади, окремої інженерної роти та авіазагону 4-ї польської армії. Вони підпорядковувалися генеральному хорунжому Василю Біскупському – командувачу армійським корпусом гетьмана П. П. Скоропадського в Одесі, а з 20 липня 1918 р. ще й виконувачу обов'язків командира Першої Кінної дивізії. Попри формальний статус, цей колишній російський офіцер і монархіст, що після проголошення

¹¹ Чесельскі Томаш. Консульство Польщі в Одесі 1918–1920 рр. та його архів // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Вип. 26: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. К.: Ін-т історії України НАН України, 2017. С. 417.

¹² Там само. С. 418.

УНР перейшов на її бік і залишився в українських військах за доби Гетьманату, активно займався формуванням військових частин для Добровольчої армії. Призначений в липні 1918 р. командувачем Війська польського на Сході Луціан Желіговський уклав із генералом А. І. Денікіним угоду, згідно з якою створене ним формування вважалося частиною Польської армії у Франції, союзною з Добровольчою армією. В Одесу польські вояки прибули як територіально найближча частина армії союзників для виконання завдань, запланованих союзним командуванням.

Наприкінці грудня союзна армія вступила в місто, а в січні 1919 р. Одеса повністю перейшла під контроль військ Антанти. 5 січня З. Бжозовський організував урочисте відкриття польського консульства за участі представників місцевої польської громади і командування польської дивізії, яка поповнилася кавалерійським та артилерійським дивізіоном. Основна його функція зосереджувалася на реєстрації польських громадян, видаванні національних паспортів та інших документів про належність до польського громадянства, в'їзних віз до Польщі, організації виїзду поляків з Одеси. З цією метою З. Бжозовський неодноразово звертався до союзного командування¹³.

Та вже 2 квітня під тиском більшовиків Добровольча армія та французькі війська залишила Одесу. Основна евакуація відбувалася 3 – 4 квітня. В цей час З. Беліна Бжозовський залишив місто, не зумівши організувати евакуації консульства

¹³ Історія Одеси / Ред. В. Станко. Одеса, 2002. С. 302–304.

та його архіву¹⁴, й переслав до Варшави заяву про звільнення. В Одесі під захистом грузинського консула О. І. Ушверідзе залишилася його родина та частина співробітників консульства. Більшовики їх заарештували, а консульський архів знищили¹⁵. Через деякий час зусиллями О. І. Ушверідзе бранців було звільнено.

Після повернення в Одесу Добровольчої армії консульство відновило роботу. Найактивніше діяв Комітет з рееміграції ради організацій при консульстві, створений з метою організації виїзду польських громадян та колишніх військовополонених на батьківщину. На цій ключовій проблемі зосередилася практично вся діяльність генерального консульства. Деякий час установу очолював З. Беліна Бжозовський. Очікуючи звільнення, він відправив з доповіддю в Варшаву свого секретаря Цезаря Березовського. Комітет підпорядковувався Відділу рееміграції в Варшаві. Він спрямовував численні звернення до особливо уповноваженого з питання евакуації.

Попри активну організаційну роботу, потік звернень осіб, які бажали залишити українські землі, не зменшувався. Щоб задовольнити якомога більше запитів було призначено консульського агента в Херсон (Стефана Чарнецького молодшого) та в Миколаїв (Генріха Теодоровіча). 24 жовтня 1919 р. З. Беліна Бжозовський підписав останнього листа, адресованого уповноваженому в справах біженців. Відповідно

¹⁴ Ciesielski T. Rumunia a problem polskich reemigrantów i uchodźców z terenów południowej Rosji w latach 1918 – 1920 // Świat relacji polsko-rumuńskich = Lumea relațiilor polono-române / Red. S. Iachimovschi, K. Stempel-Gancarczyk, E. Wieruszewska-Calistru, Suceava, 2012. С. 120–122.

¹⁵ Центральний історичний архів Грузії. Ф. 1861. Оп.1. Спр. 1. Арк. 35.

до нього група громадян польського походження, більшість яких складали уродженці Одеси, виїхала з міста на Галац пароплавом італійської компанії «*Lloyd Tiestino*» «Клеопатра» 30 жовтня.¹⁶

В листопаді 1919 р. для керівництва польським консульством до Одеси прибув Станіслав Сроковський (1872 – 1950)¹⁷. Його консульський округ було визначено як «*територія південно-західної України – все побережжя Чорного моря на захід від Криму*»¹⁸. С. Сроковський мав ґрунтовну освіту (вивчав історію та природничі науки в Ягеллонському університеті, гірську справу в Чехії – у Гірничій академії в м. Прібрам)¹⁹, друковані наукові праці, готував підручник з географії та геології. Він закінчив Львівський політехнічний інститут, викладав у львівській середній школі. Галичину залишив через наступ австро-німецьких військ, упродовж 1915–1918 років мешкав у Добруші Гомельської області, Харкові, Києві. Відтак він добре знав російську мову, що не в останню чергу склало підстави для його призначення в Одесу. На дипломатичній службі С. Сроковський опинився лише в червні 1918 р., влаштувавшись на посаду секретаря факультету географії в Відділенні Конгресу при Міністерстві закордонних справ, а з осені 1918 р. працював у Польській Ліквідаційній комісії Кракові. До Варшави С. Сроковський потрапив у березні 1919 р. з Кракова.

¹⁶ Отъезд польских граждан // Одесские новости. 1919. 1 ноября. С. 3.

¹⁷ Srokowski Stanislaw. Srokowski Stanislaw. Z dzikich Pól. Wspomnienia z zimy 1919/20 na południu Rosji, Poznan: Nakladom s czionkami drukani Dziennika Poznanskiiego, 1925. S. 8.

¹⁸ Там само. S. 7.

¹⁹ Чесельські Томаш. Консульство Польщі в Одесі 1918–1920 рр. та його архів... С. 419–420.

Новопризначений керівник генконсульства разом зі своїми співробітниками (віце-консулом Броніславом Коверським, секретарем 1-го класу Феліксом Пшибильським, керівником канцелярії Тадеушем Янушевським, відповідальним за питання товарообміну і бухгалтерію консульства Мечиславом Грабінським, юрисконсультом Юліаном Мржозовським, відповідальним за організацію рееміграції Казимиром Мілашевським, комендантом етапного пункту поручником Станіславом Косецьким), прибули до Одеси 28 жовтня 1919 р. Спершу новий очільник консульства сконцентрував зусилля в облаштуванні установи. Він винайняв приміщення в будинку № 15 на вул. Гоголя. Тут розташувалися віце-консул Б. Коверський і комітет з рееміграції²⁰. Наприкінці листопада для зручнішого розташування служб консульства С. Сроковському вдалося винайняти цілий поверх у будинку князя Гагаріна на вул. Софіївській, 26. Сюди переїхав основний штат установи. У зв'язку з великим обсягом роботи розглядалося питання про невідкладне створення консульських осередків у Миколаєві та Херсоні, а також у Катеринославі та Тирасполі.

Взаємини з дипломатичним корпусом склалися в С. Сроковського не однаково й зумовлювалися саме політичними аспектами. З особливою симпатією ставився до польського представника консул Франції Е. Вотье. Взаємно доброзичливі стосунки склалися у С. Сроковського з керівником делегації Ради міністрів Королівства Сербів, Хорватів і Словенців др. Ежі Коломбатовичем, болгарським консулом Хар. Карамінчевим, виконувачем обов'язки консула Чехо-Словацької Респуб-

²⁰ Чесельскі Томаш. Консульство Польщі в Одесі 1918–1920 рр. та його архів... С. 420.

бліки Ярославом Хулле. Вони обговорювали навіть питання про створення Клубу слов'янських консулів в Одесі²¹. В контактах із представниками Добровольчої армії С. Сроковському доводилося констатувати, що в головах росіян «не поміщається» думка про те, що Польща не залишилася російською губернією, а є відомою в Європі суверенною державою»²².

Іншим напрямком діяльності консульства стала організація товарообміну. Він проводив щоденні зустрічі з комерсантами, складаючи переліки потрібної сировини, які можуть бути надані для вивезення в Польщу. Довірливі контакти консула з місцевою владою сприяли реалізації найсміливіших намірів. Наприкінці січня 1920 р. С. Сроковський підписав із генералом М. Шиллінгом угоду про довготривалу оренду для організації торгівлі Польщею землі поблизу Одеси, з містом Овідіополь та 10 селами на узбережжі Чорного моря від річки Барабой до Дністровського лиману²³. Земля була там урожайною, а Кароліно Бугаз славився своїм вином. При цьому застерігалася можливість встановлення на орендованій території польської адміністрації і запровадження поліції. Як згадував згодом С. Сроковський, він керувався думкою про важливість організації польської торгівлі поблизу такого важливого портового міста як Одеса²⁴. Проте зреалізувати договір не вдалося через наступ більшовиків.

Евакуація консульства та заgonу охорони розпочалася 2 лютого 1920 р. Для таких потреб консульство мало певні кошти,

²¹ Там само. С. 18.

²² Там само. С. 15.

²³ Srokowski Stanislaw. Z dzikich Pol. S. 53.

²⁴ Там само. С. 98.

зібрані як по жертви від забезпечених одеситів польського походження. Цього разу вдалося вивезти й архів. Разом із польськими біженцями евакуювалися трьома групами через Румунію. В Одесі залишилися як представники консульства секретар Фелікс Пшибильський і комендант етапного пункту Станіслав Козерський. Не обтяжені відповідальністю за збереження архіву, вони могли в будь-який час залишити місто. Однак їх допомоги потребували люди – польській колонії необхідна була консульська опіка в цих критичних умовах. Консули виїхали з Одеси 7 лютого 1920 р. на британському судні «Rio Negro» з групою польських офіцерів та кількома вояками з консульської охорони²⁵. Напередодні кавалерійська бригада Григорія Котовського ввійшла в місто, вкотре повернувши владу більшовикам. На цей раз вона виявилася тривалою.

Залишившись без консульського захисту польська громада створила Колегію для справ польських у складі найдіяльніших осіб польського походження, які не збиралися залишати місто. Така організація давала не стільки ілюзорне відчуття захищеності, скільки можливість координації дій польської громади вкотре захопленій більшовиками Одесі. С. Сроковський з однією з груп біженців 3 березня 1920 р. прибув до Варшави²⁶. Через два дні він склав Начальнику Польської держави Юзефу Пілсудському рапорт про звільнення. За його доповіддю про допомогу польським громадянам в Одесі МЗС Польщі відзначило подякою заслуги грузинського консула О. І. Ушверідзе.

²⁵ Srokowski Stanislaw. Z dzikich Pol... S. 98.

²⁶ Чесельскі Т. Консульство Польщі в Одесі 1918–1920 рр. та його архів... С. 422.

Українські представництва в Польщі

Постанову про створення українського дипломатичного представництва в Польщі Рада Міністрів Української Держави ухвалила 20 жовтня 1918 р. Очолити його було доручено членові Ради МЗС Української Держави Олександрові Карпинському. Однак його виїзд затримувався. Першим вирушило в Польщу представництво в статусі консульської установи, створеної відповідно до ухваленого 6 листопада 1918 р. відповідного закону. Віце-консулом у Лодзі згідно з наказом від 22 листопада став Сергій Нілус, урядовцем було призначено Юрка Гречка, секретарем – Михайла Володимирова²⁷.

Ще до приїзду Сергія Нілуса до місця призначення його повноваження зазнали коригування. 7 грудня 1918 р. МЗС Української Держави уповноважило його виконувати обов'язки генерального консула в Варшаві й дозволило йому виготовити відповідні печатки й бланки.²⁸ За тиждень до влади в Україні прийшла Директорія. В останній день 1918 р. Головний Отаман військ УНР Симон Петлюра ініціював від'їзд до Варшави спеціальної місії на чолі з його соратником, колишнім міністром освіти УНР В'ячеславом Прокоповичем для проведення з польською стороною переговорів щодо спільних дій проти більшовиків. Без досягнення конкретних домовленостей делегація повернулася в січні.

Тоді Директорія ухвалила рішення про скерування до Варшави офіційного представництва – Надзвичайної дипломатичної місії. 18 січня 1919 р. до Варшави мала виїхати місія

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 18.

²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 138. Арк. 19.

в складі Григорія Стороженка (радника), Михайла Шкільняка (старшого секретаря), Олександра Пеленського та Дмитра Шаравського (секретарів), Петра Бойка (старшого урядовця), Лілії Карпинської (молодшого урядовця), Юлія Абрамовича (урядовця з особливих доручень, без платні) та Маргарити Карпюк (молодшого урядовця)²⁹. Однак вони не виїхали через евакуацію уряду з Києва, а відряджений з Одеси полковник Борис Курдиновський мав секретну місію³⁰. Симон Петлюра робив неодноразові спроби формування місій і делегацій для пошуків порозуміння з польською стороною, які певною мірою підготували ґрунт для роботи офіційного представництва.

Офіційна місія вирушила до Варшави 9 серпня. Під керівництвом Пилипа Пилипчака їхали полковник Клим Паваюк (Закшевський), Володимир Тулюпа і полковник Юліан Липницький. Склад місії не було погоджено з диктатором ЗУНР Є. Петрушевичем У Варшаві вони мали зустрічі з Ю. Пілсудським, консультації з міністром торгу і промисловості Щенювським, в ході яких обговорювалося питання про обмін українського цукру і хлібу на нафту, нафтопродукти та інші стратегічні товари. Впродовж 19–21 серпня відбулися спільні засідання української місії та польської урядової делегації. Очільник української місії подав до польського уряду декларацію, в якій визначалися державні кордони з Польщею (при цьому Східна Галичина, Холмщина і Підляшшя не входили до

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 14.

³⁰ Детальніше див.: *Матвієнко В.* Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії. К., 2002. С. 240–241.

української території), на засадах взаємності гарантувалися права поляків в УНР та українців на польських землях, пропонувалося вирішення питання про земельні володіння поляків на Правобережній Україні передбачалося майбутнього Всеукраїнського парламенту та висловлювалося очікування визнання польським урядом УНР, встановлення офіційних відносин, надання зброї і військового спорядження. Після повернення місії до Кам'янця-Подільського в польській пресі з'явилася публікація через яку П. Пилипчук був звинувачений у перебільшенні повноважень. Йшлося про його заяву, що уряд УНР не зацікавлений у справі Східної Галичини³¹. Відтак його діяльність не мала продовження.

Нова місія прибула до Варшави 8 жовтня, рішення про створення якої Директорія УНР і Рада Міністрів УНР спільно ухвалили 22 вересня. Її завдання полягали в забезпеченні визнання УНР Польщею та підготовці підписання консульської конвенції. Її очолив двічі міністр Андрій Лівіцький. Голова Директорії С. Петлюра доручив йому керівництво МЗС УНР без звільнення з посади міністра юстиції³². До складу місії увійшли представники ЗУНР Стефан Вітвицький (заступник голови), Антін Горбачевський, Леонід Михайлів (старший радник), Прокіп Понятенко, Михайло Новаковський, Борис Ржепецький, Петро Мшанецький (радники) та ін. (всього 38 осіб). Напередодні прибуття місії до Варшави в Кам'янці-Подільському було підписано угоду про товарообмін з Польщею. У зв'язку з цим до її складу Міністерство

³¹ Там само. С. 248–249.

³² ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп 1. Спр. 1. Арк. 20.

народного господарства УНР інкорпоровало на посаду радника інженера Юрка Борисіва для продовження переговорів з товарообміну³³. А. Лівіцький прибув до Варшави пізніше за основний склад місії – 28 жовтня.

В день його приїзду розпочалися офіційні українсько-польські переговори, для ведення яких було сформовано делегації в складі чотирьох осіб кожна. Польську очолив Август Залеський, українську – Леонід Михайлов. Оприлюднена під час переговорів декларація української місії містила принципові і спірні питання, що вимагали погодження обох сторін. Йшлося про встановлення кордонів, долю Холмщини, Підляшшя, Східної Галичини, про визнання Польщею УНР. Однак порозуміння спершу не було досягнуто. Польська сторона повернула декларацію.

30 жовтня А. Лівіцького прийняв Ю. Пілсудський. Він висловив підтримку самостійності УНР, але вказав на залежність Польщі від позиції Антанти в українському питанні та висловив позицію щодо встановлення кордонів з Україною по лінії р. Збруч³⁴. У продовж листопада тривали переговори в неформальному форматі. В питанні кордонів А. Лівіцький отримав повноваження уряду погодитися на підпорядкування Польщі Холмщини та Підляшшя, але наполягати на винесення питання про долю Східної Галичини на розгляд Паризької мирної конференції. Другу декларацію було подано 2 грудня 1919 р. Вона містила згоду на визнання кордонів

³³ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп 2. Спр. 100. Арк. 1.15 квітня 1920 р. його було відкликано зі складу місії.

³⁴ Див. Матвієнко В. ... С. 253.

між УНР і Польщею по р. Збруч та через північно-західну Волинь, що спричиняло значні територіальні втрати для УНР та зумовлювало втрати економічні й політичні. В сфері соціальної декларувалося забезпечення прав польських громадян в Україні на засадах паритету в забезпеченні прав українських громадян у Польщі. Щодо прав землевласників польської національності передбачалася спеціальна угода, що дозволяла б їм повертатися у свої маєтки на Правобережній Україні. Водночас визначалися умови розташування та утримання українських військових підрозділів та державних установ на території Польщі.

Задля організації допомоги військовополоненим та інтернаціоналізації і участі в розробленні проектів українсько-польських військових конвенцій в грудні 1919 р. у складі місії виокремили військову секцію на чолі з генералом-полковником Миколою Юнаківим. Наприкінці січня наступного року на її базі було сформовано Військову місію, яку очолив генерал-поручник В. Зелінський³⁵.

Інформація про підготовку й підписання Варшавського договору між УНР та Річчю Посполитою зумовила потребу консультацій керівників дипломатичних представництв УНР. Однак А. Лівіцький як очільник зовнішньополітичного відомства попри ініціативу «знизу» офіційно наради послів з цього питання не скликав. Він проводив консультації різного формату з державними діячами. Після появи в пресі напри-

³⁵ Детальніше див.: ЦДАВО України, ф. 1075 («Військове міністерство Української Народної Республіки, м. Київ, Вінниця, Проскурів, Рівне, Кам'янець-Подільський, Станіславів (Галичина), Тарнів (Польща)»), оп. 1, 2; ф. 1078 («Головне управління Генерального штабу УНР, м. Київ, Жмеринка, Рівне, Кам'янець-Подільський»), оп. 1-5.

кінці квітня 1920 р. повідомлень про підготовку договору між маршалом Юзефом Пілсудським та Головним отаманом Симоном Петлюрою українські дипломати зібралися в приміщенні Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Відні, щоб з'ясувати підстави правомірності такої інформації. Думки послів щодо угоди були кардинально протилежними. Більшість вважала договір “політично-дипломатичним успіхом”, інші вбачали його невідповідність через значні територіальні та економічні поступки Польщі. Неофіційна нарада ухвалила відрядити К. Мацієвича, О. Шульгина (представників більшості) та М. Галагана (від меншості) до Варшави з метою з'ясування точного змісту договору та майбутнього напрямку політики уряду УНР. Нарада послів зібралася 18–20 серпня 1920 р. у Відні. Офіційно головна мета зібрання декларувалася як обговорення нового курсу зовнішньої політики УНР та завдань українських дипломатичних представництв. Проте його ключовим питанням стало обговорення українсько-польського договору. Більшість учасників наради погодилися з тезою про необхідність зберегти *“самостійність” України навіть ціною втрати її “соборності”*.

Важливим завданням у цьому контексті було збереження українських дипломатичних та консульських установ. Діяльність НДМ УНР у Польщі тривала попри всі труднощі ще деякий час тривала³⁶. Поспіль із політичними завданнями в умовах захоплення влади більшовиками і неможливості повернення українських громадян в Україну, важливості на-

³⁶ Див.: Дацків І. Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр. Тернопіль: Астон, 2009. С. 368–369.

бували консульські функції місії, які полягали в реєстрації українських громадян та веденні відповідного реєстру; видачі національних паспортів, кур'єрських посвідок та інших документів; вчиненні нотаріальних дій; засвідченні копій та перекладів документів. Обов'язки начальника консульського відділу НДМ УНР у Польщі виконував Іван Гітченко.

16 вересня 1920 р. вільне місто Гданськ визнало незалежність УНР, що сприяло розгортанню роботи заснованого там консульства. Його очолив член першого складу дипломатичної місії УНР в Польщі – полковник Клим Павлюк³⁷. Він вручив консульський акредитив Генеральному польському комісару Бесядецькому. Той запевнив Кліма Павлюка, що йому невдовзі будуть видані екзекватури, а він особисто справив «як найкращі вражіння». На перешкоді розгортанню роботи консульства ставав банальний «брак засобів» і труднощі з розташуванням установи. Призначений 22 листопада секретарем консульства Адам Монтрезор у таких умовах пропрацював трохи більше місяця. Інших співробітників консулові вдалося зберегти. Хорунжий Олексій Демченко продовжив виконувати обов'язки реєстратора та експерта з економічних і політичних питань щодо «вільного міста Данцігу», сотник Михайло Антоненко – службовця для особливих доручень та експерта з економічних і політичних питань щодо Латвії та Естонії, Володимир Гаврилів – секретаря.

З метою зменшення видатків установи К. Павлюк змінив помешкання, в якому розташовувалося консульство в Гданську (в «Deutscher Haus») на дешевше в Сопоті. При-

³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 558. Арк. 92.

йом громадян по 4 години в робочі дні він проводив у тимчасовій канцелярії в Гданську на Holzmarkt, 22³⁸. Крім того, консул організував товариство «Globus», яке почало видавати адресні довідники й давати прибуток. Своє завдання він убачав у допомозі інтернованим, співпрацюючи в цьому напрямку з польським військовим представництвом при Генеральному комісарі Речі Посполитої³⁹.

16 червня 1921 р. діяльність консульства було офіційно припинено. Деякий час Клим Павлюк залишався у Гданську як неофіційний представник, продовжуючи допомагати українцям. Влітку 1921 р. Сенат Вільного міста Гданська запропонував йому створити замість ліквідованої консульської установи Український комітет із правом екстериторіальності й очолити його. Однак ідею не вдалося реалізувати. Остання інформація про консула Павлюка датована 1924 р.

Відтак можна констатувати, що інституційна історія українсько-польських дипломатичних відносин починається у вересні 1918 р. Її першими репрезентантами були С. Ванькович та С. Нілус. Призначення представника у ранзі Надзвичайного посланника і уповноваженого міністра Ради Регенційної Королівства Польського при Українській Державі свідчило про важливе значення для Польщі встановлення відносин із Українською Державою. С. Ванькович отримав належну зустріч у Києві, урочисто вручивши гетьманові вірчу грамоту. Основними напрямками його діяльності на чолі польського представництва стали розбудова структури по-

³⁸ ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 67. Арк. 4.

³⁹ Див.: Igor Hałagida. Konsulat Ukrainkiej Republiki Ludowej przy Elisabethwall... С. 120.

сольства та мережі підпорядкованих установ, захист інтересів польських громадян (цивільних і військових), сприяння налагодженню торговельно-економічних відносин, створення польської банківської установи тощо. Перше офіційне польське представництво діяло в Києві трохи більше місяця й належно розгорнути свою діяльність не встигло.

Перші спроби створення українського дипломатичного представництва в Варшаві було зроблено за доби Гетьманату, але повноцінно офіційне представництво в статусі Надзвичайної дипломатичної місії УНР у Польщі розпочало роботу за доби Директорії. Її головне завдання полягало в досягненні визнання польською стороною УНР та порозуміння в протистоянні більшовицькій експансії. У підпорядкуванні та тісному контакті з дипломатичною місією діяли військова секція та торговельно-економічна комісія. Дипломатична місія на чолі з міністром юстиції та міністром закордонних справ УНР А. Лівіцьким відіграла ключову роль у підготовці підписання українсько-польського договору 1920 р. Попри всі складнощі подальшого розвитку відносин та полярні оцінки значення цього договору, можна констатувати, що діяльність польських представництв у Києві в 1918 – на початку 1919 р. та Одесі в 1918–1920 р., а також української дипломатичної місії в Варшаві в 1919–1923 рр. склали перший етап інституційної історії українсько-польських дипломатичних відносин.

Мірослав Шуміло
доктор габілітований
(Інститут національної пам'яті, Варшава)

ГЕНЕЗА СОЮЗУ.
ВІДНОСИНИ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ
РЕСПУБЛІКИ З ПОЛЬЩЕЮ
(СІЧЕНЬ 1919 – КВІТЕНЬ 1920 РР.)

У листопаді 1918 р., після 123 років чужоземного панування відродилася незалежна Річ Посполита Польща. Більшість поляків, які боролися за незалежність, уявляла собі відроджену державу в кордонах, наближених до кордонів території Речі Посполитої перед поділами 1772 р. Проте це бачення суперечило розвитку національних рухів на східних теренах колишньої Речі Посполитої, тобто на литовських, білоруських і українських землях. Ключову роль у формуванні східних польських земель відіграли відносини польської держави з Українською Народною Республікою. Очільник відродженої Польщі, Юзеф Пілсудський, намагався узгодити вільні прагнення української нації з ідеєю відбудови сильної Речі Посполитої і розгромом російської імперії. Внаслідок його старань відбулося підписання союзницького договору між Польщею та Українською Народною Республікою у квітні 1920 року. Однак шлях до цього договору тривав кільканадцять місяців, протягом яких було декілька етапів переговорів представників обох сторін.

У листопаді 1917 р., після більшовицького перевороту в Росії, у Києві проголосили створення незалежної держави – Української Народної Республіки (УНР), яка в лютому 1918 р. фактично віддалася під німецький протекторат. Коли в листопаді 1918 р. Німеччина програла Першу світову війну, Українська Народна Республіка мусила воювати на три фронти: з відродженою Польщею, більшовиками і «білими» росіянами. Ситуацію ускладнювало те, що 1 листопада 1918 р. на території Східної Галичини постала друга українська держава – Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР), воюючи не на життя, а на смерть проти Польщі.

На противагу галицьким українцям очільник УНР Головний отаман Симон Петлюра шукав порозуміння з Польщею як із потенційним союзником у війні з більшовиками, зокрема тому, що не міг розраховувати на підтримку з боку держав Антанти. Симон Петлюра трактував союз із Польщею не тільки як тактичний крок, але й як елемент ширшої стратегії у своїй боротьбі за незалежність України. Він уважав Москву «історичним і вічним ворогом». На його думку, інтереси України вимагали тимчасово пожертвувати на користь Польщі західні етнографічні території, щоб згодом, спираючись на неї, побудувати консолідовану українську державність над Дніпром. Але він не відрікся цілковито від втрачених теренів. Петлюра розраховував на те, що в майбутньому їх можна буде повернути, зокрема, тому, що поляки неспроможні їх полонізувати¹.

¹ J. J. Bruski, Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainkiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924), Kraków, 2000, s. 140–141.

Із польського боку очільник держави Юзеф Пілсудський чітко бачив ключове значення України для майбутньої розстановки сил у цій частині Європи. Від початку боїв у Східній Галичині він дивився на конфлікт з українцями з іншої перспективи, ніж більшість польських політиків цього періоду. Був переконаний у необхідності швидко припинити його і в необхідності співпрацювати з незалежною Україною проти більшовиків. Підтвердженням такої позиції є те, що в грудні 1918 р. він надіслав до Києва Польську військову місію на Сході, яку спочатку очолював майор Юліуш Клеєберг, а згодом генерал Ґустав Остаповіч. На жаль, не збереглися документи про діяльність цього представництва, і ми не знаємо, які вказівки воно отримало від очільника держави².

Пілсудський був готовий відмовитися від великої частини галицьких земель, уважаючи за національний мінімум збереження на польському боці Львова, Дрогобича і Калуша³. Пізніше він прагнув зайняти всю Східну Галичину, щоб натиснути на уряд Української Народної Республіки і схилити його до швидшого порозуміння з поляками⁴.

Уже на початку січня 1919 р. до Варшави прибув посланець уряду УНР В'ячеслав Прокопович у супроводі редактора польського «Київського Щоденника» Йоахима Волошиновського. Те, що до Варшави було відправлено діяча

² M. Klimecki, Polsko-ukraińskie negocjacje rozejmowe listopad 1918-grudzień 1919, «Wojskowy Przegląd Historyczny», 1997, z. 1–2, s. 93.

³ J. Pisuliński, Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923, Wrocław, 2004, s. 77–79.

⁴ P. Wandycz, Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920, «Zeszyty Historyczne», 1967, z. 12, s. 4–5.

поміркованої Української партії соціалістів-федералістів, і присутність поруч із ним представника польської громадськості в Україні переконливо свідчили, що українська влада прагне налагодити відносини між обома країнами. Мета цієї місії полягала в установленні дипломатичних стосунків між обома країнами і створенні у Варшаві українського дипломатичного представництва. Після проведення попередніх переговорів делегація повернулася до Києва. Невдовзі після цього український уряд призначив на посаду посла УНР у Варшаві Олександра Карпинського (пізніше, від 1922 р. сенатора Речі Посполитої). Проте останньої миті виїзд дипломатичного представництва було затримано внаслідок спротиву генералів, які походили з Галичини. Протягом декількох наступних місяців не було жодної спроби офіційних переговорів між урядами Польщі та УНР, хоча до Варшави долинали повідомлення про симпатію Петлюри до поляків. Адже перед лицем тяжкої воєнної ситуації Петлюра мусив рахуватися зі спротивом галичан і частини інших українських політиків⁵.

Війна за Східну Галичину і дипломатичні закулісні ігри на мирній конференції у Парижі унеможливлювали у той час унормування взаємних стосунків. Але польська сторона схвалила порозуміння про перемир'я від 23 лютого 1919 р., на умовах, визначених місією Антанти ген. Жозефа Бартелемі. Так звана «лінія Бартелемі» залишала польській стороні Львів і нафтовий басейн, а українцям було обіцяно половину видобутку нафти. Вона була єдиним

⁵ Доценко О. Літопис української революції. Матеріали і документи до історії української революції. Т. II. Кн. 4–5. Львів, 1923. С. 8–9; J. Pisuliński, op. cit., s. 97–101.

можливим на той час компромісним розв'язанням польсько-українського конфлікту⁶.

Польська делегація схвалила пропозицію демаркаційної лінії, попри розуміння, що відхід більшості земель Східної Галичини українцям викличе гострі протести в країні, зокрема з боку впливової Національно-демократичної партії. Концепцію поділу Галичини підтримав своїм авторитетом Юзеф Пілсудський. Її схвалив і Симон Петлюра. Спроба завершити конфлікт зазнала поразки через непримиренну позицію політиків Західноукраїнської Народної Республіки. Вони не зважали на те, що представники Антанти в обмін на прийняття умов перемир'я пропонували українцям визнання незалежності й допомогу в боротьбі з більшовиками. Вони нехтували більшовицькою небезпекою і недооцінювали потенціал Речі Посполитої, вважаючи, що здатні перемогти поляків. На узгоджену думку багатьох істориків, це була кардинальна помилка і брак політичного реалізму. Адже так було втрачено шанс на укріплення існування Української Національної Ради, визнання державами Антанти і перемогу у війні з більшовиками. Галицький сепаратизм зашкодив справі української незалежності⁷.

У квітні 1919 р., внаслідок наступу більшовиків, ситуація уряду УНР стала розпачливою. Шукаючи допомоги за будь-яку ціну, до Польщі послали представника в особі Бориса Курдиновського, який отримав широкі, але не уточнені повноваження. Прем'єр Ігнаци Падеревський провів із ним

⁶ J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 104–105.

⁷ J. Odziemkowski, A. Rukkas, *Polska-Ukraina 1920*, Warszawa, 2017, s. 13, 29–31.

переговори тільки після місяця очікування. Їхнім наслідком було підписання політичної угоди 24 травня 1919 р. В ній Українська Народна Республіка відмовлялася від усієї Східної Галичини і частини Волині на захід від Стиру. Польща зобов'язалася визнати право України на незалежність і надати військову допомогу. Ця угода не стала чинною, позаяк її не схвалила Директорія УНР. Було заявлено, що Курдиновський не мав повноважень для укладення будь-яких домовленостей із Польщею⁸.

Інтригуючим і донині не до кінця дослідженим сюжетом є роль, яку в процесі польсько-українського зближення відіграла особиста дипломатія двох головних вождів і керівників держав водночас – Юзефа Пілсудського і Симона Петлюри. Ініціатива установа безпосереднього контакту належала очільникові держави, який наприкінці травня 1919 р. вислав до Петлюри з особистим листом майора Яна «Заглобу» Мазуркевіча. Не знаємо, на жаль, ні змісту листа, ані відповіді, яка прибула до Варшави⁹. Маємо в розпорядженні ряд слідів, що свідчать про секретні контакти Петлюри і Пілсудського і в наступні тижні. Цього разу посередником був загадковий отаман Клим Павлюк¹⁰.

Проте контакти з Петлюрою не могли мати реальних наслідків, доки тривали запеклі польсько-українські бої в Галичині. Тільки після 17 липня 1919 р., коли польські загони витіснили за Збруч Українську Галицьку Армію (УГА) разом

⁸ J. J. Bruski, op. cit., s. 107.

⁹ T. Kutrzeba, Wyprawa kijowska 1920 roku, Warszawa, 1937, s. 51.

¹⁰ J. J. Bruski, op. cit., s. 112–113.

із урядом ЗУНР Євгена Петрушевича, вдалося відновити офіційні переговори. Об'єднані частини українських армій (УНР і УГА) розпочали в серпні 1919 р. успішний наступ на більшовиків, наближаючись до Києва. Ці успіхи були причиною того, що Головне Командування Війська Польського звернулося до Міністерства закордонних справ із пропозицією розпочати переговори з урядом УНР. Їхню мету було визначено так: «Беручи за відправний засновок, що в інтересах Польщі є здобуття панівного впливу в Україні, яка постала на територіях к. Росії, ГК вважає, що слід схилити на свій бік уряд Петлюри і через надання йому підтримки пов'язати його інтересами з Польщею»¹¹.

Український очільник також потребував союзу з поляками. 8 серпня Симон Петлюра написав листа до Пілсудського, в якому підкреслював необхідність порозуміння між польським і українським керівництвом задля початку спільної боротьби проти більшовиків¹². 13 серпня 1919 р. до Варшави прибула українська політична місія на чолі з Пилипом Пилипчуком, везучи із собою згаданий лист Петлюри. Після того, як Пілсудський прийняв місію, 19 серпня розпочалися офіційні переговори з польським МЗС. Головним спірним питанням виявилася, звичайно, справа кордону. Українська сторона пропонувала Збруч як тимчасову лінію розмежування до часу міжнародного вирішення справи Східної Галичини, а також кордон уздовж течії ріки Турії до Прип'яті на

¹¹ Oddział II Sztabu Generalnego do MSZ, 10 VIII 1919, [в:] Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich. T. 2. S. 325–326.

¹² P. Wandycz, Nieznane listy Petlury do Piłsudskiego, «Zeszyty Historyczne», 1965. Z. 8. S 182–183; Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 2. Нью-Йорк. 1979. С. 358.

волинській ділянці. Це рішуче розминалося з очікуваннями польської сторони. Польські учасники переговорів домагалися остаточного визнання належності Східної Галичини до Польщі та перенесення лінії розмежування на Волині так, щоб польській стороні залишилася стратегічна залізнична лінія Броди-Здолбунів-Сарни. Переговори швидко зайшли в глухий кут, і українська сторона перервала їх під тиском політиків ЗУНР¹³.

Натомість 1 вересня 1919 р. закінчилися переговори з представниками армії УНР у Дембліні, які тривали від 10 серпня. Силою тимчасового договору про перемир'я демаркаційну лінію між польськими і українськими військами становив Збруч. Важливими пунктами договору були постанови про звільнення військовополонених та про обмін офіцерами зв'язку між штабами обох армій¹⁴. Завдяки цьому було встановлено безпосередній контакт із Петлюрою.

Тим часом уже у вересні 1919 р. об'єднані частини українських армій під натиском «білих» росіян ген. Антона Денікіна, що наступали з Криму, було витіснено на Поділля. За цих обставин уряд УНР поновив спроби порозуміння з Польщею. Вказівки для української дипломатичної місії з міністром закордонних справ Андрієм Лівіцьким на чолі були визначені на спільній нараді керівників Директорії УНР і ЗУНР 26 вересня. Щоб виправдати сподівання галичан, до складу місії включили трьох делегатів диктатора Петрушевича. Члени місії мали уникати порушення питання про кордон, а якби

¹³ J. Pisuliński, op. cit., s. 154–157.

¹⁴ J. J. Bruski, op. cit., s. 115.

це виявилось неможливим, рішуче захищати справу Східної Галичини, підкреслюючи, що її долю може вирішувати тільки мирна конференція. Це були цілком нереалістичні засади¹⁵.

Місія прибула до Варшави 8 жовтня 1919 р., але тільки 16 жовтня офіційно представила свої повноваження в МЗС. Офіційні переговори розпочалися 28 жовтня і тривали кількома турами до 2 грудня. Переговори були важкі з огляду на категоричну позицію Польщі у питанні кордону і статусу Східної Галичини, а також щодо справи власності на сільськогосподарські землі в Україні. Українська місія довго не хотіла поступатися в питанні кордонів, хоча Петлюра одночасно тиснув на Лівичького, щоб завершити угоду з огляду на трагічне становище української армії. Натомість польська сторона не могла в той час офіційно визнати самовизначення і незалежність України з огляду на позицію Франції та Великої Британії. Антанта рішуче підтримувала Денікіна і його програму відбудови Великої Росії, чого найбільше остерігався Пілсудський. Іще й тому він погодився на перемир'я з більшовиками, очікуючи поразки «білих». Він також мусив рахуватися з неприязним ставленням більшості польських парламентарних угруповань до концепції співпраці з Українською Народною Республікою¹⁶.

Парадоксально, але завдання Петлюрі полегшила зрада галичан і перехід Української Галицької Армії на бік Денікіна. У ситуації, що склалася, частини Війська Польського перейшли Збруч і 8 листопада зайняли Кам'янець-Поділь-

¹⁵ J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 170.

¹⁶ *Ibidem*, s. 171–181.

ський¹⁷. 2 грудня Андрій Лівіцький погодився з польськими умовами і підписав декларацію. Її зміст наближався до декларації, яку декілька місяців перед тим склав Пилипчук. Окрім зречення прав на Галичину і визначення, що польсько-український кордон на своїй північній ділянці пролягатиме через північно-західну Волинь (його докладну розмітку відкладено на потім), нова декларація серед іншого містила застереження, що «правове становище землевласників польської національності на Україні буде врегульовано на основі спеціальної угоди між українським і польським урядами»¹⁸.

На початку грудня 1919 р. армія і уряд УНР опинилися в околицях Любара на Волині без можливості подальшого відступу. Тоді було вирішено, що уряд переховуватиметься в Польщі, натомість військо вирушить у партизанський рейд у тили Денікіна й більшовиків. 5 грудня головний отаман Симон Петлюра виїхав до Варшави на запрошення Пілсудського. 11 грудня після багатогодинної розмови з Пілсудським він офіційно підтвердив чинність декларації, яку склав Лівіцький.

6 грудня 1919 р. українська армія, в якій налічувалося 10 тисяч солдатів, під керівництвом ген. Михайла Омеляновича-Павленка вирушила в т. зв. зимовий похід. Її завдання полягало в допомозі партизанському рухові і поширенні духу опору серед населення¹⁹. Тим часом Червона Армія, переслідуючи розгромленого Денікіна, на початку 1920 р.

¹⁷ J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Toruń, 2002, s. 22–28.

¹⁸ J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 119.

¹⁹ О. Удовиченко, *Україна у війні за державність. Історія, організація і бойові сили 1917–1921*. Вінніпег, 1954. С. 122.

зайняла майже всю Україну і витіснила «білих» росіян у Крим. На захоплених територіях більшовики запровадили воєнний комунізм разом із обов'язковими поставками зерна, що їх безжально здирали із селян. Відповіддю села були бунти і повстання. Самочинно формувалися загони різних отаманів, які контролювали значні території країни²⁰.

Як засвідчував ген. Тадеуш Кутжеба, вже в грудні 1919 р. рішення про намічений т. зв. київський похід «остаточно вирішило», але Пiлсудський постановив приступити до його реалізації тільки після падіння Денікіна. Польща та більшовицька Росія використали зиму для інтенсивного приготування до вирішальної збройної конфронтації²¹.

Відповідно до підписаної наприкінці лютого 1920 р. угоди до кінця квітня було організовано і споряджено дві кадрові українські дивізії (Безручка і Удовиченка), що разом налічували понад 6 тис. людей²².

Як зауважив ген. Кутжеба, рішення про укладення союзу з Українською Народною Республікою впливало також «[...]з екстрених воєнних вимог під час польсько-російської війни у 1920 р., а також із тривалих політичних вимог як початок реалізації гігантської ідеї маршала, котрий прагнув встановити новий політично-стратегічний устрій Східної Європи»²³.

Польсько-український союз 1920 р. загалом пов'язують із т. зв. федеративною концепцією Юзефа Пiлсудського, хоча

²⁰ T. Olszański, *Historia Ukrainy XX wieku*, Warszawa, 1994, s. 67–69.

²¹ T. Kutrzeba, *op. cit.*, s. 50.

²² Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920*, Toruń, 1999, s. 20–24.

²³ *Ibidem*, s. 79.

деякі дослідники піддають сумніву прив'язаність маршала до цієї ідеї і вказують на його політичний прагматизм. Проаналізувавши висловлювання і вчинки Пілсудського, можна висунути тезу, що федерація була тільки елементом ширшої ідеї – прометеїзму, тобто поділу Росії «по національних швах»²⁴. Першим визначенням прометеїзму можна вважати фрагмент доповідної записки Пілсудського до японського уряду від 1904 р., де він вказав як свою політичну мету «поділ російської держави на головні складові частини і звільнення силоміць приєднаних до складу імперії країн»²⁵. У 1918–1920 роках очільник держави намагався реалізувати свій план перебудови стосунків на сході Європи, принциповою метою якого було створення противаги для Росії, хоч би в якій формі вона виринула з громадянської війни. Це мав бути політично-військовий і економічний союз «окраїнних» держав Росії, тобто Фінляндії, балтійських держав, Польщі, України, Румунії і країн Кавказу. Річ Посполита мала посісти в цьому союзі становище регіональної наддержави²⁶. У світлі одного з його пізніших висловлювань це мав бути водночас вступ до федерації Польщі, балтійських держав, Білорусі і України, що було продовженням ягеллонської ідеї²⁷.

Як влучно зауважив Анджей Новак: «Ключове місце в цій акції було природно зарезервовано для України, трива-

²⁴ Z. Waszkiewicz, Józef Piłsudski a problem ukraiński, w: Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa, red. Z. Karpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń, 1997, s. 194.

²⁵ J. Piłsudski, Pisma zbiorowe, t. II, Warszawa, 1937, s. 253.

²⁶ A. Nowak, Polityka wschodnia..., s. 9–21.

²⁷ J. Cisek, Kilka uwag o myśli federacyjnej Józefa Piłsudskiego, w: Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX-XX w., Warszawa, 1995, s. 98.

ле усамостійнення якої, відокремлення від Росії мало бути найпевнішим забезпеченням від можливості імперського рецидиву Москви»²⁸. Фактично федеративна програма стосувалася тільки Литви та Білорусі (тобто земель колишнього Великого князівства Литовського), а Україна мала бути союзною державою²⁹. Що цікаво, ще 1901 р. Пілсудський писав: «Для нас був би бажаним добровільний федеративний зв'язок як Литви, так і України з Польщею, і щодо Литви, то для неї просто не бачимо іншої форми самостійного існування, як тільки в тісному зв'язку з Польщею, але з Україною нас поєднували б вільніші відносини»³⁰.

Поруч із далекосяжними аргументами політичного характеру вирішальними для вибору напрямку удару стали також невідкладні стратегічні міркування. Пілсудський чітко висловив їх у розмові з довіреним Богуславом Медзінським: «...більшовиків треба побити, і то невдовзі, доки не зроста їхня сила. Їх треба змусити до того, щоб вони прийняли вирішальну битву і всипати їм так, щоб до сьомих віників пам'ятали. Але, щоб досягнути цього, треба наступити їм на настільки болюче місце, щоб вони не могли ухилитися і втекти. [...] Київ, Україна – ось їхня чутлива точка. Із двох причин: по-перше, Москві без України загрожуватиме голод; по-друге, якщо повісимо над ними загрозу організації незалежної України, то цією загрозою вони не зможуть знехтувати і змушені будуть піти на вирішальну битву»³¹.

²⁸ A. Nowak, *Polityka wschodnia...*, s. 10.

²⁹ J. Lewandowski, *Kwestia ukraińska w II Rzeczypospolitej*, «Aneks», Londyn, 1982, t. 28, s. 103.

³⁰ K. Grünberg, *Polskie koncepcje federalistyczne 1864–1918*, Warszawa, 1971, s. 84.

³¹ B. Miedziński, *Polityka wschodnia Pilsudskiego*, «Zeszyty Historyczne», 1975, z. 31, s. 6.

У документі від 1 березня 1920 р., що постав під впливом очільника держави, геополітичні мотиви поєднано з більш приземленими, економічними: «Тепер польський уряд збирається підтримати український національний рух, щоб створити самостійну українську державу, і через це значно ослабити Росію, відбираючи її окраїни, найбагатші зерном і земними скарбами. Провідною ідеєю створення України є створення перепони між Польщею і Росією та включення України до сфери польських впливів, забезпечуючи тим самим експансію Польщі на схід як під економічним оглядом, для створення собі ринку збуту, так і політичним»³². Істотним чинником, який вплинув на рішення про «київський похід», також були повідомлення, що надходили до Варшави, про сильний опір сільського українського населення більшовицькому режиму³³.

На знак протесту проти декларації, укладеної 2 грудня 1919 р., галицькі радники покинули склад української дипломатичної місії. Через політиків ЗУНР і більшість емігрантів із Наддніпрянської України декларацію, що її склав Лівіцький, вважали «варшавською зрадою». Партійна конференція соціалістів-революціонерів (есерів), яку скликав на еміграції Михайло Грушевський, в лютому 1920 р. звернулася до правління Директорії, щоб Українська Народна Республіка якнайшвидше уклала військову конвенцію і торговий договір із Советською Росією, а згодом за допомогою цієї останньої «відібрала відірвані українські землі та закріпила своє політичне і державне існування»³⁴.

³² Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, oprac. J. Cisek, Londyn, 1990, s. 160.

³³ J. Pisuliński, op. cit., s. 192.

³⁴ J. J. Bruski, op. cit., s. 120–121.

Після представлення декларації від 2 грудня 1919 р. і конфіденційних конференцій Лівичького та Петлюри з Пілсудським, які відбулися наступними днями, офіційні польсько-українські переговори завмерли на три з лишком місяці. Політична ситуація їм не сприяла. Для відновлення діалогу було вирішальним таємне засідання польського уряду 8 березня 1920 р. Ще того ж дня голова польської делегації для переговорів з УНР, Август Залеський, звернувся до Андрія Лівичького з пропозицією відновити перервані в грудні переговори. Вони розпочалися 11 березня з представлення позицій обох сторін. Їх перебіг старанно приховували від громадської думки і навіть від комісії закордонних справ сейму. Українцям і надалі було складно прийняти польські територіальні вимоги. Обговорювали долю конкретних повітів на Волині³⁵.

У ході переговорів Лівичький їздив до Кам'янця-Подільського, щоб консультуватися з Українською Народною Радою. Переговори затягувалися, а тим часом Пілсудський уже видав директиви для наступу в Україні, тому потребував швидкого укладення договору. Так само й для Петлюри союз із Польщею залишався єдиним розв'язком, тому він був готовий на далекосяжні поступки. До підписання договору врешті привела чергова кількогадинна розмова обох керівників³⁶.

Таємні польсько-українські переговори закінчилися в ніч із 21 на 22 квітня 1920 р. підписанням у Варшаві «політичної угоди між Польщею і Українською Народною

³⁵ J. Pisuliński, *op. cit.*, s. 212–215.

³⁶ *Ibidem*, s. 218–219.

Республікою». Із польського боку її підписав віце-міністр закордонних справ РП Ян Домбський, з українського – міністр закордонних справ УНР, Андрій Ливицький. У першому пункті угоди стверджувалося: «Визнаючи право України на незалежне державне існування [...] Річ Посполита Польща визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки з головним отаманом, паном Симоном Петлюрою на чолі за верховну владу Української Народної Республіки». Кордони між Польщею і Україною визначено вздовж ріки Збруч і далі на північ по Прип'яті, залишаючи польській стороні більшу частину Волині. Обидва уряди зобов'язалися не укладати жодних міжнародних угод, спрямованих одні проти одних. Оголошено про укладення військової конвенції та економічно-торгових угод³⁷.

Частина істориків, особливо українських, применшують значення угоди від 22 квітня, підкреслюючи факт пов'язаності її реалізації з особою Петлюри. Вони навіть вважають, що вона мала характер більше приватного, а не міждержавного договору (звідси визначення на кшталт Пакт Пілсудський–Петлюра). Крім того, угода не мала урочистої форми і не була ратифікована сеймом. Натомість інші дослідники звертають увагу на те, що була вона першим міжнародним договором такої ваги, який Україна уклала від часу брестського миру у 1918 р. Тоді уряд Польської Речі Посполитої формально визнав незалежність української держави³⁸.

³⁷ Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku..., s. 163–164.

³⁸ J. J. Bruski, op. cit., s. 138; M. Szumilo, Państwo ukraińskie na arenie międzynarodowej (1917–1920) // Сучасні тенденції міжнародних відносин: політика, економіка, право : Зб. наук. праць. – Львів, 2015. – С. 138.

24 квітня було укладено військову конвенцію, яка стверджувала, що «польські і українські війська здійснюють акції спільно як війська союзницькі». Військові операції мали відбуватися під керівництвом Головного Командування польських військ, при чому обидві сторони постановили прикріпити до командувань своїх офіцерів зв'язку. На здобутих територіях український уряд мав організувати своє управління і цивільну та військову адміністрацію. Водночас він зобов'язувався постачати натурою необхідні харчі для польської армії, що діяла в Україні. Після закінчення операції евакуація польських військ з України мала розпочатися за пропозицією однієї зі сторін. Головне Командування ВП зобов'язалося надати українській армії зброю, амуніцію, спорядження і одяг у кількості, необхідній для трьох дивізій, відповідно до польського штатного розкладу³⁹.

Політична угода і військова конвенція разом створювали основу польсько-українського союзу. Оцінки цього союзу дуже різняться: від апології ідеалістичної боротьби «за нашу і вашу свободу» до тотальної критики союзу польського імперіаліста з політичним банкрутом Петлюрою. Найвиваженішу оцінку подав Пйотр Вандич: «Польсько-український договір не впливав із бажання уярмити Україну, але й не був також якоюсь альтруїстичною угодою, від якої Польща не мала би отримати жодної користі. Як і більшість міжнародних угод, він був випадковим збігом спільних інтересів. Слабша сторона платила концесіями за отриману допомогу і підтримку»⁴⁰.

³⁹ Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku..., s. 165–169.

⁴⁰ P. Wandycz, Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920, s. 20.

До союзу привела передусім реалістична оцінка ситуації, яку давали два керівники, Юзеф Пілсудський і Симон Петлюра. В одному з пізніших листів Петлюра писав: «Коли в квітні 1920 р. я укладав угоду з поляками, то мав на думці важливим політичним актом розпочати наполегливу боротьбу серед нашого суспільства з його схильностями і тенденціями до політичних порозумінь і угод із Москвою, яку вважаю за нашого історичного і вічного ворога. За це – як Вам відомо – мене обливають помями і різними інсинуаціями. Ви могли також зауважити і переконатися, що я не роблю собі з цього великого клопоту, бо знаю, що роблю і що відповідає інтересам України як незалежної держави»⁴¹.

⁴¹ Цит за: J. J. Bruski, *op. cit.*, s. 140–141.

Наталія Рубльова

кандидат історичних наук (м. Київ)

Олександр Рубльов

доктор історичних наук, професор

(Інститут історії України НАН України, м. Київ)

**ДОКУМЕНТИ ПРО УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ
ДИПЛОМАТИЧНІ ВІДНОСИНИ
В УКРАЇНСЬКИХ АРХІВАХ (1921–1939 рр.)**

Висвітлюючи заявлену тему, необхідно насамперед обговорити питання засадничого характеру: в системі міжнародних відносин зазначеного періоду Україна і Польща перебували в неоднакових статусах. Після краху Російської імперії Польща спромоглася відстояти свою незалежність і виступала на світовій арені як суверенна держава. Україна, натомість, зазнавши поразки у війні за власний суверенітет, була розділена між кількома сусідніми державами, і не виступала в ролі суб'єкта міжнародних і міждержавних відносин. Після остаточного оформлення ССРСР у 1922 р. повноту повноважень у сфері зовнішньополітичних відносин було зосереджено у московському Центрі. Окупована більшовицькою Росією частина України, що дістала назву УССР, не мала будь-якого впливу на зовнішньополітичну діяльність ССРСР, їй було залишено вкрай обмежені другорядні функції. Попри зазначені обставини, в окреслений період зв'язки між українським і польським народами тривали, в тому числі на ін-

ституційному рівні: на території УССР функціонували місії, дипломатичні представництва і консульські установи Другої Речіпосполитої, що й здобуло своє відображення у вигляді значної, проте доволі специфічної документальної бази, яка зосереджена в архівних закладах сучасної України.

Важливим джерелом знань про українсько-польські дипломатичні відносини міжвоєнної доби ХХ ст. є фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Основний масив документів з цього питання містить фонд 4 Народний комісаріат закордонних справ УССР. Етапи трансформації цього фондоутворювача – квазідипломатичного відомства є прикметними для усієї республіканської советської «державності». Отже, з 28 листопада 1918 р. це – лише іноземний відділ при Тимчасовому Робітничо-Селянському Уряді України, який, відповідно до тодішніх подій, мігрував між містами Суджа, Харків і Белгород. Згодом (1919-1923 рр.) у статусі начебто самостійного Народного комісаріату іноземних справ УССР (Наркомінсправ; 29 січня 1919 р. – 21 березня 1920 р.) функціонував у столиці советської України – Харкові; з 21 березня 1920 р. – Народний комісаріат з іноземних справ УССР. Зрештою, з 20 вересня 1923 р. Наркомінсправ УССР фактично було перетворено у другорядну, з обмеженими функціями, установу зі статусом Управління Уповноваженого НКЗС ССРСР при Уряді УССР (зазвичай воно звалося лаконічно – УпНКІД ССРСР). 1934 р., разом з іншими урядовими структурами республіки, УпНКІД переїхало до Києва.

В описі 1 фонду 4 налічується 1 336 справ, які хронологічно охоплюють 1919-1925, 1928 й 1930 рр., що свідчить про наявність значних лакун у фонді й цілковиту відсутність документів цього відомства практично за усе передвоєнне десятиліття.

Щодо «польського напрямку» начебто республіканської зовнішньої політики, то він представлений листуванням з Повноважним представництвом – Посольством УСРС у Польщі; листуванням з Польським посольством у Харкові з різноманітних питань. Важливим аспектом українсько-польських взаємовідносин на початку 1920-х рр. було повернення на батьківщину поляків-військовополонених і біженців, а також польських оптантів. Так, зокрема, у ф. 4 виявлено анкету польського оптанта Владислава Дзержинського для отримання ним польського паспорта. Цікаво, що, відповідаючи на питання анкети «Хто з членів Вашої родини залишається у Росії або в Україні», він лаконічно зазначив: «Брат Феликс в Москві»¹. У справах фонду зберігаються також поіменні списки біженців-поляків, які кількома ешелонами виїхали на Батьківщину.

Окреме місце у ЦДАВО України посідають матеріали фонду 67 Українське радянське Посольство у Польщі, м. Варшава (так зване Посольство Олександра Шумського), 53 справи якого охоплюють 1920-1922 рр. У фонді фрагментарно представлені документи щодо укладення Ризького миру з Польщею, оскільки УСРС виступала у той час суб'єк-

¹ Анкета польського оптанта Владислава Дзержинського для отримання польського паспорта, 25 квітня 1922 р. // Україна – Польща 1920-1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРС з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / Упорядники: Н. С. Рубльова, О. С. Рубльов. С. 117-119.

том міжнародного права як складова частина «Російсько-української мирної делегації».

З огляду на неповну збереженість архівів урядових структур УССР, заповнити прогалини з історії українсько-польських дипломатичних відносин окресленого періоду частково дозволяють документи з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), тобто колишнього Партійного архіву Інституту історії партії при ЦК Компартії України – філіалу Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПСС. Архів не має окремих фондів чи цілісних документальних масивів з окресленої проблематики, натомість документи розпорошені у декількох описах базового фонду № 1 ЦК Компартії України, що нараховує 160 379 справ за 1917-1991 рр. Інформація, що міститься в документах партії, є також унікальною, оскільки розкриває залаштункові подробиці й мотивацію поведінки й ставлення політичної еліти УССР до Польщі, польських політиків, «меншинної» політики Другої Речіпосполитої. Йдеться про опис 1 Матеріали з'їздів, конференцій і пленумів ЦК Компартії України; опис 6 Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них; опис 7 Протоколи засідань Оргбюро і Секретаріату ЦК КП(б)У і матеріали до них; опис 16 Протоколи засідань Політбюро, Оргбюро і Секретаріату ЦК Компартії України і матеріали до них. Окрема папка; опис 20 Документи відділів ЦК КП(б)У².

² Див. детальніше: Центральний державний архів громадських об'єднань України: Путівник / Державний комітет архівів України. ЦДАГО України; автори-упорядники: Б. Іваненко (керівник), О. Бажан, А. Кентій, Н. Маковська, А. Соловійова; редкол.: Р. Пиріг (голова), Г. Борзяк, Б. Іваненко, В. Лозицький. К., 2001. 495 с.

Так, у описі 16 знаходяться інформаційні повідомлення консула ССРСР у Львові Г. Радченка з характеристикою політичної ситуації на західноукраїнських теренах Другої Речіпосполитої – обширі особливих інтересів політичного керівництва республіки.

У справах опису 20 містяться: адресований Й. Сталіну (у копії – Генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу) лист одного з керівників НКІД ССРСР Б. Стомонякова щодо нагальних потреб «української роботи» у Другій Речіпосполитій (13 грудня 1927 р.); запис розмов заступника УпНКІД ССРСР в УССР І. Кулика з Генеральним консулом Другої Речіпосполитої К. Зарембою-Скшинським за лютий 1928 р.; інформація УпНКІД ССРСР в УССР І. Калини члену колегії НКІД ССРСР Б. Стомонякову щодо постійних нарікань Генерального консула Польщі у Харкові Я. Каршо-Седлевського на несприятливі умови праці («блискучу ізоляцію», в якій опинилося представництво; настирливу «опіку» советських таємних служб тощо); витяг із щоденника заступника УпНКІД ССРСР в УССР М. Юшкевича з характеристикою поведінки представників Генерального консульства Польщі у Києві, присутніх під час 3-ї сесії ЦВК УССР 7-14 лютого 1936 р. У цьому ж описі наявна й низка листів та інформаційних повідомлень львівського консула ССРСР П. Світнева (від 26 жовтня, 30 листопада 1935 р., 10 січня 1936 р.).

Цінним й водночас специфічним джерелом відомостей про українсько-польські дипломатичні взаємовідносини 1920–1930-х рр. слугують документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБ України) та його

регіональних підрозділів. Зокрема, йдеться про архівно-кримінальні справи громадян, які мали контакти службового чи приватного характеру з польськими місіями, дипломатичними представництвами чи консульськими установами, що й спричинило переслідування цих людей репресивними органами ССРСР за так звані консульські зв'язки. Насамперед, це представники «номенклатури» – високопоставлені партійні й урядові функціонери, працівники дипломатичного відомства УССР (І. Кулик, В. Затонський, Ю. Коцюбинський та ін.), а також вчені, митці, військові.

У спогадах багаторічного в'язня ГУЛАГу Надії Суровцової (1896-1985) – ледь не єдиного уцілілого працівника апарату УпНКІД ССРСР в УССР середини 1920-х років, йдеться, зокрема, про знайомство і спілкування з К. Зарембою-Скшинським³, яке обернулося їй тяжкими наслідками. В обвинувальному висновку ОГПУ у справі й Н. Суровцової та її чоловіка Г. Петренка, заарештованих 6 грудня 1927 р., стверджувалося, що вони, користаючись своїм службовим становищем, зв'язались с польським консулом у Харкові Скшинським, були ним завербовані і постачали йому відомості розвідувального характеру. Рішенням колегії ОГПУ від 28 травня 1928 р. Г. Петренко був відправлений до таборів на 10, Н. Суровцова – на 5 років.

У листопаді 1936 р. було заарештовано консула ССРСР у Львові П. Світнева, обвинуваченого у провадженні контрреволюційної троцькістської діяльності. Його раптова смерть 26 лютого 1937 р. у київській в'язниці, що, вочевидь, була

³ Суровцова Н. Спогади / Упоряд. Л. Лук'янова. К.: Вид-во імені Олени Теліги, 1996. С. 182.

пришвидшена енергійними «слідчими діями», «урядувала» дипломата від додаткових обвинувачень у шпигунській діяльності на користь Польщі.

За звинуваченням у зв'язках з посольством і консульствами Другої Речіпосполитої було репресоване духовенство Римо-католицької церкви Київщини, Волині, Поділля і Лівобережної України. Заведені з цього приводу справи є джерелом унікальної й різнобічної інформації про здійснення комунікації католицького духовенства й значно ширшого кола осіб, насамперед, звісно, етнічних поляків, які мешкали в Україні, з Польщею, Церквою і зовнішнім світом за посередництвом дипломатів і консульських працівників Другої Речіпосполитої. Водночас їх зміст надає можливість для дослідження інтересів польського зовнішньополітичного відомства в УССР, специфіки діяльності його установ у Києві і Харкові, кола і способів контактів з місцевим населенням. Зібрані спеціальними службами ССРСР матеріали висвітлюють також сторінки біографії, службової кар'єри і поведінки дипломатів і консульських працівників Польщі. Зрештою, документи (ордери на арешт, анкети заарештованих, протоколи допитів і очних ставок, обвинувальні висновки, тексти судових вердиктів і ухвал репресивних позасудових органів ССРСР, акти розстрілів) свідчать про сумні наслідки спілкування підвладного більшовицькій імперії населення з представниками чужоземних держав, у цьому разі – Другої Речіпосполитої.

Як приклад, можна навести архівно-кримінальну справу настоятеля Київського костелу св. Олександра, Апостольського адміністратора РКЦ на Київщині і Житомирщині

о. Т. Скальського, заарештованого органами ГПУ в 1926 р.⁴ Обвинувачення вибудовувалося на зв'язках із Польщею, тому протоколи допитів о. Скальського насичені подробицями його спілкування з представниками польських місій, дипломатичних представництв і консульств.

Ксьондза Скальського вивезли до Москви, де справу розглянула військова колегія Верховного Суду ССРСР за обвинуваченням у контрреволюційній діяльності, спробі приєднання Правобережної України до Польщі, польському шпигунстві та інших антидержавних злочинах. Московський процес над київським ксьондзом спричинився до відкликання польської урядової делегації, що провадила переговори у Москві задля укладення великого договору про торгівлю між ССРСР і Польщею. Цей дипломатичний демарш врятував життя о. Скальському, оскільки сукупність висунутих йому обвинувачень передбачала застосування смертної кари. Обвинувачення у шпигунстві було знято, суд завершився 28 січня 1928 р. винесенням вердикту про 10-річний термін позбавлення волі з конфіскацією майна і поразкою прав на 5 років. Завдяки зусиллям польської дипломатії прізвище ксьондза згодом було внесено до списку кандидатур на обмін політичними в'язнями між Польщею і ССРСР, який відбувся 15 вересня 1932 р. До групи на обмін потрапили також кілька католицьких священиків – фігурантів «Справи ксьондзів» 1929–1930 рр. (К. Наскренцький, А. Скальський, Я. Свідерський, Ф. Андрушевич та ін.), також засуджених за зв'язки з Польщею, зокрема, за контакти з консульствами цієї держа-

⁴ ГДА СБУ. Ф. 68. Спр. 27.

ви. Ця справа, що складається майже зі 100 томів, також перебуває на зберіганні в ГДА СБ України.

Значну частину архівно-слідчих справ реабілітованих громадян у 1990-х рр. СБ України передала до ЦДАГО України та обласних державних архівів. Зазначені документи у кожному з цих архівів склали окремий фонд, зокрема, у ЦДАГО України це – фонд 263 Колекція позасудових справ реабілітованих. У цьому фонді зберігаються тисячі справ людей, репресованих комуністичною владою за обвинуваченням у зв'язках з Польщею і, зокрема, контактах з консульствами Другої Речіпосполитої. Як приклад, наведемо архівно-кримінальну справу, заведену на двох римо-католицьких священників – настоятеля парафії св. Олександра у Києві Б. Блехмана і о. Ю. Воронича із с. Бучки Малинського р-ну, та кількох вірян, серед яких була й М. Скавронська – куховарка в Генеральному консульстві Другої Речіпосполитої у Києві. Їх заарештували у серпні 1933 р., причиною арешту стала допомога, яку надавало консульство священникам і їх парафіянам в період Голодомору.

Більшість документів ф. 263 належать до періоду Великого Терору 1937–1938 рр., коли було піддано жорсткій «чистці», зокрема, так звані консульські зв'язки мешканців ССРСР/УССРСР. У перебігу «польської операції» на виконання оперативного наказу № 00485 НКВД ССРСР від 11 серпня 1937 р. нищівного удару зазнав й апарат УпНКІД ССРСР в УССРСР⁵. В інформації республіканського НКВД від 21 ве-

⁵ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків в Україні у 1930-ті роки // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 1995. № 1/2 (2/3). С. 145, 156.

ресня 1937 р., зокрема, йшлося, що заарештовані керівники УпНКІД ССРСР в УСРСР А. Петровський та М. Юшкевич шпигували в інтересах Польщі. Обвинувачення ґрунтувалося лише на так званих щирих зізнаннях арештантів під час допитів в НКВД.

Прикре становище персоналу Генерального консульства Польщі у Києві, що перебувало у створеній НКВД жорсткій ізоляції від «советського повсякдення» у 1937–1938 рр., стало розпачливим 1 вересня 1939 р. й особливо нестерпним – з 17 вересня 1939 р., коли ССРСР на боці Німеччини вступив у війну проти Польщі. Чекісти заблокували працівників Генконсульства у приміщенні установи, згодом блокаду було пом'якшено наданням дозволу на вихід у місто для закупівлі продуктів харчування. Серед мешканців садиби № 1 на вул. К. Лібкнехта панував неспокій.

Заступник наркома внутрішніх справ УСРСР М. Горлинський повідомляв очільнику НКВД ССРСР Л. Берії 19 вересня 1939 р.: «Польський консул у м. Києві Матусинський останніми днями вкрай розстроений, проявляє побоювання бути заарештованим і зі сльозами на очах ділиться про останні події в Польщі». Уночі 1 жовтня 1939 р. Є. Матусинський був викрадений НКВД й вивезений на Луб'янку, де, ймовірно, й загинув восени 1941 р.⁶ Порівняно нещодавно

⁶ Докладніше про останній період функціонування дипломатичних установ II Речіпосполитої в ССРСР/УСРСР див., напр.: Nowinowski S. Zakończenie działalności ambasady i konsulatu RP w Związku Sowieckim jesienią 1939 r. // *Zeszyty historyczne*. 2008. Z. 164. S. 3-60; Skóra W. Porwanie kierownika polskiej placówki konsularnej w Kijowie Jerzego Matusińskiego przez władze radzieckie w 1939 r. // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* S. 414-437; Окіпнюк В. Генеральне консульство II Речіпосполитої в Києві: трагічний епілог восени 1939 р. / Вікторія Окіпнюк // *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2013. № 1-2 (40-41). С. 193-215; Рубльова Н. Генеральне консульство Дру-

у ГДА СБ України виявлена адресована Л. Берії шифротелеграма М. Горлинського від 1 жовтня 1939 р., яка, принаймні, частково з'ясовує замовників й деталі викрадення Єжи Матусинського⁷.

Вищезгадані документи, що зберігаються у ГДА СБ України, завершують історію українсько-польських дипломатичних взаємозв'язків 1921–1939 рр. і спонукають нас до подальших пошуків і досліджень.

гої Речіпосполитої у Києві за доби Великого Терору (1937–1938) / Наталія Рубльова, Олександр Рубльов // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / НАН України. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2017. Вип. 29: Primum aere: Ювілейний збірник на пошану Миколи Литвина. С. 361-373.

⁷ Окітнюк В. Генеральне консульство II Речіпосполитої в Києві: трагічний епілог восени 1939 р. // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2013. № 1-2 (40-41). С. 214.

Вальдемар Резмер

доктор габілітований, професор
(Університет ім. Миколая Коперника, Торунь)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙСЬКОВА СПІВПРАЦЯ – ДОСЛІДНИЦЬКІ ТА ВИДАВНИЧІ ПОСТУЛАТИ

Аксіомою є те, що три останні десятиліття принесли далекосяжні перетворення в усіх сферах політичного, суспільного, економічного та наукового життя Центральної і Східної Європи. Нові течії і царини досліджень з'явилися і в польській та українській воєнно-історичній науці. Адже на неї перестали впливати політичні й ідеологічні умови, а також супутні їм дослідницькі та цензурні суворі приписи. Саме вони були причиною того, що історики зазвичай бралися за теми, дуже часто продиктовані нагальними потребами закордонної і внутрішньої політики, а опрацьовуючи і презентуючи їх, послуговувалися марксистсько-ленінським вченням про історію держав і націй. Тільки на початку останнього десятиліття ХХ століття ця система перестала бути обов'язковою. Як наслідок, зникли заборонені теми і було усунено дії, які утруднювали вільний вибір царин дослідження та обмежували свободу публікацій. Серед тих тем була і польсько-советська війна 1919–1920 років.

Новопосталі дослідницькі можливості було творчо знецінено. Від дев'яностих років ХХ століття просто лавиноподіб-

но почали наростати наукові і науково-популярні публікації, присвячені польсько-советському збройному конфліктові в 1919–1920 роках. На жаль, ця література, подібно до воєнно-історичних публікацій міжвоєнного періоду, постійно має відчутні вади. Однією з них, але дуже помітною, є її односторонність, оскільки більшість праць – це *sensu stricte* описи бойових дій Війська Польського, починаючи від найнижчого, тактичного щабля аж до роздумів стратегічного характеру. Інші аспекти війни дослідники трактують зазвичай маргінально. Другою фундаментальною вадою згаданих публікацій є дуже виразний полоноцентризм, під яким я розумію різке порушення пропорцій між виданими джерелами і працями, темою яких є Військо Польське і його воєнні операції, здійснені у 1919–1920 роках, та опублікованими джерелами і науковими дослідженнями, що стосуються тогочасних противників і союзників польських збройних сил. Тими союзниками були: армія Української Народної Республіки, білоруські, козацькі та російські загоны. Щоправда, польська історіографія збагатилася декількома вартісними працями, які обговорюють історію союзницьких збройних формацій, але автори небагато місця присвячували їхньому реальному, мілітарному внескові в польсько-советську боротьбу. Вони зосереджувалися на вибраних, хоч і неймовірно важливих, політичних, національних, організаційних, кадрових і мартирологічних питаннях. До згаданої групи дослідників, поза будь-яким сумнівом, належать Януш Цісек¹, Кристина Го-

1 J. Cisek, *Sąsiedzi wobec wojny 1920 r.*, Londyn, 1990.

мулка², Томаш Палюшинський³, Януш Гданський⁴, Олег Ла-тишонек⁵, Збігнєв Карпус⁶, Александер Коляньчук⁷, Тадеуш Кшонстек⁸, Януш Одземковський⁹, Яцек Легець¹⁰, Себастьян Шайдак¹¹, Ян Яцек Бруський¹². Подібним чином цю пробле-

² K. Gomółka, Polska wobec oddziałów Stanisława Bułak-Balachowicza w 1920 r., «Dzieje Najnowsze», R. XXIII: 1990, z. 1, s. 3–8; idem, Geneza, działalność i rozpad białoruskich oddziałów wojskowych (1917–1920), «Studia i Materiały do Historii Wojskowości», T. XXXIV: 1992, s. 185–191.

³ T. Paluszynski, Przejście oddziału generała Stanisława Bułak-Balachowicza z Estonii do Polski (marzec 1920 roku), w: Polska i Europa w XIX–XX wieku. Studia historyczno-politologiczne, Poznań, 1992, s. 109–125.

⁴ J. Gdański, Uwagi o dziejach formacji sprzymierzonych w wojnie 1920 r., «Studia i Materiały do Historii Wojskowości», T. XXXVII: 1995, s. 269–290.

⁵ O. Łatyszonek, Spod czerwonej gwiazdy pod biały krzyż, «Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska», Białystok, 1992, s. 41–49; там само, Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923, Białystok, 1995.

⁶ Z. Karpus, Działalność gen. Stanisława Bułak-Balachowicza i jego oddziału w Polsce podczas wojny 1920 r., «Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska» w Białymstoku, 1990, z. 4, s. 89–101; idem, Traktat ryski a polscy sojusznicy z okresu wojny polsko-bolszewickiej 1920 roku, w: Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń, 1998, s. 229–240; idem, Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920, Toruń, 1999; idem, Oddziały kozackie formowane w Polsce (czerwiec–listopad 1920 r. i ich udział w wojnie polsko-sowieckiej, w: Kawaleria przeciwników i sojuszników Wojska Polskiego w latach 1918–1921. Pod red. A. Smolińskiego, Toruń, 2003, s. 211–229;

⁷ A. Kolańczuk, Sojusznicze siły zbrojne Ukraińskiej Republiki Ludowej w Polsce (organizacja, wspólna walka, internowanie), «Dzieje Podkarpacia», T. 3, Krosno, 1999; idem, Ukraińscy generalowie w Polsce emigranci polityczni w latach 1920–1939. Słownik biograficzny, Przemyśl, 2009.

⁸ T. Krząstek, Zamość – Komarów 1920. Polska i Ukraina w 1920 r. w walce o wspólne wartości, Warszawa, 2000.

⁹ J. Odziemkowski, Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej jako sojusznik Polski w wojnie z Rosją Sowiecką, w: Od Żółkiewskiego i Kosińskiego do Piłsudskiego i Petlury. Z dziejów stosunków polsko-ukraińskich od XVI do XX wieku, Warszawa, 2000, s. 197–200.

¹⁰ J. Legieć, Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej 1920 roku, Toruń, 2002.

¹¹ S. Szajdak, Polsko-ukraiński sojusz polityczno-wojskowy w 1920 roku, Warszawa, 2005.

¹² J. J. Bruski, Geneza sojuszu między Ukrainą a Polską: XII 1918 – IV 1920, «Arcana» 1998, nr 2, s. 73–92; idem, Ryga w perspektywie ukraińskiej, w: Traktat ryski 1921 roku po 75 latach. Studia pod red. M. Wojciechowskiego, Toruń, 1998, s. 355–360.

му в польській міжвоєнній історіографії презентували Павло Шандрук і Пантелеймон Шиманський¹³.

Я вважаю, що без демонстрування військового потенціалу тодішніх союзників Війська Польського і проведення оцінки ефективності їхніх бойових дій ми не зможемо подати повну і об'єктивну картину польсько-советської військової боротьби у 1919–1920 роках.

Дотепер у Польщі немає праці, яка вичерпно презентувала би військові дії Армії Української Народної Республіки від початку третьої декади квітня 1920 р. до 18 жовтня 1920 р., коли набуло чинності перемир'я, що його 12 жовтня підписали Польща і советська Росія. Цей період найістотніший в історії польсько-українського союзу. Адаже 21 квітня було укладено польсько-українську політично-військову угоду¹⁴, а через три дні її доповнено військовою конвенцією, в якій передбачалися спільні бойові дії проти збройних сил советської Росії¹⁵.

Вони розпочалися 25 квітня 1920 р., коли рушив польсько-український наступ на південному фланзі польсько-советського фронту. Цей наступ в історіографії часто називають Київським походом (Походом на Київ). Ця назва усталася в 1930-х роках після публікації обширної студії про цю операцію генерала Тадеуша Кутжеби, її безпосеред-

¹³ P. Szandruk, Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem r. 1920 i wyprawa na Mohylów (26-28 IV 1920 r.), «Bellona, t. XXXIV: 1928, z. 2, s. 17; P. Šimanskij, Kampania białoruska Rosyjskiej Armii Ludowo-Ochotniczej gen. S. Bułak-Bałachowicza w 1920 r., Bellona», T. XXXVII: 1931, z. 3–4, s. 196–232;

¹⁴ Див.: Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925. Pod red. H. Janowskiej i T. Jędruszcza, Warszawa, 1984, dok. nr 281, s. 550–551.

¹⁵ Див.: Polsko-ukraińska konwencja wojskowa z 24 kwietnia 1920 r., в: Rok 1920. Wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i innych dokumentach. Wybór i oprac. J. Borkowski, Warszawa, 1990.

нього учасника¹⁶. Адаже він був начальником штабу 3-ї Армії, підрозділи якої ввійшли до Києва, а пізніше – начальником штабу Південно-Західного фронту, сили якого здійснювали операції на українському театрі польсько-советської війни¹⁷.

Спочатку польсько-українська операція була успішною, і до початку травня 1920 р. сили Червоної Армії було викинуто з Києва і Правобережної України. Ситуація змінилася по тому, як на фронті з'явилася 1-а Кінна армія Семена Будьонного¹⁸. Після декількох невдалих спроб їй вдалося прорвати фронт і вторгнутися в глибокий тил союзницьких польсько-українських військ. Це змусило польське Головне Командування видати розпорядження покинути Київ. Бо ж драматично погіршилася й ситуація на північній ділянці польсько-советського фронту, де 4 липня повномасштабні наступальні дії розпочав советський Західний фронт Міхаїла Тухачевського.

Відступ союзницьких військ тривав до середини серпня 1920 р., коли вони дійшли до лінії гірського Дністра, понад Вепр і середню Віслу. 16 серпня розпочався контрнаступ польського Центрального фронту ген. Едварда Ридза-Сміглого, який мав на меті розбити лівий фланг советського Західного фронту, а потім оточити і перемогти його головні сили. Здійснення цього наступального маневру було можливе завдяки тому, що тили польського ударного угруповання, сконцентрованого над Вепром, ефективно прикривали сили

¹⁶ T. Kutrzeba, Wyprawa Kijowska 1920 roku, Warszawa, 1937.

¹⁷ Більше на цю тему див.: S. Żochowski: Monografia generała dywizji Tadeusza Kutrzeby, Londyn, 1979, II wyd. Lublin, 1997.

¹⁸ Ширше: A. Smoliński, 1 Armia Konna podczas walk na polskim teatrze działań wojennych w 1920 roku. Organizacja, uzbrojenie, wyposażenie oraz wartość bojowa, Toruń, 2008.

Південного фронту, у складі якого, крім польської 6-ї Армії ген. Вацлава Івашкевича, була українська армія ген. Михайла Омеляновича-Павленка. Під його командуванням тоді воювала більшість українських тактичних з'єднань – стрілецькі дивізії: 1-а Запорозька, 2-а Волинська, 3-а Залізна, 4-а Київська, 5-а Херсонська, а також Кінна дивізія, ефективно прикриваючи південне крило всього польського фронту над Дністром. Завдяки їхнім зусиллям Червоній Армії не вдалося захопити Східну Галичину¹⁹.

У битвах на території Східної Галичини не брало участі тільки одне українське тактичне з'єднання – 6-а Січова стрілецька дивізія. Адаже вона брала участь в обороні Замося, на яке напала 1-а Кінна армія Бudyонного. У комюніке 3 відділу (Оперативного) Головного Командування Війська Польського від 28 серпня 1920 р. інформували: «Південний фронт. Армія Павленка: в ніч із 26 на 27 п. м. 3 і 4 укр. див. форсували перехід через Дністер і просунулись в пн. напр. Зайнято Коростятин [тепер Криниця. – прим. перекладача], Устя-Зелене, Новосілку Коропецьку і Коропець»²⁰.

Знання про бої цих українських дивізій і оперативну роль, яку вони виконали, особливо у варшавській битві в серпні 1920 р., у Польщі, а також в Україні мізерне. І це дивує, позаяк повідомлення про їхні здобутки тоді були доступні і широко розповсюджені. Знайти їх можна хоча б і в тодішніх

¹⁹ Ширше див.: M. Klimecki, *Galicyska Socjalistyczna Republika Rad. Okupacja Malopolski (Galicji) Wschodniej przez Armię Czerwoną w 1920 roku*, Toruń, 1996.

²⁰ *O niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego 1919-1921. Opracowanie i, wybór i przygotowanie do druku Marek Jablonowski i Adam Koseski, Warszawa – Pułtusk, 1999, dok. nr 724, Komunikat operacyjny z 28 VIII 1920 r., s. 635.*

офіційних зведеннях для преси Генерального штабу Війська Польського. У зведенні від 25 серпня 1920 р. інформували: «На південному фланзі [польсько-советського фронту. – В. Р.] локальні сутички з ворожими кінними патрулями, які добираються до району Миколаєва. Українська армія генерала Павленка зайняла позиції по лінії Дністра»²¹. Два дні по тому, 27 серпня, у комюніке можна було прочитати, що «Армія генерала Павленка в ніч із 26 на 27 п. м. форсувала перехід через Дністер і просувається в північному напрямку»²². У комюніке, виданому 11 вересня, повідомлялося: «На південній ділянці фронту загопи нашої кавалерії при співучасті кавалерії української зайняли Букачівці, Бурштин і Насташи-не, захопивши близько 200 військовополонених і здобувши 4 кулемети»²³. Натомість у зведенні від 16 вересня інформували: «На північ від Дністра частини нашої і української армії на марші за неприятелем, що відступав, досягли загальної лінії Жиравка – Угринківці – Золотий Потік – Коростятин – Монастириська, захопивши 150 військовополонених, взявши одну важку гармату, 3 кулемети і близько 150 підвод із амуніцією»²⁴. А наступного дня, 17 вересня, в комюніке написано: «Просуваючись правим берегом Серету, українські підрозділи зайняли Чортків, Бучач над Стрипою, Пере-

²¹ Pierwsza wojna polska (1918-1920). Zbiór wojennych komunikatów prasowych Sztabu Generalnego (za czas od 26.XI.1918 r. do 20.X.1920 r.), uzupełniony komunikatami Naczelnej Komendy W.P. we Lwowie (od 2.XI.1918 r. do 23.XI.1918 r.) i Dowództwa Głównego W.P. w Poznaniu (od 11.1.1919 r. do 14.IX.1919 r.). Zebrał, opracował, wstępem i skorowidzem opatrzył Stefan Pomarański, Warszawa 1920, dok. nr 636 (882), Komunikat z 25 VIII 1920 r., s. 285.

²² Ibidem, dok. nr 638 (884), Komunikat z 27 VIII 1920 r., s. 286-287.

²³ Ibidem, dok. nr 653 (899), Komunikat z 11 IX 1920 r., s. 692-693.

²⁴ Ibidem, dok. nr 658 (904), Komunikat z 16 IX 1920 r., s. 295.

волоку і Вишнівчик. Загони української кавалерії витіснили неприятеля з Підгайців»²⁵. У комюніке, переданому пресі Генеральним штабом 28 вересня, повідомлялося, що «Українські війська, які діють на схід від Збруча, із нашою допомогою зайняли Проскурів і Старокостянтинів, захопивши 2800 військовополонених, 4 бронепоезди. Численні обози і багато технічного матеріалу»²⁶.

Багато відомостей про бойові дії союзницьких українських підрозділів знаходиться в документах, створених командуванням і штабами польських частин, тактичних і оперативних з'єднань. Наприклад, в оперативному зведенні III Відділу Головного Командування Війська Польського, виданому 14 травня 1920 р., але присвяченого ситуації від 13 травня, інформували: «12 V до Могилева прибув Павленко і виїхав до Жмеринки. До складу його військ входять див.: [4 ДС] київська, [2 ДС] волинська і [Д.К.] запорозька. Загальна кількість: 2500 шабель, 3000 багнетів, 17 гармат (із них 4 тяжкі 6-кал.). Із роззброєної 1. бриг. УСС відіслано до Проскурова через Вінницю 128 офіц., 1966 солд. і 7 гармат із повним запрягом, 2 751 410 рублів і 98 коп. (більшовицькі, думські й українські) і депоновано в касовій комісії III/5. пап.»²⁷.

У комюніке, де подано розвиток ситуації на українському театрі воєнних дій, датованому 5 липня, написано: «б. А.: на ділянці отамана Павленка з VII ворог значними силами атакував Долковці [Долговці], а потім, просуваючись уперед,

²⁵ Ibidem, dok. nr 659 (905), Komunikat z 17 IX 1920 r., s. 295-296.

²⁶ Ibidem, dok. nr 670 (916), komunikat z 28 IX 1920 r., s. 301.

²⁷ У niepodległą i granice. Komunikaty Oddziału III..., dok. nr 618, Komunikat operacyjny z 14 V 1920 r., s. 500-501.

Обухів і Копайгород [Копайгруд]. Див. [укр. – 4] київська і [1] запорозька, кинуті в контратаку, вдалим маневром відсікли відступ задіяних військ неприятеля. Зазнавши великих втрат, більшовики були змушені припинити свою операцію»²⁸.

Своєю чергою, в комюніке від 31 серпня 1920 р. читаємо: «Гр. ген. Павленка: див. української кінноти 30 п. м. о 20 год. зайняла Бурштин, завдавши ворогові тяжких втрат. Ком. української армії доповідає про 150 загиблих, 10 узятих до полону, а також про значні трофеї воєнного матеріалу. Ворог відступив на Рогатин...»²⁹.

В останню декаду серпня більшість збройних сил Української Народної Республіки боролася з наступом частин советської 14-ї Армії. Проте тоді стався бунт решти війська. Збунтовані українські підрозділи покинули свою ділянку фронту над Дністром, атакували частини польської державної поліції і підрозділи етапних військ, розташованих у тилу, а потім помарширували в напрямку карпатських перевалів, щоб підтримати українське повстання на Прикарпатті і Покутті. Після поразки повстання збунтовані солдати покинули свої обози і багато важкого озброєння, а потім перейшли кордони Чехословаччини.

27 серпня 1920 року 3-й Відділ командування Південного фронту інформував: «Група галицьких українців із 4-ї Волинської³⁰ та 5-ї Херсонської дивізії втекла в районі Городенки в напрямку через Снятин на Косів. Кількість утікачів

²⁸ Ibidem, dok. nr 670, Komunikat operacyjny frontu wschodniego z 5 VII 1920 r., s. 562–563.

²⁹ Ibidem, dok. nr 727, Komunikat operacyjny z 31 VIII 1920 r., s. 640.

³⁰ Помилка в тексті. Тож не знаємо, чи йдеться про 2-гу Волинську стрілецьку дивізію, чи про 4-у Київську стрілецьку дивізію.

начальник укр. штабу подає як 100 офіцерів і 50 рядових, а румунський офіцер зв'язку подає інформацію, що втекло 275 офіцерів та 600 рядових. Їх очолюють ген. Краус, полк. Вольф і кап. Ярий (колишні австрійські офіцери). Вочевидь, вони мають на меті поширити повстання в горах прикарпатської Русі або з'єднатися з Варивоною у Чехословаччині»³¹.

Звістки про бунт українських підрозділів є не тільки в документах *sensu stricto* військових, а й у матеріалах політичного та адміністративного походження. Скажімо, згадане дезертирство частини солдатів двох стрілецьких дивізій було зазначено в ситуаційному рапорті коменданта Повітової Комендатури Державної Поліції в Коломиї, який 27 серпня 1920 року доповідав:

«Уночі з 25 на 26 п.м. підрозділи [5] Херсонської дивізії (самі мешканці Малопольщі, себто галицькі українці), отримавши наказ вирушити на фронт над Дністер, покинули Городенку» кількістю бл. 300–400 людей, перетяли телеграфні й телефонні дроти. У Гвіздці також галицькі українці зранку 26 числа п. м. утекли з Гвіздця, забравши все військове майно [і], ймовірно, з'єдналися з дезертирами з Городенки.

Згідно з рапортом коменданта поста у Гвіздці, їх бачили, як вони їхали на конях і на підводах, добре озброєні, вирушаючи через Балинці до Заблотова, і казали, що їдуть до Карпат. 26 дня п. м., імовірно, ця ж банда вбила в Усті (Снятинський повіт) коменданта поста ДП [державної поліції. – прим. перекладача] Пушкаря, який ескортував призовників.

³¹ Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. III (21 VIII – 4 IX 1920), Warszawa, 2009, dok. nr 388, Komunikat operacyjny dodatkowy nr 33 Dowództwa Frontu Południowego. Oddział III, z. 27, VIII 1920 r., godz. 22.00, s. 420–421.

У ніч із 26 на 27 п. м. ця армія дезертирів, яка налічує до 680 осіб кінноти і людей на підводах, 19 кулеметів і 2 гармати, ночувала в Рожнові під Косовом.

Сповідений Косів вислав разом арт. бат. 4/IV і частину ДП назустріч і зайняв пагорби. Комендант захисту Косова майор Павловський повідомив, що ці дезертири надіслали ультиматум із вимогою пропустити їх через Косів до Чехословаччини. Комендант Коломийського гарнізону звелів Косову оборонятися і віддав наказ про зібрання підмоги для Косова.

Уночі були бої під Косовом. На чолі дезертирів стоїть генерал Краус.

У плані галицьких українців – заволодіти Карпатами, викликати повстання на Гуцульщині, а тоді з'єднатися з Петрушевичем, який, здається, чинить розбій по той бік Карпат³².

Чимало інформації про бунт 5-ї Херсонської стрілецької дивізії та спробу підняти антипольське повстання на Прикарпатті й Покутті є в документації Генерального округу Львів Польського Війська, що зберігається в Центральному військовому архіві у Варшаві³³.

Із аналізу українського історіографічного доробку, який стосується польсько-советської війни й участі українців у цих збройних змаганнях випливає, що особливий інтерес викликала й викликає оборона Замостя у серпні 1920 року. Це

³² Ibidem, dok. nr 447, Raport sytuacyjny powiatowego komendanta Policji Państwowej w Kołomyi nadkomisarza Komusińskiego z 27 VIII 1920 r., s. 470.

³³ CAW, Dowództwo Okręgu Korpusu VI (Dowództwo Okręgu Generalnego Lwów), sygn. I.371.7.

неймовірно цікаве, загадкове питання. Бо ж в історії цієї війни можна знайти багато інших операцій і битв, у яких брали участь підрозділи Української Народної Республіки, союзника Польщі. Але вони не знаходять своїх дослідників, тож не мають відображення в публікаціях – наукових, науково-популярних і в публіцистиці. Це мене вражає. У час, коли відбувався бій за Замостя, на антисоветському фронті як армія союзників воювали й інші дивізії, про що я згадував.

Я усвідомлюю, що з різних причин саме бій за Замостя і участь у ньому 6-ї Січової стрілецької дивізії в усвідомленні українців виріс до рангу символу їхніх збройних зусиль у боротьбі з більшовицькою Росією. Дехто навіть сприймає ефективну оборону Замостя як поворотну точку в усій війні із советською Росією³⁴.

Інакше оцінюють бої на терені Замостя польські історики, для яких захист міста в серпні 1920 року був одним із важливих епізодів польсько-советської війни, але не мав вирішального значення про остаточний перебіг військової боротьби. Він відрізнявся від інших боїв лише тим, що тоді з 1-ю Кінною армією Будьонного воювали польські солдати зі своїми союзними силами – підрозділами Української Народної Республіки.

Перші польські публікації на цю тему з'явилися вже в міжвоєнний період. Поруч із публіцистикою³⁵ і невеликими

³⁴ Більше про це див.: Т. А. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1920 r.*, «Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze», 1996, s. 150.

³⁵ J. Stawiński, *Rozprawa z Budiennym pod Zamościem*, «Polska Zbrojna», 1930, nr. 240–244; J. Dąbrowski, *Jak to było pod Zamościem i nad Bugiem*, «Żołnierz Polski», 1930, nr. 37, s. 906–908.

операційними й тактичними розвідками³⁶ голос тоді взяв визначний учасник бою за Замостя, командир 31 полку Канівських стрільців, капітан Миколай Болтуц, друкуючи в часописі «Bellona» розлогу статтю на цю тему³⁷. Описуючи перебіг боїв, він старався вивести на перший план власну особу, бажаючи постфактум довести свою вирішальну роль у відсічі удару сил Будьонного. На жаль, відтворюючи перебіг бою, він замовчав внесок інших, зокрема українських стрільців і артилеристів зі складу 6-ї Січової стрілецької дивізії.

Безсумнівний знавець української історії перших десятиліть ХХ століття, Омелян Вішка, переконував у своїх статтях та публічних виступах, що замовчування чи відкрите недооцінювання – не так із боку істориків, як із боку політиків та публіцистів – значення українців у війні із советською Росією спричинилося до того, що вони надмірно виводять на перший план вагу захисту Замостя і своєї участі в ньому. На жаль, розвідки деяких українських істориків містять багато неточностей і навіть помилок, бо дослідники не здійснили ретельного пошуку джерел в українських і польських архівах та бібліотеках. Найчастіше вони обмежилися побіжним переглядом наявної літератури. Такий метод роботи призвів до того, що вони без рефлексій пишуть, що в момент, коли 1-а Кінна армія Будьонного підійшла під Замостя, у місті була вся українська 6-а Січова стрілецька дивізія. А також стверджу-

³⁶ Т. Różycki, *Możliwość interwencji konnej armii Budionnego w bitwie warszawskiej*, «Bellona», 1925, t. 19, z. 2, s. 288–293; J. Stawiński, *Bój pod Tyszowcami. Fragment walk 13 Dywizji Piechoty i 1 Dywizji Jazdy z Armią Konną Budionnego*, «Bellona», 1930, t. 36, s. 273–306; *Ibidem*, *Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego*, «Przegląd Kawaleryjski», 1930, nr. 10, s. 187–211.

³⁷ М. Болтуц, *Budionny pod Zamościem*, «Bellona», 1926, t. 22, z. 3, s. 203–229, i z. 2. s. 137–154.

ють, що в перебігу боїв вона змогла прорвати фронт советських підрозділів, що дивізія нараховувала втричі більше солдатів, ніж було насправді, що вона сама захистила місто або ж її було зміцнено тільки невеликими польськими силами. Є і роботи, автори яких ігнорують хронологію воєнних дій і приписують захистові Замостя вирішальне значення в зміні долі польсько-советської війни або розташовують дивізію в місці, де вона ніколи не була; згадують осіб, які не воювали в Замості. Неточних узагальнень не уникли навіть генерали Олександр Удовиченко і Микола Капустянський. Щоправда, генерал Микола Садовський визнає, що удар Будапештського на Замостя було здійснено із запізненням на два тижні, але переоцінює сили Червоної Армії, які брали участь у головному ударі операції, і надає цій дії надто великого операційного значення. Багато помилок можна побачити в працях В. Іваниса³⁸, І. Нагаєвського³⁹, Н. Полонської-Василенко⁴⁰, Б. Якимовича⁴¹, І. Фещенка-Чопівського⁴² та інших дослідників.

В українській історіографії часто можна побачити тезу, що оборона Замостя, яку здійснили українці, стала фундаментом польської перемоги у варшавській битві. Автори цієї тези ігнорують не лише хронологію, а й географію. Намагаючись відтворити перебіг бою за Замостя, мусимо завжди дотримуватися фактів, а не уявлень, не можемо піддаватися міфам.

³⁸ Іванис В. Симон Петлюра – Президент України. К., 1993.

³⁹ Нагаєвський І. Історія Української Держави двадцятого століття. К., 1994.

⁴⁰ Полонська-Василенко Н. Історія України. Мюнхен, 1972.

⁴¹ Якимович Б. Збройні сили України: нарис історії. Львів, 1996.

⁴² Фещенко-Чопівський І. Хроніка мого життя. Житомир, 1992.

Ніхто не піддає сумніву того, що бої за Замостя тривали від 28 до 31 серпня 1920 року. Ніхто також не сумнівається в тому, що варшавська битва точилася від 13 до 26 серпня 1920 року. Зі звичайного зіставлення дат випливає, що варшавську битву було розв'язано іще до того, як розпочалися бої за Замостя. 28 серпня, себто в перший день битви за Замостя, війська польського Центрального фронту, які відіграли головну роль у наступальному ударі з боку річки Вепр, були далеко на півночі, на Мазовії, де ліквідовували рештки відрізаних дивізій Червоної Армії або змушували їх перейти на територію німецької Східної Пруссії, де їх було інтерновано. Польська 4-а Армія, яка становила ударне ядро в контрнаступі з-над Вепра 28 серпня, мала свої дивізії, розкидані в області Ломжі (14 ДП), Снядова (16 ДП), Остроленки (8 ДП), Малого Плоцька (15 ДП).

Другим суперечливим питанням є склад гарнізону Замостя. У польській та українській літературі можна побачити найрозмаїтіші дані, часто без рефлексій копійовані, без найменшої критики джерела, з якого вони походять.

Однак безсумнівно, що в складі гарнізону переважали польські солдати із 31 Канівського стрілецького полку Стрільців та караульно-етапних батальйонів.

Суперечка також стосується проблеми командування гарнізоном у Замості. Це питання, як на мене, легко визначити. Наказ командування польської 3-ї Армії від 19 серпня 1920 року однозначно наказував, що командування української 6-ї Січової стрілецької дивізії має підпорядкувати собі

всі одиниці, що перебувають у Замості⁴³. 1920 року Військо Польське було регулярною армією, його командири виконували накази, які отримували від своїх начальників. Якби вони вчинили інакше, їх негайно зняли би з їхніх посад. Зокрема, із цього погляду виглядає неправдоподібним твердження капітана Миколая Болтуца, що він уклав угоду із полковником Безручком, що він віддаватиме накази і що Безручко був лише формальним командувачем. У тому, що полковник Безручко був фактичним командувачем, можна переконатися, вивчаючи воєнну історію 30-го Полку канівських стрільців, де прочитаємо, що «Відповідно до наказу командувача 6-ї української дивізії 30-й полк вирушив почасти залізничним транспортом, почасти пішки через Мйончин на визначені позиції в околицях сіл Конопне, Вербковичі, Которів»⁴⁴.

Найбільшою хибою польських та українських публікацій, що доти існували й повністю або фрагментарно займалися питанням оборони Замостя в серпні 1920 року, є їхній полоноцентризм або україноцентризм. Бо польські історики відтворюють перебіг битв (операцій, боїв) винятково на основі польських матеріалів. Своєю чергою, українські дослідники спираються практично тільки на джерельні матеріали та літературу українського походження. Автори праць, створюваних у такий спосіб, повально оперують у тексті загадковим означенням «ворог», «противник», «недруг», нездатні ідентифікувати цього «ворога», кон-

⁴³ Bitwa Warszawska 13–28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. II (17–28 VIII), Warszawa, 1996, dok. nr 484, Dowództwo 3 Armii. Oddział III. Rozkaz operacyjny nr 115 z 19 VIII 1920 r., s. 247–249.

⁴⁴ T. Makowski, Zarys historii wojennej 30-go Pułku Strzelców Kaniowskich, Warszawa, 1928, s. 24.

кретизувати й оцінити його. Трюїзмом є повторювання, що без уявлення сил і засобів ворога, без презентації цілей і завдань, що їх він хотів утілити, складно судити про ефективність власних дій. Проте виявляється, що це «хвороба» понаднаціональна, вона також заторкує сучасну історіографію багатьох європейських, і не лише європейських, держав. Її видно хоча б у литовській історіографії⁴⁵.

Щоб повилучати слабкості польської та української історіографії, присвяченої воєнному союзу 1920 року, слід підготувати й видати польською мовою монографії українських військових з'єднань, які від весни до осені 1920 року воювали із Червоною Армією під спільним операційним командуванням. Ідеться про шість монографій стрілецьких дивізій: 1-ї Запорізької, 2-ї Волинської, 3-ї Залізної, 4-ї Київської, 5-ї Херсонської, 6-ї Січової та одну монографію кавалерійського військового з'єднання – Кінної дивізії.

Добрий зразок такої монографії вже є у вигляді праці Омеляна Вішки «Шоста Січова Стрілецька дивізія Армії Української Народної Республіки. Формування. Бойовий шлях. Інтернування. 1920–1924» (*Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie. Szlak bojowy. Internowanie. 1920-1924*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2012, ss. 523). Це було специфічне військове з'єднання, яке почали створювати ще до підписання у квітні 1920 року польсько-українського

⁴⁵ Більше на цю тему див.: W. Rezmer, *Monografia 5 Pulku Piechoty Wielkiego Księcia Litewskiego Kiejstuta* [Rec. Gintatutas Surgailis, Penktasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos Kunigaikščio Kęstučio pulkas. Monografija, Vilnius 2017, s. 253], «Przegląd Historyczno-Wojskowy», 2017, nr. 4, s. 206–217.

політичного та військового договору (в історіографії його часто називають союзом Пілсудського – Петлюри). А вже на початку січня 1920 року польське Міністерство військових справ (МВСпр.) висловило згоду на сформування двох українських військових з'єднань із військовополонених, які перебували на території Речі Посполитої (солдати збройних сил Західноукраїнської Народної Республіки), та з інтернованих українців. Вони мали збільшити бойовий потенціал Армії УНР Головного отамана Симона Петлюри, три стрілецькі дивізії якої – 1-а Запорізька, 2-а Волинська і 4-а Київська – воювали в Україні з Червоною Армією та Добровольчою армією ген. Антона Денікіна. Щоб полегшити і прискорити організаційну роботу, МВСпр. на початку лютого 1920 року створило Представництво з українських питань, яке очолював кап. Юліуш Ульрих. З українського боку організаційними питаннями займалася Військова секція при Українській дипломатичній місії в Польщі. Впродовж декількох місяців удалося сформувати обидві дивізії: одну на Поділлі, яку згодом було названо 3-ю Залізною дивізією, наступну – в Бресті-над-Бугом, яка 21 березня 1920 року отримала назву 6-а Стрілецька дивізія. Оскільки значний відсоток її керівних кадрів походив із Корпусу Січових Стрільців, її офіційну назву одразу доповнили, додаючи складник – Січових. Цим свідомо апелювали до досвідів, традиції та бойових подвигів Січових стрільців. Присвоєння дивізії номера 6 теж було не випадкове, оскільки 1–5 номери було зарезервовано для підрозділів Армії УНР, які в той час перебували за советським фронтом, беручи участь у Зимовому поході (5 грудня 1919 року – 6 трав-

ня 1920 року). Сформована на Поділлі 3-я Залізна дивізія на початку травня з'єдналась із трьома дивізіями, що брали участь у Зимовому поході і разом зайняли крайню південну ділянку советського фронту. З операційного погляду вони підпорядковувалися очільникові 6-ї Армії Польського Війська, ген. Вацлаву Івашкевичу. Вже в ході української кампанії навесні 1920 року було сформовано 5-у Херсонську дивізію та Кінну дивізію, які також було скеровано на південну частину фронту над Дністер. Із невідомих причин із 6-ю Січовою стрілецькою дивізією вчинили інакше. Її не відрядили на південь, де здійснювали операцію головні сили Армії УНР, а, згідно з наказом Головного Командування Війська Польського від 17 квітня, прикріпили до 2-ї Армії ген. Антонія Лістовського, яка в київській операції мала наступати вздовж осі Шепетівка – Бердичів. Головним завданням української дивізії під проводом полк. Марка Безруцького був захист лівого крила польської 15-ї Дивізії піхоти, яка мала вдарити вздовж залізничної лінії Миропіль–Бердичів. Окрім того, українська дивізія мала забезпечити стикування 2-ї Армії з Операційною групою ген. Едварда Ридза-Сміглого, що діяла на північ від неї і належала до 3-ї Армії.

У монографії О. Вішки знайдемо повну історію 6-ї Січової стрілецької дивізії, від моменту її сформування ранньою весною 1920 р., через бойовий шлях, що вів через Бердичів до Києва, перебування в столиці України, літні відступальні бої, участь у битві за Замостя, а згодом у завершальних операціях польсько-советської війни в Східній Галичині й на Поділлі. Для історії української зброї велике значення має

також представлений у монографії кінцевий період її історії – самотня боротьба вкупі з іншими силами УНР із Червоною Армією в останню декаду жовтня та в листопаді 1920 р. Оперативним наслідком поразки, якої зазнала 6-а Січова стрілецька дивізія 11 листопада 1920 р. у бою під Попівцями, був вимушений відступ за ріку Збруч і укриття на території Речі Посполитої.

Монографія 6-ї Січової стрілецької дивізії є винятково важливим елементом, який підтверджує ефективність польсько-українського союзу. Адже вона дуже детально і об'єктивно презентує бойовий внесок згаданого тактичного з'єднання у криваву польсько-советську боротьбу від весни до осені 1920 р. Хоча це була не єдина українська дивізія, яка воювала на польському боці з Червоною Армією, проте у свідомості українського суспільства саме 6-а Січова стрілецька дивізія через великий внесок, зроблений в ефективну оборону Замостя, виросла до рангу символу або ж просто-таки поворотного пункту в усій польсько-українсько-советській війні⁴⁶.

Маючи в розпорядженні монографії окремих дивізій, можна буде зробити спробу підготування воєнно-історичного дослідження, в якому буде показано армію ген. Михайла Омеляновича-Павленка як союзника Війська Польського в 1920 р. Тільки після того, як буде продемонстровано її фактичний бойовий потенціал і участь у проведених операціях, ми зможемо добросовісно оцінити її внесок, а тим самим

⁴⁶ T. A. Olszański, *Mit i prawda o obronie Zamościa w sierpniu 1929 r.*, *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*, Warszawa, 1996, s. 150.

внесок українського союзника в переможний для Польщі результат війни із Советською Росією.

І ще одне питання. Надалі залишається важким доступ до архівних матеріалів для польських істориків в Україні, а для українських – у Польщі. Уже немає цензури ні політично-адміністративних обмежень. Однак залишилися проблеми фінансування пошуків у архівах. Чи не варто в такій ситуації видати том (томи) найістотніших документів у двох мовних версіях, польській і українській. Польські історики мають великі успіхи у виданні документів, створених у ході війни із Советською Росією. Їх почали видавати ще в міжвоєнний період, коли було надруковано документи, пов'язані з варшавською битвою⁴⁷. Кільканадцять літ тому до цього повернулися, коли видали найістотніші джерельні матеріали, тісно пов'язані з варшавською битвою і з битвою на Німані⁴⁸. Тоді також було опубліковано монументальний том документів (нараховує аж 1504 сторінки) під назвою «Битва за Україну 1 I 24 VII 1920 р.»⁴⁹, де в багатьох місцях міститься інформація про українські загони, що брали участь в операціях на Україні. Подібні відомості почерпнемо і з трьох наступних

⁴⁷ Bitwa warszawska, t. I: Bitwa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920. Cz. I, Warszawa 1935; Bitwa warszawska, t. I: Bitwa nad Bugiem 27 VII – 7 VIII 1920. Cz. II: Dokumenty, Warszawa 1935; Bitwa warszawska, t. II: Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920. Ks. 1, cz. II: Dokumenty, Warszawa 1938; Bitwa warszawska, t. II: Bitwa nad Wisłą 7 VIII – 12 VIII 1920. Ks. 1, cz. I, Warszawa, 1939.

⁴⁸ Bitwa Warszawska 13-28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. I (13-17 VIII), Warszawa 1995; Bitwa Warszawska 13-28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. II (17-28 VIII), Warszawa 1996; Bitwa Niemeńska 29 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne .Cz. I (29 VIII – 19 IX), Warszawa 1998; Bitwa Niemeńska 29 VIII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne .Cz. II (20 VIII – 18 X), Warszawa, 1999.

⁴⁹ Bitwa o Ukrainę 1 I 24 VII 1920 r. Dokumenty operacyjne . Cz. I (1 I – 11 V 1920), Warszawa, 2016.

томів джерел, які подають матеріали з битви за Львів від кінця липня до другої декади жовтня 1920 р., битви за Замостя в серпні 1920 р. і операцій, здійснюваних на Волині та Поділлі у вересні–жовтні 1920 р.⁵⁰

Значно скромнішим є український доробок у царині видання документації, створеної від квітня до жовтня 1920 р., коли збройні сили Української Народної Республіки як формальний союзник Війська Польського боролися з Червоною Армією. Через це ми й далі мусимо користуватися виданим у Польщі ще в тридцятих роках ХХ століття зібранням документів «Українсько-московська війна в документах, ч. I: Оперативні документи Штабу Армії Української Народної Республіки»⁵¹. Однак у цьому зібранні, опублікованому майже дев'яносто років тому, бракує багатьох надзвичайно важливих українських військових документів. Документацію, що представляла український збройний виступ у перші два десятиліття ХХ століття, почали збирати в Українській Станиці в Каліші ще на початку двадцятих років. Звідти ці матеріали було перенесено до Львова. Після захоплення цього міста советська влада перевезла забрану документацію до Києва, де вона перебуває досі (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Військові акти, що стосуються історії українських зброй-

⁵⁰ Bitwa Lwowska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. I (25 VII – 5 VIII), Warszawa, 2002; Bitwa Lwowska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. II (6 – 20 VIII), Warszawa 2004; Bitwa Lwowska i Zamojska 25 VII – 18 X 1920. Dokumenty operacyjne. Cz. III (21 VIII – 4 IX 1920), Warszawa 2009; Bitwa Wołyńsko-Podolska 5 IX – 21 X 1920. Dokumenty operacyjne, Warszawa, 2014.

⁵¹ Українсько-московська війна в документах, ч. I: Оперативні документи Штабу Армії УНР / В. Салський (ред.), П. Шандрук (упор.). Варшава, 1933.

них сил, також містяться у Львові (Центральний державний історичний архів).

Чи не варто видати документи, створені польським і українським командуванням у період активних союзницьких оперативних і тактичних дій від квітня до жовтня 1920 р.? Окрім документів і описових джерел, що зберігаються в архівах Польщі й України, варто б звернутися до матеріалів преси, пропущених у раніше згаданих томах джерельних матеріалів. Для прикладу тут можна згадати «Щоденник 6-ї Армії», що його видавало командування цього оперативного з'єднання. Більшість його чисел міститься в зібраннях Центральної Військової Бібліотеки у Варшаві. Також було би варто провести скрупульозні розшуки у міжвоєнній військовій пресі. Особливо багато цінних статей і розмаїтих джерельних матеріалів опубліковано у часописах «Bellona»⁵², «Polska Zbrojna»⁵³, «Naród i Wojsko»⁵⁴ та інших історичних і військових періодичних виданнях, як-от «Przegląd

⁵² Див. напр.: Borzecki, Walki w Galicji, «Bellona» 1920, z. 4, s. 257–273; M. Kukiel, Z doświadczeń kampanji r. 1920 na Ukrainie i w Małopolsce, «Bellona» 1920, z. 10, s. 721–728 i z. 11, s. 814–819 oraz 1921, z. 1. s. 25–29; Bolszewicka kontrofensywa pod Kijowem w oświetleniu bolszewików, «Bellona» 1921, z. 3, s. 240–241; L. Skrzyński-Kmicic, Zagon na Teterew i Malin, «Bellona» 1921, z. 10, s. 859–866; M. Bołtuć, op. cit., s. 203–229; M. Biernacki, Bitwa pod Równem. Cz. 1–2 (2.VII. –9.VII.1920), «Bellona» 1925, z. 2, s. 123–141 i z. 3, s. 290–313; P. Szandruk, Organizacja wojska ukraińskiego na Podolu z początkiem 1920 r. i wyprawa na Mohylów (26-28 kwietnia 1920 r.), «Bellona» 1928, z. 2, s. 202–218; S. Bartlitz, Działania w obszarze Ihumenia w maju 1920 r., «Bellona» 1933, z. 3, s. 393–434;

⁵³ Напр. P. Szandruk, Działania zbrojne wojska ukraińskiego w wojnie 1920 r., «Polska Zbrojna» 1930, nr 291–293; J. Stawiński, Rozprawa z Budionnym pod Zamościem, «Polska Zbrojna» 1930, nr 240–244.

⁵⁴ T. Kutrzeba, Po co szliśmy na Kijów, «Naród i Wojsko» 1937, nr 20.

Kawaleryjski»⁵⁵, «Przegląd Piechoty»⁵⁶, «Lot»⁵⁷, «Przegląd Saperski»⁵⁸, «Przegląd Intendencki»⁵⁹, «Przegląd Lotniczy»⁶⁰ та інших. Слід було би також переглянути українські періодичні видання міжвоєнних років, наприклад, «Український стрілець», «Вперед!», «Син України».

Таке видання міг би підготувати польсько-український колектив істориків і архівістів. Якби в його складі було польські та українські науковці, що спеціалізуються у военній історії ХХ століття, було би значно легше і швидше здійснити розшуки в архівах обох держав. Наступним етапом був би відбір зібраної документації, а потім наукове опрацювання найвартісніших документів. Після перекладу українських документів на польську, а польських – на українську мову настав би час для їхнього редакційного опрацювання і, в разі потреби, – індексування. Видання ось так зібраних і опрацьованих документів можна було б здійснити вже наприкінці 2020 р., тобто до 100-ліття польсько-українського військового союзу.

⁵⁵ J. Stawiński, Likwidacja ostatniego zagonu Budionnego, «Przegląd Kawaleryjski» 1930, nr 10, s. 187–211; T. Machalski, Oslona odwrotu (VII brygada kawalerii w odwrocie spod Kijowa w 1920 r.), «Przegląd Kawaleryjski» 1938, nr 7, s. 3–32; там само, Z działań kawalerii podczas ofensywy na Ukrainie w 1920 r. (przykład dezorganizacji tyłów przeciwnika), «Przegląd Kawaleryjski» 1939, nr 7, s. 3–19 i nr 8, s. 147–158.

⁵⁶ S. Sienkiewicz, Od Prypeci do Dniestru. Marsz 34 pp na Rzeczyce w dniach 7–8 V 1920 roku na tle wspomnień dowódcy batalionu, «Przegląd Piechoty» 1938, t. 11, s. 587–608.

⁵⁷ M. Romeyko, Lotnictwo w wyprawie kijowskiej, «Lot» 1937, nr 6.

⁵⁸ E. Strumiński, Wsadzenie mostu łańcuchowego w Kijowie, «Przegląd Saperski» 1938, nr 6, s. 401–412.

⁵⁹ H. Stypulkowski, Ewakuacja magazynów 3 armii z Kijowa, «Przegląd Intendencki» 1933, nr 7/9, s. 89–93.

⁶⁰ W-Roz, Udział 3-iej eskadry lotniczej w działaniach zaczepnych na Ukrainie, «Przegląd Lotniczy» 1928, nr 2.

Андрій Руккас

кандидат історичних наук, доцент

(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВО- ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА УНР в Польщі (1919-1921 рр.)

Події, що розгорнулись на теренах України наприкінці 1919 р., принесли докорінні зміни для українського національно-визвольного руху. Не витримавши прямого збройного зіткнення з російськими більшовиками та білогвардійцями, ізольована в дипломатичній блокаді переможною Антантою, Українська Народна Республіка зазнала відчутної поразки – як військової, так і політичної. У війні з російськими білогвардійцями уряд УНР втратив контрольовані ним терени Правобережної України, а вцілілі українські військові з'єднання, опинившись на Волині в оточенні між білогвардійськими, більшовицькими та польськими військами, були змушені перейти до партизанських форм боротьби і вирушили в рейд у ворожий тил. Фактично наприкінці 1919 р. український уряд зійшов з арени політичної боротьби як самостійний гравець і був змушений йти у фарватері політики інших, могутніших її учасників. Подальший успіх національно-визвольної боротьби тепер залежав від наявності в уряді УНР сильного союзника. Вірячи в тимчасовість такого становища, українські лідери на чолі з головою Директорії УНР

Головним Отаманом С.Петлюрою обрали курс на союз з Польщею, у спілці з якою і сподівались успішно протистояти агресії більшовицької Росії.

Якщо впродовж 1918–1919 рр. між Україною та Польщею велася війна за володіння західноукраїнськими землями, то з польською окупацією Галичини й Західної Волині влітку 1919 р. військові дії між обома державами припинились. Вже незабаром у Варшаві розпочалися переговори між представниками польського уряду та дипломатичною місією УНР на чолі з А.Лівицьким. Польща демонструвала готовність до налагодження з Україною приязних стосунків. Важливою складовою переговорного процесу були питання, пов'язані з українськими військовополоненими на теренах Польщі та співпрацею між збройними силами обох держав. З метою їх полагодування при Дипломатичній місії УНР діяла спеціальна військова секція.

Військова секція при Дипломатичній місії УНР в Польщі заснована 12 грудня 1919 р. наказом Голови Директорії УНР та Головного Отамана № 862. Через два дні тимчасово виконуючим обов'язки начальника Військової секції було призначено генерала М.Юнаківа¹, котрий на початку місяця в якості начальника штабу Головного Отамана разом з С.Петлюрою прибув до Варшави. Він отримав статус радника місії з правами вирішального голосу у військових справах і дорадчого в усіх справах іншого характеру, користувався також можливістю прямого доповіді у Головного Отамана.

¹ Історична довідка про заснування Військової секції, Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce (далі – АІР), Zespół „Ukraińska Misja Wojskowa w Polsce” (далі – UMW), Teka 2/2.

Своїми наказами він міг розформувати всі діючі в Польщі військові установи УНР². Секція задумувалася як постійно діючий представницький орган, через який всі українські військові організації мали звертатися до польської влади. Внаслідок цього до розпорядження генерала М.Юнаківа передавалися всі військові експерти, котрі вже працювали при дипломатичній місії, а також окремо існуюча “Місія для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі” полковника Козінцева, що була утворена при польському Генеральному Штабі у вересні 1919 р. Більше того, Військова секція стала фактично робочим органом Головного Отамана та військового міністра УНР, котрі тимчасово перебували у Варшаві й не мали тут належного адміністративно-управлінського апарату. На цьому моменті неодноразово наголошував у своїх резолюціях військовий міністр полковник В.Сальський³.

Того ж таки 14 грудня 1919 р. Головний Отаман своїм наказом затвердив штати Військової секції⁴, згідно з якими у складі установи мало нараховуватися 8 старшин та 7 урядовців. На потреби військової секції одноразово виділялися 575100 польських марок.

Перші свої кошти секція отримувала від Міністерства закордонних справ УНР за рахунок так званого військового

² Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 3. К., 1999. С. 149.

³ З цього приводу військовий міністр УНР писав: “Я тут перебуваю тимчасово і не маю при собі ніякого урядового апарату, а Місія вкупі з Секцією уявляє собою сталий офіційний орган на території Польщі”. Див.: Доклад від 24 січня Ч. 29 надісланий до Голови секції з резолюцією Головного Отамана та військового міністра. Archiwum IJR, UMW, Teka 2/2.

⁴ Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 3. К., 1999. С. 149.

фонду⁵. 31 грудня С.Петлюра віддав розпорядження українському посольству у Відні негайно надіслати до Варшави у розпорядження А.Лівицького 3,98 млн. крон американською валютою та ще 100 тис. доларів в якості військового фонду⁶. 7 січня 1920 р. на рахунок військового фонду міністерства закордонних справ було виділено 200 млн. гривень. 11 січня військова секція отримала 200 тис. польських марок⁷. Проте цих коштів не вистачало. До того ж, з військового фонду міністерства закордонних справ України постійно робилися й інші видатки, не пов'язані безпосередньо з діяльністю військової секції. Все це зумовлювало труднощі у її роботі. Лише частково вдалося організувати надання матеріальної допомоги полоненим та інтернованим українським військовикам.

Військова секція розмістилася у двох кімнатах готелю “Саський”, що знаходився в центрі польської столиці на вулиці Коззій. На початку замість п'ятнадцяти передбачених штатним розкладом працівників було лише сім: 1. Начальник Секції – генерал М.Юнаків; 2. Референт – полковник О.Данильчук; 3. Булавний старшина до доручень – сотник В.Стрижак; 4. Секретар – урядовець Цимбалюк; 5. Старшина до доручень (1) – сотник О.Луцький; 6. Старшина до доручень (2) – хорунжий Чудненко; 7. Друкарка – Аврус.

Для зв'язку із Військовою секцією Головне Командування Війська Польського виділило “спеціального референта до

⁵ Рапорт генерала В. Зелінського військовому міністру УНР від 20.III.1921 р. Archiwum IJP, UMW, TeKa 3/2.

⁶ Петлюра С. Статті, листи, документи. Т. 3. К., 1999. С. 161–162.

⁷ Там само. С. 169, 172–173.

українських справ” - офіцера II (інформаційного) відділу Генерального штабу капітана В.Чарноцького⁸, котрий восени 1919 р. очолював польську місію зв’язку при командуванні армії УНР в Кам’янці-Подільському (створена на підставі польсько-української угоди про перемир’я від 1 вересня 1919 р)⁹, а отже мав певний досвід виконання такого роду обов’язків. Його помічниками були капітан Войнич та підпоручик Крук-Стшелецький. Підтримуючи контакт із Секцією, польські офіцери мали справу в основному із сотником В.Стрижаком, котрий добре володів польською мовою¹⁰.

Військова секція повинна була: керувати всіма справами, що стосувалися формування з українських військовоположених регулярних частин; організовувати матеріальну та моральну допомогу полоненим та інтернованим у Польщі; брати участь у розробці проектів та укладанні військових конвенцій між урядами України та Речі Посполитої; проводити військові експертизи для потреб Дипломатичної місії УНР; а також полагоджувати різні питання військового характеру. Начальник Військової секції отримав статус радника місії з вирішальним голосом у справах військового характеру й дорадчим – в усіх інших випадках. Він користувався правом прямої доповіді Головному Отаманові.

⁸ Цілоком таємний доклад політичного референта сотника В.Стрижака про діяльність Інформаційного бюро начальнику Військової місії генерал-поручику В. Зелінському від 15.IX.1920 р., Ч. 02-перс. Archiwum IJP, UMW, Teka 1/2.

⁹ Karpius Z. Wschodni sojuźnicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919–1920, Toruń, 1999, s. 18.

¹⁰ Цілоком таємний доклад політичного референта сотника В.Стрижака про діяльність Інформаційного бюро начальнику Військової місії генерал-поручику В.Зелінському від 15.IX.1920 р., Ч. 02-перс. Archiwum IJP, UMW, Teka 1/2.

25 січня 1920 р. у Варшаві відбулося спеціальне засідання Дипломатичної місії УНР, на якому обговорювалися результати півторамісячної діяльності її Військової секції. Звітуючись про свою роботу, генерал М.Юнаків був змушений з прикрістю констатувати, що великих успіхів очолювана ним установа досягнути поки що не змогла. Всі свої проблеми він пояснював виключно тим, що “польська військова влада не хоче брати на себе серйозних зобов’язань, а обмежується тільки доброзичливими обіцянками на словах”. Далі він сумно зізнався, що “висші же військові чини Штабу відмовляються говорити сами на цю тему, покликаючись на те, що для військових порозумінь з Українською владою призначено капітана Чарноцького”. Зі слів генерала виникало, що праця українського військового представництва, буквально, зупинилася лише через одного польського офіцера. Логічним виходом з такої дійсно ненормальної ситуації працівники Дипломатичної місії вбачали у самостійному встановленні безпосередніх контактів з польським вищим військовим керівництвом. З цього приводу 28 січня була винесена відповідна постанова, в якій говорилося: “Доручається голові Військової секції отаману Юнаківу вступити в переговори з представниками Вищих Польських Військових Властей з метою в’яснити, чи буде ця влада фактично допомагати справі організації Українського війська на терені Польщі”¹¹.

Проте, виконувати дану постанову генералу М.Юнаківу вже не довелося. Через три дні, 31 січня 1920 року, наказом

¹¹ Исторична довідка про наради, проведені в Українській дипломатичній місії у січні 1920 р. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/2.

Головної команди Армії УНР він був усунутий з посади начальника Військової секції (щоправда за ним був збережений пост радника Дипломатичної місії). Замість нього був призначений генерал-поручик В. Зелінський, який, прибувши 2 лютого до польської столиці, прийняв справи й приступив до виконання своїх обов'язків¹².

Одними із перших кроків генерала В. Зелінського на новій посаді стала реорганізація роботи ввіреної йому установи, запровадження точного розподілу функцій та обов'язків між її працівниками. З цією метою він склав проект нового штатного розкладу та кошторису Військової секції, які 8 лютого 1920 р. були затверджені Головним Отаманом С. Петлюрою¹³.

На підставі затвердженого нового штатного розкладу був реорганізований весь апарат Військової секції. Заради більш ефективної реалізації поставлених урядом завдань та чіткого розподілу службових обов'язків між своїми підлеглими генерал В. Зелінський 19 лютого встановив поділ установи на чотири референтури, кожна з яких мала б відповідати за конкретний напрямок роботи¹⁴. У Секції працювали тепер вже 20 чоловік, поки що незаповненими залишалися чотири вакансії¹⁵.

Господарча референтура займалася, в першу чергу, розробкою питань, що стосувалися матеріального забезпечення таборів та українських військових частин, котрі там фор-

¹² Наказ по Військовій секції від 2.ІІ.1920 р., Ч. 15. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/1.

¹³ Історична довідка про реорганізацію Військової секції у лютому 1920 р. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/2.

¹⁴ Наказ по Військовій Секції від 19.ІІ.1920 р., Ч. 25. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/1.

¹⁵ Наказ по Військовій секції від 8.ІІ.1920 р., Ч. 18. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/1.

мувалися. Відповідно до цього підрозділ мав проводити всі фінансові розрахунки з польською владою. Крім того, референтура дбала про забезпечення матеріальних потреби самої Військової секції.

Організаційна референтура відповідала за розробку військово-фахових питань, пов'язаних з формуванням українського війська на польській території, і в цій справі контактувала з польським Військовим міністерством.

Основним завданням політичної референтури було підтримання зв'язку з військовими представництвами зарубіжних країн у Польщі та українськими військовими місіями за кордоном. Крім того, цей підрозділ займався збором всіх політичних відомостей про Україну та доступної інформації про польську армію, а також розглядав заяви осіб, котрі бажали вступити до лав українського війська.

Референтура по справах полонених мала підтримувати “живий зв'язок зі всіма таборами та місцями, де знаходяться українці-полонені, інтерновані, конфіновані і вільноперебуваючі як на території Польщі, так і в інших державах”. До обов'язків її працівників входила також організація вербування добровольців до новостворених частин та проведення культурно-просвітницької роботи в збірних пунктах, таборах та місцях формування українського війська. 8 лютого 1920 р. у зв'язку з утворенням цієї референтури наказом Головної команди Армії УНР ліквідовувалася діюча до цього часу у Варшаві “Місія для організації допомоги військовополоненим та інтернованим у Польщі” полковника Козінцева, функції якої відтепер покладалися на новий структурний

підрозділ Секції. Невдовзі на вакантну посаду його керівника був призначений сотник Г. Драченко, один із колишніх працівників скасованої установи.

Лікар надавав допомогу не тільки працівникам Секції та тимчасово прикомандированим до неї особам, але також здійснював медичний огляд українських вояків в таборах для інтернованих. Крім того, перебуваючи у Варшаві, він щоденно проводив двогодинні амбулаторні прийоми хворих, про що постійно повідомлялось всім українським установам у польській столиці¹⁶.

Начальник канцелярії мав організувати діловий апарат Військової секції, складав проект щоденного наказу по установі, встановлював старшинські варти і слідкував за ними. Через підлеглого йому коменданта він також займався пошуком і наймом житла для працівників Секції та прибулих до Варшави українських вояків, клопотав про подорожні документи, перепустки, паспорти, тощо.

Крім того, 19 лютого при Військовій секції було утворено “Інформаційне бюро”, яке відповідало за “збір та поширення всякого роду інформацій політичного і військового змісту, стеження за пресою, евіденцію військових осіб, повертаючихся на Україну чи до війська, а також вирішення питань, щодо можливості повороту на Україну і вступу до війська окремих осіб або оказання їм якої-небудь допомоги”¹⁷. Фактично ж Інформаційне бюро мало б займатися розвідувальною

¹⁶ Наказ Секції по військовим справам при Українській дипломатичній місії в Речі посполитій Польській, 8.II.1920 р., Ч. 180. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/1.

¹⁷ Наказ по Військовій Секції від 19.II.1920 р., Ч. 25. Archiwum IJP, UMW, TeKa 2/1.

та контр-розвідувальною діяльністю. Так, у підсумковій доповіді про свою діяльність начальник бюро сотник В.Стрижак писав, що “за дві своїх головних задачі помимо приділення різних інформацій, уважав: по перше – стеження за військовими польськими чинниками, переводившими українську справу і за напрямком їх праці, маючи на увазі можливість відповідного реагування наших чинників, а по друге – виучення польської інформаційної роботи, маючи цією роботою служити майбутньому удосконаленню роботи наших інформаційних військових апаратів”¹⁸.

Також генералу В.Зелінському вдалося добитися збільшення кошторису секції. 20-відстокове підвищення). Відтепер втричі більше коштів виділялося на утримання персоналу й канцелярські витрати, вдвічі зросли асигнування на подорожні витрати. До 10 тисяч марок збільшилися витрати по найму приміщення. Це дало змогу вже на початку лютого перебраться до кращого місця, готелю “Польський” на вулиці Длугій 29, де для своїх потреб секція орендувала чотири кімнати¹⁹.

Наказом Головної Команди Війська УНР № 6 від 25 лютого 1920 р. начальник Військової секції генерал В. Зелінський був також призначений інспектором всіх формувань в Польщі з правами командира корпусу. Він мав наглядати за процесом формування в Речі Посполитій українських частин, пе-

¹⁸ Цілоком таємний доклад сотника В. Стрижака про діяльність Інформаційного бюро начальника Військової місії генерал-поручику В. Зелінському від 15.IX.1920 р., Ч. 02-перс. Archiwum IJR, UMW, TeKa 1/2.

¹⁹ Исторична довідка про реорганізацію Військової секції у лютому 1920 р. Archiwum IJR, UMW, TeKa 2/2.

редусім, 6(1)-ї стрілецької дивізії, командир якої, полковник М. Безручко, повинний був щотижня перед ним звітуватися.

Діяльність Військової секції значно пожвавилась після початку спільного наступу польсько-українських військ на Правобережній Україні наприкінці квітня 1920 р. Перед секцією поставало завдання налагодити постачання українських військ. Тут існували певні труднощі, пов'язані з позицією польської сторони. Так, лише після тривалих нагадувань генерала В.Зелінського польським вищим командуванням 6 травня з Варшави було вислано до української 2-ї стрілецької дивізії полковника О.Удовиченка 1000 комплектів одягу, а через п'ять днів надіслано ще 1500 комплектів обмундирування²⁰. В середині травня війська цього з'єднання одержали від польських Головнокомандування та Військового міністерства 1 польову гармату, 33 кулемети, 1031 рушницю та 932 багнети, 120 тис. набоїв, 20 телефонних апаратів, 100 км телефонного кабелю²¹. Упродовж другої половини травня секції вдалося отримати від польського військового командування для української армії близько 15000 комплектів одягу²². Це було фактично єдине джерело надходження до Армії УНР матеріального забезпечення у цей час.

У червні 1920 р. генерал В.Зелінський, звертаючись до польського командування, просив надати 11 тис. трофейних (здобутих у більшовиків) рушниць, 10 танків та 10 млн. набоїв²³. До 5 липня поляки в принципі виконали поставлену

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 375. Арк. 11, 12, 32.

²¹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 282. Арк. 82–83.

²² ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 271. Арк. 12, 26.

²³ Українська революція: документи 1919–1921. Джерела до новітньої історії України / Під ред. Т. Гунчака. Нью-Йорк, 1984. С. 147; ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 271. Арк. 29.

вимогу (окрім танків), передавши замовлену кількість рушниць, а також 190 кулеметів, 36 гармат, 600 шабель та 250 пік²⁴. Проте, питання забезпечення українських частин боеприпасами стояло значно гостріше, адже Військо Польське не диспонувало достатніми запасами набоїв та снарядів під російську зброю, а захоплені трофеї виявилися меншими ніж сподівалось. Станом на 5 червня для задоволення “в головних рисах” потреб фронтових частин Армії УНР необхідно було 8,5 млн. рушничних (калібру 7,62 мм), 1,5 млн. кулеметних (калібру 7,7 мм) та 212 тис. пістолетних (калібру 9 мм) набоїв, 20,5 тис. артилерійських снарядів. Крім того, для шести запасних бригад треба було мати додатково ще 2,4 млн. рушничних, 180 тис. кулеметних, 110 тис. пістолетних набоїв та 10,5 тис. снарядів²⁵. Але польська сторона мало, що могла зробити в цій ситуації. Так, впродовж червня місяця війська генерала М.Омелянвича-Павленка одержали від військового міністерства Речі Посполитої лише 119,4 тис. рушничних набоїв та 2600 снарядів²⁶.

Досить непогано виглядала справа з постачанням амуніції. Так, впродовж травня-першої половини червня 1920 р. за посередництвом Секції польська сторона передала, за нашими підрахунками, 15 тис. комплектів козачого та 130 комплектів старшинського одягу (шинелі, френчі, штани), 5,5 тис. кашкетів, близько 9,5 тис. пар черевиків, понад 16 тис. комплектів

²⁴ Legieć J. Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r., Toruń, 2002, s. 101.

²⁵ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 282. Арк. 57–58.

²⁶ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 375. Арк. 81–82.

нижньої білизни²⁷. В той же час, станом на 12 червня, “харчова” чисельність Армії УНР становила 2814 старшин, 16925 козаків²⁸. Таким чином, на початку літа 1920 р. мінімальні потреби українських військ в одязі були в основному забезпечені, хоча все ще бракувало кашкетів та взуття, надзвичайно мало було старшинського обмундирування. В подальшому до кінця червня від поляків поступило ще 600 комплектів старшинського одягу, 10 тис. козачих шинелей, по 14 тис. френчів та штанів, приблизно 6,9 тис. кашкетів, 3 тис. пар черевиків, 4,6 тис. комплектів нижньої білизни, 133,2 тис. гудзиків²⁹.

У червні 1920 р. Військову секцію при Дипломатичній місії УНР у Польщі намагався підпорядкувати собі 1-й генерал-квартирмейстер Головної управи Генерального штабу, мотивуючи це тим, що всі українські військові агенти закордоном підлягають саме йому. Цей крок обурило генерала В. Зелінського, який звернувся з відповідним рапортом до С. Петлюри, копію якого надіслав військовому міністру В. Сальському. У ньому він вказував, що секція була заснована як особлива установа для організації українських військових частин на території Речі Посполитої, а у своїй роботі вона керувалася початково вказівками самого Головного Отамана, а потім – військового міністра³⁰. Демарш мав успіх. 15 липня наказом С. Петлюри Військову секцію генерала В. Зелінсько-

²⁷ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 375. Арк. 32 зв., 48, 57, 76; Там само. Спр. 284. Арк. 27; Там само. Спр. 271. Арк. 12, 26; Там само. Спр. 282. Арк. 85.

²⁸ Українсько-московська війна 1920 року в документах. Варшава, 1933. Ч. 1: Оперативні документи штабу Армії УНР. С. 36.

²⁹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 375. Арк. 32 зв., 48, 57, 76; Там само. Спр. 284. Арк. 27; Там само. Спр. 271. Арк. 12, 26.

³⁰ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 12.

го було реорганізовано в самостійну структуру – **Військову місію УНР в Речі Посполитій Польській**, яка напряду підпорядковувалася військовому міністру. Сфера діяльності місії значно розширилась: вона дістала право здійснювати закупівельні операції закордоном, збільшувалися її повноваження на переговорах з представниками іноземних держав. При цьому, штатний розклад місії було збільшено, удвічі зросли оклади працівників³¹. Однак невдовзі, 4 серпня, через погіршення ситуації на фронті штат місії скоротили до 18 осіб. Звільнених працівників для проходження подальшої служби відправили до Дієвої армії³². Попри зміну статусу та чисельності співробітників, внутрішня структура місії залишалася стабільною. Вона, як і раніше секція, поділялася на чотири референтури плюс Інформаційне бюро.

Восени 1920 р. заходами начальника Військової місії до складу Армії УНР вдалося включити кінну козаку бригаду есаула М. Яковлев, котра до того воювала на боці поляків. 25.IX есаул передав генералу В.Зелінському записку, у якій ішлося про бажання приєднати своє з'єднання до української армії «для провадження спільної боротьби з більшовиками». З огляду на нестачу кінноти в Армії УНР, генерал В. Зелінський пропозицією зацікавився і, у свою чергу, звернувся до Верховного Головнокомандування Війська Польського за відповідним дозволом. Особливих заперечень проти переходу козачої бригади поляки не мали³³.

³¹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 477. Арк. 91 зв.

³² ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 78. Арк. 248.

³³ Українська революція. Документи... С. 238–239.

6.Х генерал В. Зелінський зустрівся у Варшаві з есаулом М. Яковлевим, який заявив, що він і його бригада хочуть разом з українцями бити більшовиків. Начальник Військової місії УНР поставив своєму візаві низку принципових питань. По-перше, генерал хотів знати ставлення козаків до П. Врангеля. Есаул М. Яковлев відповів, що «козаки перейдуть до Врангеля, але битися проти українців або поляків ні в якому разі не будуть», а він сам поїде додому, на Кубань. По-друге, генерал зажадав пояснень щодо грабіжницько-погромницької діяльності в Україні Вовчанського партизанського загону, яким раніше командував есаул М. Яковлев. На це запитання останній заявив, що тоді, «коли цей загін зробив собі погану славу», він був на Кубані, а загін грабував тому, «що треба було їсти, а інтендантство Добрармії нічого не постачало» і, взагалі, його підлеглі «грабували не більше, як інші частини Добрармії». Есаул М. Яковлев сказав, що тепер у бригаді заведено сувору дисципліну і, він ручається, в майбутньому подібних інцидентів ніколи не буде. По-третє, генерал В. Зелінський прагнув з'ясувати політичні переконання свого співрозмовника. У відповідь есаул М. Яковлев сказав, що бажає визнання Кубані і співчуває всім народам колишньої Російської імперії, котрі борються за своє визволення. Воювати за кого-небудь, крім Кубані, він не буде, а от проти більшовиків в складі української армії готовий битися хоч зараз. На завершення розмови есаул додав, що «він як вояк бажає найскорше на фронт, де він лусне, але виконає яку б не поклали на нього бойову задачу»³⁴.

³⁴ Там само. С. 265–266.

Під час розмови б.Х сторони погодилися, що включення козачої бригади до складу Армії УНР відбуватиметься на підставі особливих договорів: військового і політичного. Очевидно, на зустрічі або ж кількома днями пізніше було затверджено якийсь прелімінарний документ, оскільки 11-го числа бригаду почали перекидати залізничним транспортом з-під Бродів до Підволочиська, звідки вона самостійно вирушила в район Проскурова³⁵.

Невдовзі есаул М. Яковлів і генерал В. Зелінський підписали військову угоду³⁶. За цим документом козача бригада входила до складу Дієвої армії УНР, при цьому вона зберігала внутрішню автономію, підлягаючи українському командуванню тільки в питаннях оперативного характеру. Українська сторона мали взяти яковлевців на повне утримання, допомогти їм зброєю і обмундируванням³⁷.

24.Х до командувача Дієвої армії УНР генерала М. Омелянковича-Павленка прибув зв'язковий офіцер від есаула В. Яковлева, котрий повідомив, що його з'єднання наразі знаходиться в районі м. Чорний Острів і через два дні зможе бути в околицях Проскурова. 29.Х з'явився наказ Військам дієвої армії № 190, відповідно до якого угруповання есаула В. Яковлева зараховувалося до складу української армії³⁸. Завдяки цьому українські сили зросли на 200 офіцерів, 1,5 тис. козаків, 4 гармати, 38 кулеметів³⁹.

³⁵ Karpus Z. Op. cit., s. 152.

³⁶ Bruski J.J. Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukrainńskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924), Kraków, 200, s. 216; Pisuliński J. Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923, Wrocław, 2004, s. 287.

³⁷ Українська революція. Документи... С. 281.

³⁸ Українсько-московська війна 1920 року... С. 313.

³⁹ Там само. С. 329.

12 жовтня 1920 р. було укладено польсько-радянське перемир'я, згідно з яким Річ Посполита фактично відмовлялася від подальшої підтримки свого українського союзника. За таких обставин Верховне головнокомандування Війська Польського видало розпорядження, аби всі українські військові формування до 2 листопада залишили польську територію⁴⁰. Для того, щоб обійти цю вимогу вже наступного дня місію перейменували на **Українську військову ліквідаційну комісію в Речі Посполитій Польській**, а всіх її співробітників зобов'язали замість військових мундирів носити тільки цивільне вбрання. Крім того, було розформовано організаційну референтуру, існування якої відтепер ставало недоцільним⁴¹. 10 листопада з'явився наказ ГКВ № 108, згідно з яким «з огляду на сучасне політичне становище і скорочення функцій...», а також по мотивах фінансовим» чисельність штатних працівників колишньої місії скорочувалася до 4–5 осіб. Усі, хто підлягав звільненню, мали прибути до військового відомства для призначення на інші посади у міністерстві та Дієвій армії. Усе майно Військової місії, а саме: автомобілі, друкарські машинки та різноманітне канцелярське приладдя передавалося в розпорядження Військового міністерства⁴². Однак генерал В. Зелінський фактично проігнорував цей наказ, оскільки 4–5 осіб не могли б успішно впоратися з усіма завданнями, що стояли перед новоствореною Ліквідаційною комісією. Вона повинна була продовжувати постачати Дієву

⁴⁰ Kąrgus Z. Op. cit., s. 42.

⁴¹ Меморандум начальника Української військової ліквідаційної комісії генерала В. Зелінського, 21.XI.1920 р., № 159. Archiwum IJP, UMW, Teka 3/2.

⁴² ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 58. Арк. 145–145 (зворот).

армію усім необхідним, підтримувати постійний контакт з представниками іноземних військових місій, піклуватися про долю хворих та поранених українських вояків. Крім того, у разі поразки та відступу українських військ на польську територію комісії б довелося взяти на себе організацію захисту життя та майна українських козаків і старшин. У зв'язку з великим обсягом праці генерал В. Зелінський розпорядився провести лише незначне скорочення підлеглих йому працівників, яких, до того ж, не відправили до Військового міністерства, а використали для роботи у Військовому відділі польсько-української Розрахункової комісії. 15 грудня 1920 р. С. Петлюра схвалив здійснені генералом В. Зелінським реорганізаційні кроки⁴³. Станом на 1.IV.1921 р. Українська військова ліквідаційна комісія мала 14 штатних співробітників (10 старшин, 1 лікар, 1 урядовець, 2 цивільні працівники) та 16 прикомандированих осіб (12 старшин, 1 урядовець, 3 цивільних)⁴⁴. Комісія складалась з двох відділів.

Уклавши з радянськими республіками 17 березня 1921 р. Ризький мирний договір, Польща зобов'язувалася не підтримувати діяльність уряду УНР і заборонити йому проводити на своїй території будь-які заходи військового характеру. За таких умов Українська військова ліквідаційна комісія 28.IV припинила свою роботу. Однак, щоб «не позбавити роззброєних в Польщі бувших військ українських дальшої опіки моральної і матеріальної», польське Міністерство за-

⁴³ Рапорт начальника Української військової ліквідаційної комісії генерала В. Зелінського військовому міністру, 20.III.1921 р., № 1531. Archiwum IJR, UMW, TeKa 3/2.

⁴⁴ Список старшин і урядовців Української військової ліквідаційної комісії в Польщі станом на 1.IV.1921 р. Archiwum IJR, UMW, TeKa 3/2.

кордонних справ, до компетенції якого з 1 травня перейшли всі питання, пов'язані з утриманням українських вояків, дозволило створити **Українську ліквідаційну комісію у справах полонених та інтернованих в Речі Посполитій Польській** (почала функціонувати з 21 червня)⁴⁵. Однак це була вже суто цивільна установа, котра увійшла до складу Українського центрального комітету – представницького органу наддніпрянських українців у Польщі. Комісія, яку, попри всі зміни в її статусі, й надалі очолював генерал В. Зелінський, організовувала матеріальну, медичну та моральну допомогу для інтернованих українців, провадила серед них культурно-освітню працю. Комісія мала 12 штатних співробітників. До її складу входили канцелярія та два відділи: опікування матеріально-санітарного (начальник – полковник М. Бондарівський) та опікування морально-культурно-просвітницького (начальник – сотник Г. Драченко). Однак за наполяганням радянської Росії 20 жовтня 1921 р. генерал В. Зелінський був змушений залишити Польщу і перебратися до Вільного міста Данціг (Гданськ), де за наказом С. Петлюри мав «студіювати військову літературу і матеріали, дотичні минулої світової війни»⁴⁶. Після від'їзду генерала В. Зелінського його посаду зайняв полковник О. Данильчук, який очолював комісію до її ліквідації у серпні 1923 р.⁴⁷

⁴⁵ Наказ по Українській ліквідаційній комісії у справах полонених та інтернованих в Польщі № 1 від 21.VI.1921 р. Archiwum IJR, UMW, TeKa 3/2.

⁴⁶ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. I. К., 2007. С. 175.

⁴⁷ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939, Toruń, 2004, s. 45.

Ігор Срібняк

доктор історичних наук, професор
(Київський університет ім. Бориса Грінченка)

**КАЛІШ – ЦЕНТР ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО
ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКИХ КОМБАТАНТІВ У ПОЛЬЩІ
(ПЕРША ПОЛОВИНА 1920-х рр.):**

**ЗА МАТЕРІАЛАМИ НОВИХ РОЗШУКІВ У ПОЛЬСЬКИХ
ТА УКРАЇНСЬКИХ АРХІВОСХОВИЩАХ**

Історіографія даної проблеми є, на перший погляд, досить розробленою, бо до її системного вивчення польські та українські історики звернулись ще у 1990-х рр.¹

Найбільший внесок у вивчення історії «Української станиці» в Каліші було здійснено зусиллями О.Вішки, фундаментальна монографія якого стала рубіжною подією в опрацюванні обставин перебування української політичної еміграції в Польщі². У подальшому обставини перебування інтернованих вояків-українців у Каліші продовжували залишатись у полі уваги – насамперед україн-

¹ Kolańczuk A. Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920–1939, Kalisz-Przemysł-Lwów, 1995. 96 s.; Wiszka E. Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukrainiejskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypionie w latach 1920–1924 // Rocznik Kaliski. Kalisz, 1996–1997. T. XXVI, S. 153–170; Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918–1924, Toruń, 1997. 209 s.; Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ-Філадельфія, 1997. 187 с.; Срібняк І. Військова діяльність Уряду УНР в екзилі (1921–1923 рр.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1995. 216 с.; Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.). К., 1999. С. 80–174; Коляничук О. Українська військова еміграція у Польщі 1920–1939 рр. Львів, 2000. 276 с.

² Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939, Toruń, 2004, 750 s.

ських істориків. Зокрема, тільки протягом 2018 р. вийшла друком ціла низка статей, в яких були висвітлені різні аспекти життя та діяльності інтернованого у Каліші українського вояцтва³.

Проте поява всіх цих публікації жодним чином не свідчала про завершеність стану вивчення даної проблеми, бо на опрацювання та уведення до наукового обігу очікує ще величезна кількість архівних документів, що зберігаються як в Україні, так і в Польщі. Також важливим завданням уявляється й візуалізація різних сторін життя та діяльності інтернованих вояків Армії УНР – як під час їх таборового існування, так і на етапі функціонування «Української станиці» в Каліші. З цією метою у додатках до статті уміщена колекція фотографій, яка зберігається в Українській бібліотеці імені Симона Петлюри, що була кількома роками раніше передана

³ Срібняк І. Табір інтернованих Військ УНР у Каліші, Польща (перша половина 1921 р.): моральний стан старшинства та заходи з його нормалізації // Емінак: науковий щоквартальник. Київ-Миколаїв, 2018. № 1(21) (січень-березень). Т. 2. С. 42-49 <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23661>; його ж. Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Каліш-Щипіорно) восени 1923 – навесні 1924 рр. // Європейські історичні студії: науковий журнал. К., 2018. № 9. С.145-166 <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23487>; його ж. Створення та діяльність Електротехнічної школи у таборі інтернованих Військ УНР (Каліш, Польща, 1921-1922 рр.) // Емінак: науковий щоквартальник. – Київ-Миколаїв, 2018. № 3(23). Т. 2. С. 41-45 <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24773>; його ж. «Ганебна пропозиція повернутися до Батьківщини...»: оголошення більшовицькою дипломатією амністій в таборі інтернованих вояків-українців Каліш, Польща (1922 р.) // Європейські історичні студії: науковий журнал. К., 2018. № 11. С. 241-253 <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24919>; його ж. Перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш, 1923 р. (за матеріалами часопису «Український Сурмач») // Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація: монографія / Наук. ред. проф. О.О. Салати. Вінниця, 2018. С. 159-174 <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26416>; Срібняк І., Срібняк М. «Змога пережити естетичну насаоду...» (діяльність театральньо-мистецьких осередків у Калішському таборі інтернованих Військ УНР у Польщі, 1921-1923 рр.) // Арт-простір. К., 2018. № 3. С. 32-39. <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/26866>.

до неї на зберігання Рітою Дешко, батьки якої у свій час перебули в цьому таборі.

Концентрація вояків-українців у таборі № 10 Каліш (Kalisz) розпочалась вже 6 грудня 1920 р., але тільки 15 січня 1921 р. у таборі була нарешті скупчена більшість особового складу приділених до табору 2-ої Волинської і 3-ої Залізної стрілецьких дивізій армії УНР. Перші дні перебування вояків у таборі були позначені значними труднощами – зокрема, бараки не обігрівались, внаслідок чого частина старшин та козаків застудилась. Приїзд чергових партій вояцтва, а також значної кількості жінок і дітей, додав проблем – головно з їх розселенням, бо у бараках для декого з них забракло місця. Станом на 20 січня 1921 р. у таборі перебувало 3099 старшин і козаків, але нагальним завданням було зведення у цьому таборі всіх підрозділів згаданих дивізій, які все ще залишались у Вадовицях і Александрові (загалом – 1300 вояків)⁴. Зберігаючи свою структуру та штаби, згадані дивізії були зведені в одну групу інтернованих Військ УНР, начальником якої було призначено командувача 3-ої дивізії генштабу генерал-хорунжого Олександра Удовиченка.

Табір Каліш був локалізований на відстані 4-5 км від однойменного міста, займаючи рівну площу в 8,5 гектарів піщаного ґрунту. Територію табору з трьох боків було обнесено дротяною огорожею висотою 2,8 метра, з четвертого боку периметр табору визначали дощані навіси та сараї, в яких зберігались інвентар таборових стаєнь та інший інструмент.

⁴ Українська революція. Документи 1919-1921 / Ред. Т.Гунчак. Нью-Йорк, 1984. С. 427.

Вся територія табору була забудована довгими утепленими дерев'яними бараками, що мали електричне освітлення і вентиляцію, і в середині яких були встановлені однокорпусні або двокорпусні нари. Кожен барак був побілений зовні та мав всередині залізну піч (опалювалась вугіллям). Табір також мав всю необхідну для перебування значної кількості вояцтва інфраструктуру: лазню, водокачку з напірною вишкою, електричну станцію, кухню, театр та інші допоміжні споруди⁵.

Після перших труднощів побут таборян почав поступово налагоджуватись: старшини отримали право залишати табір у різних справах (з метою лікування, придбання необхідних речей та ін.), сімейні старшини разом з родинами могли мешкати в орендованих кімнатах або оселях. 27 грудня 1920 р. у Каліші був відкритий старшинський клуб з буфетом при ньому, де можна було купити більшість необхідних для життя в таборі речей⁶. Частина «театрального бараку» було відведено для старшинського зібрання та таборової церкви (у січні 1921 р. в ній правили два православні священники). Церква була облаштована силами самих інтернованих, які виготовили та прикрашали іконостас, а також розмалювали ікони⁷.

Але попри це побутові умови перебування інтернованого українського вояцтва у таборі продовжували залишатись доволі складними, внаслідок чого частина старшин – насамперед

⁵ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (ZNiO), Dz. Rękopisów, sygn. акс. 22/53/1. «Відчит про командировку в організаційних справах міністерства преси й пропаганди в районі Ченстохова і Каліша» від 21 січня 1921 р., адресований міністру згаданого відомства Уряду УНР О.Ковалевському.

⁶ Левицький В. В «союзницьких» таборах для полонених та інтернованих // Свобода. Джерсі-сіті, 1934. 24 вересня. Ч. 223. С. 2.

⁷ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. акс. 22/53/1.

з числа колишніх денікінських офіцерів – була цілковито деморалізована труднощами таборового існування. «Надзвичайно низький культурний рівень старшинства табору» відзначав й невідомий урядовець міністерства преси і пропаганди УНР, на думку якого українське старшинство уявляло собою «в значній мірі здеморалізовану публіку без жодних моральних устоїв». Слід було з ними «негайно розпочати велику роботу, аби придати цим людям "образ чоловічеський"», що було «тим більш важно, що на старшин, їх промови, їх вчинки дивиться козацтво, копірує їх і через те само деморалізується»⁸.

Але та рішучість, з якою реагував штаб групи і особисто начальник групи генерал О.Удовиченко на всі прояви негідної та антидержавницької поведінки декого із старшин – дозволяли сподіватись на скоре оздоровлення старшинського корпусу армії УНР. Натомість набагато кращим був настрої козацтва та підстаршин у Каліші – більшість з них горіла бажанням «бити більшовиків». Саме ці категорії українського вояцтва демонстрували у цей час високі показники власної згуртованості та відданості ідеї національної державності під прапором УНР.

Між тим таборова дійсність продовжувала гнітити частину інтернованих, відбираючи у них й без того скудний запас душевних сил. За згадкою одного з таборян – «сум-туга огортає тебе до безтями. Молодість вимагає життя повного на волі, з користю для своїх, а ти туманієш тут за дротами, дурись себе ріжними надіями і що буде, коли вони розвіються, як бульбак (кульбаба – *авт.*) у полі серед вітру». Через пси-

⁸ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

хологічну неготовність декого з вояків витримувати ізоляцію таборового простору – «таборовий шпиталь заповнюється хворими», бо «ще вчора здорові на лоні природи бойовики – нині занепадають на грудні недуги. Туга степовика за рідною країною пособляє й помагає таборовим незавидним відносинам почати своє смертельне жниво[...] Страшна туга, розпука розриває[...] стрілецьке серце»⁹.

Слід відзначити, що насправді ситуація з лікарською опікою інтернованих була цілком задовільною, бо всі вони були охоплені кваліфікованою медичною допомогою. З самого початку функціонування табору тут було розгорнуто таборовий шпиталь на 400 койко-місць з відповідним лікарським штатом (9 лікарів та 34 сестри-жалібниці), який був у достатній мірі забезпечений ліками. При шпиталі діяла польська медична амбулаторія (медпункт), в якій працював український медичний персонал. Як вже зазначалось, їх заходами всім інтернованим було зроблено щеплення від холери і тифу¹⁰.

Ще одним важливим критерієм «якості» таборового існування вояцтва був стан його харчового забезпечення, і в Каліші – за оцінкою невідомого автора «Відчиту», укладеного у кінці січня 1921 р. для міністра преси і пропаганди Уряду УНР О.Ковалевського – «харчування старшин і козаків[...] стояло добре»¹¹. Отримуючи однакову кількість продуктів, інтерновані цього табору – на відміну від інших таборів інтернованих

⁹ Левицький В. В «союзницьких» таборах...

¹⁰ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

¹¹ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

Військ УНР – харчувались значно краще, забезпечуючи свої щоденні життєві потреби. «Секрет» цього полягав у тому, що польська інтендантура передавала всі продукти у сирому вигляді безпосередньо до таборової кухні, де вже українськими армійськими кухарями готувалась всі страви.

За словами автора вже цитованого «Відчиту», він чотири рази обідав у Каліші, отримуючи «фасолевий суп з картоплею, м'ясом, бураками і свіжою капустою», при чому його «одна порція містила приблизно дві тарілки супу». Другою стравою на обід було «півфунта (200 грам – *авт.*) жареного мяса в соусі з муки, підлитим топленим салом; один раз було дано ще й гарнір до мяса – різані шматочки тіста, политі салом». Урядовець згадав і про сніданки та вечерю – «ранком і вечером видається кава та до 1 фун[ту] (440-450 грамів – *авт.*) мармоляди на 4 чолов[ік]. Хліба видається 1 фун[т] на добу»¹².

Українське командування групи у свою чергу докладало всіх зусиль для урізноманітнення раціону інтернованих – спрямовуючи отримані від проведення спектаклів і таборової крамнички кошти на закупівлю огородини, яка не видавалась польською інтендатурою. Крім того, для поліпшення харчування витрачались певні суми з дивізійних кас¹³. Ця обставина була окремо відзначена «відпоручником» військово-санітарної управи Військового міністерства УНР, який у своєму рапорті до заступника міністра охорони здоров'я УНР повідомляв про дотримання польською владою норм видачі «хліба, м'яса, жирів, круп, зелені» та додаткові

¹² ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

¹³ ЦДАВО України. Ф. 1078. Оп. 2. Спр. 200. Арк. 76.

заходи командування групи задля урізноманітнення дієт інтернованих¹⁴.

Життя табору поволі змінювалось на краще, хоча ці зміни майже завжди вимагали значних зусиль. Зокрема, конче потрібним у таборових умовах було започаткування військового вишколу вояцтва, і зокрема проведення щоденних стройових вправ зранку і ввечері. Головною перепоною у цьому було небажання переважної більшості старшин виконувати їх у присутності козаків, які вправлялись на тому ж плацу під проводом своїх командирів. У цій ситуації генерал О.Удовиченко кількаразове виконував різні стройові вправи на плацу, подаючи в такий спосіб особистий приклад загалу старшинства. Врешті-решт, йому вдалось у такий спосіб переконати старшинство підпорядкованої йому дивізії, після чого стройові вправи виконували всі без виключення старшини¹⁵.

Але дуже часто на заваді реалізації планів командування інтернованих ставала таборова дійсність. Вже у березні 1921 р. ситуація з постачанням суттєво змінилась, бо польська влада перестала дотримувалися визначених норм забезпечення українського вояцтва провіантом, а також часто обмежувала видачу вугілля для обігріву бараків. Аби морально підтримати інтернованих 2 квітня 1921 р. Каліш відвідав С.Петлюра, що справило на вояцтво потужний консолідуючий вплив. До того ж – наступного дня – козакам і старшинам вперше за час інтернування виплатили грошове утримання: кожному старшині – 750 марок польських (м.п.), козакові – 250 м.п. Це було

¹⁴ ЦДАВО України. Ф. 2562. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 109 зв.

¹⁵ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

тим більш важливо тому, що переважна їх більшість витратила всі свої грошові заощадження (якщо такі були), і не отримуючи грошового утримання від уряду впродовж кількох місяців, не могла дозволити собі на придбання найнагальніших речей. В цій ситуації особливо потерпали деякі сімейні старшини, які хоча й користувались правом проживання з родиною поза табором – не мали можливості ним скористатись¹⁶.

Важливою подією для таборян став й приїзд до Калішу маршала Ю.Піلسудського (14 травня 1921 р.). Наступного дня він оглянув вишикувані з цієї нагоди 2-гу і 3-тю стрілецькі дивізії та Охорону головного отамана, після чого ці частини пройшли перед ним церемоніальним маршем. Ю.Піلسудський відвідав також деякі бараки (у т.ч. й старшинський барак 3-ої дивізії), технічний парк 2-ої дивізії, оглянув таборову церкву. Гість кількаразове висловив своє задоволення побаченням та виявив бажання, аби про його відвідини табору не розголошувалось. Ю.Піلسудський побував також у художній студії та таборовому театрі, де «гуртком жінок інтернованих українців гостю був піднесений букет квіток, а від драматичного гуртка і хористів табору піднесені хліб, сіль і привітання». Таборовим хором для Й.Піلسудського було виконано низку пісень та презентовано кілька танцювальних номерів у виконанні учнів школи національних танців¹⁷.

Одним з найсерйозніших викликів для командування групи інтернованих Військ УНР у Каліші в другій половині травня 1921 р. стало значне збільшення кількості дезертирів, які

¹⁶ ZNiO, Dz. Rękopisów, sygn. akc. 22/53/1.

¹⁷ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 479. Арк. 1 зв., 35.

залишали табір та прямували до Німеччини та Австрії. Більша частина дезертирів прямувала до Німеччини, де існували значно більші (аніж в Польщі) можливості влаштуватись на добре оплачувану роботу. Значно зріс й рівень деморалізації окремих таборян – щойно отримані речі (і, зокрема, одяг) продавалися козаками за безцінь на тютюн. Енергійні заходи вищого політичного проводу та командування УНР дозволили дещо стабілізувати відтік інтернованих з табору.

Надзвичайно ефективним засобом для оздоровлення ситуації в таборі завжди залишалась таборова преса, яка весь час користувалась у таборян сталим попитом. Після придбання друкарського станку та облаштування дивізійної друкарні стало можливим активізувати роботу з видання кількох періодичних видань, що підготовлювались до видання окремими частинами 3-ої Залізної стрілецької дивізії, у т.ч.: журналів «Козацька думка» (19-й курінь), «Джерело» (21-й курінь), «Вістник» (інженерний курінь), «За Україну» (кінний полк), «За дротом» (школа підстаршин).

Також у друкарні тиражувались орган культурно-освітнього відділу згадуваної дивізії «Залізний стрілець» (89 номерів за 1921 р.), сатирично-гумористичний журнал «Сич», двотижневик «Нове слово», двотижневик «Український сурмач», місячник «Веселка». Невеликими накладками (у переважній більшості – 20-30 прим.) були видані молитовники, ціла низка праць генерала П.Шандрука, «Коротка історія 3-ї Залізної дивізії» полковника Г.Чижевського, збірки народних пісень, афіші. Дещо більшими накладками (кілька сотень примірників) виходили військові

підручники, спогади, відозви, програмки, запрошення, театральні квитки та ін.¹⁸

Ще одним потужним інструментом у справі національно-патріотичної мобілізації інтернованих виступали аматорські театральні-мистецькі колективи. Їх виступи мали важливе значення для піднесення морального духу інтернованих, задовольняючи їх ностальгічні почуття за власною домівкою та рідним краєм. всі без виключення театральні-концертні самодіяльні заходи були національними за змістом та духом та сприяли духовній консолідації українського вояцтва. Очевидно, що діяльність таборових театральних труп та хорових колективів, видання низки таборових видань справляло свій позитивний вплив, але інтерновані й надалі потерпали від негараздів.

Особливо дошкуляла хронічна відсутність коштів – командувачі дивізій мали можливість розпоряджатись лише тими дуже невеличкими відрахуваннями від діяльності таборових кооперативів та кантин, а також мистецької діяльності драмгуртків та хорів. Таборяни дедалі більше втрачали віру в спроможність командування змінити цю ситуацію, бо на всі прохання та звернення уряд відповідав тільки самими обіцянками. Аби підтримати інтернованих та надихнути їх до продовження боротьби – до табору знову завітав С.Петлюра (21 липня 1921 р., за іншими даними – 22–24 липня), з нагоди чого була проведена служба Божа, урочиста військова дефіляда та спортивна олімпіада.

Восени 1921 р. більшість надій інтернованих була пов'язана з підготовкою Партизансько-Повстанським штабом

¹⁸ ЦДАВО України. Ф. 3525. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 11-11 зв.

Ю.Тютюнника загального повстання в Україні, для чого з табору (починаючи ще з весни ц.р.) за рекомендацією командування дивізії відряджались старшини-організатори, які мали відповідні доручення до різних повстанських груп та районів. Але його загальна невдача обумовила зміну подальшої життєвої парадигми переважної більшості вояцтва – поразка Листопадового рейду змушувала визнати те, що цього разу більшовики виявились сильнішими, відтак на перший план виходила необхідність адаптування до перебування в еміграції.

Під кінець 1921 р. ситуація в таборі змінилась у гірший бік, що засвідчив інспекційний огляд, проведений у цей час генерал-інспектором армії УНР О.Удовиченком. У одному зі своїх рапортів військовому міністру уряду УНР (на той час) генералу А.Вовку він – як звичайне явище – констатував недодавання пайків, холод в бараках, відсутність у декого з прибулих з України повстанців потрібного для зимового періоду одягу, а також суттєве погіршення санітарно-епідеміологічного стану табору¹⁹.

Більше того – на початку 1922 р. інтерновані відділи Армії УНР в Каліші через економічну кризу в Польщі, опинилися у надзвичайно важкому становищі внаслідок майже повного припинення фінансування. Це призвело до того, що майже всі напрямки діяльності інтернованого українського вояцтва у таборах були тимчасово паралізовані. За невеликим винятком, майже усі військові вишколи і загальноосвітні заклади на деякий час припинили свою роботу. І тільки прихід весняного тепла дозволив зітхнути таборян з полегшенням. До того, у

¹⁹ ЦДАВО України. Ф. 1075. Оп. 2. Спр. 827. Арк. 44.

зв'язку з початком весняних польових робіт в околицях Каліша знову збільшилась потреба в робочих руках, завдяки чому став можливим організований виїзд робітничих команд.

Водночас для інтернованих створювались певні можливості для заробляння коштів у самому таборі, коли заходами комендатури були засновані майстерні: шевська, лимарська (виготовлення виробів зі шкіри – *авт.*) і кравецька з усім необхідним устаткуванням (14 кравецьких машин, дві шевські та одна лимарська). Вони виконували замовлення польської таборової інтендатури, причому 50% їх прибутків передавалось засновнику (міністерству внутрішніх справ Польщі), а решта використовувалась для оплати роботи працівників майстерень²⁰. Передбачалось, що після відшкодування всіх витрат на облаштування майстерень, вони будуть передані під управління командування інтернованих Військ УНР.

Але продовольчо-побутова ситуація в таборі продовжувала залишатись складною, до того ж – півторарічне перебування інтернованих вояків-українців у таборі Каліш у великій мірі вичерпало запас їх моральних і душевних сил, а хронічний брак усього самого необхідного (одягу, взуття, мила), недостатнє харчування та безрадісність тривалого перебування за дротами змушувало задуватись про подальші життєві перспективи. У 1922 р. на додаток до всіх їх випробувань побутового характеру додалися й інші виклики, а саме – приїзд та оголошення більшовицькими уповноваженими двох амністій (у березні-квітні та вересні-жовтні 1922 р.). Це

²⁰ ЦДАВО України. Ф. 2439. Оп. 1. Спр. 34. Арк. 225.

потребувало напруження всіх моральних сил вояцтва, виснаженого скрутними умовами існування в таборі й відсутністю будь-яких змін на краще.

На виконання польсько-радянських міждержавних домовленостей у 1922 р. Каліш двічі відвідали більшовицькі дипломати аби повідомити інтернованих про оголошення Москвою амністії інтернованим та проведення серед них опитування щодо бажання скористатись нею та виїхати до України. Майже річна діяльність більшовицької дипломатії в Польщі призвела до «вполювання» нею понад 1400 українців, які виїхали до УСРР у період з 1 червня 1922 і до 1 січня 1923 рр.²¹ Це, без сумніву, стало болючим ударом для інтернованої Армії УНР, чисельний склад якої стрімко зменшувався в силу цілого комплексу причин. Ця підступна практика радянських «людоловів» тривала у наступному році – за даними польського дослідника З.Карпуса у 1923 р. репатріацією скористались близько однієї тисячі українських емігрантів у Польщі, у т.ч. й частина інтернованих у Каліші²².

Найважливішим завданням у цій ситуації стала організація різноманітних освітніх курсів та шкіл, бо завдяки підвищенню освітнього рівня інтернованих значно полегшувався процес їх подальшої соціалізації та інтеграції у польське суспільство. І якщо у 1921 р. головний наголос робився на спеціально-фахову військову освіту, то після невдачі Листопадового рейду Ю.Тютюнника акценти були змінені – таборян намагались підготу-

²¹ ЦДАВО України. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 150.

²² Karpus Z. Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924, Toruń, 1997, s. 131.

вати до цивільного життя шляхом створення можливостей для набуття ними цивільних спеціальностей. Це передбачало, зокрема, повну ліквідацію неписьменності та малописьменності серед козацтва, моральну і матеріальну підтримку тих, хто мав незакінчену середню освіту задля уможливлення їх вступу до вищих освітніх закладів Польщі та Чехословаччини.

Велике значення мала діяльність Гімназії імені Тараса Шевченка, рішення про заснування якої було ухвалено ще 19 квітня 1921 р. на засіданні інструкторів національно-освітніх справ підрозділів 2-ої Волинської стрілецької дивізії, на якому обговорювалось питання про піднесення освітнього рівня інтернованих вояків у Калішу. Попри всі складнощі та борорового повсякдення у Каліші 23 березня 1924 р. Гімназія здійснили свій перший матуральний випуск²³.

Успіхові своєї роботи майже всі освітні осередки в Каліші мають завдячувати всебічній та щедрій допомозі, яка надавалась з боку благодійних організацій (насамперед – YMCA²⁴ і BCR²⁵). І якщо остання основну свою увагу звертала «на матеріальний бік справи, допомагаючи переважно жінкам і дітям видачею сніданків, деяких продуктів, одягу[...] культурної ж праці цілковито не торкаючись», то YMCA навпаки «не відмовляючись від матеріальної допомоги, особливо хорим, найпильнішу увагу звернула на можливість допомоги

²³ ЦДАВО України. Ф. 4007. Оп. 1, спр. 17. Арк. 38.

²⁴ Young Men's Christian Association (YMCA) – Молодіжна християнська асоціація, благодійна американська організація, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. полоненим та інтернованим у таборах Польщі.

²⁵ British Committee for Refugees (BCR) – Британський комітет для біженців, благодійну організацію, яка надавала гуманітарну допомогу в різних європейських країнах, у т.ч. полоненим та інтернованим у таборах Польщі.

моральної і тому культурно-освітня робота зайняла найчільніше місце»²⁶.

Таборова УМСА зробила особливо багато для налагодження діяльності гімназії у Каліші, а також для забезпечення роботи агрономічних, електротехнічних, мовних, бухгалтерських курсів та викладів з бджільництва. Ця допомога виявлялась зокрема у забезпеченні зошитами, шкільним приладдям, підручниками, матеріальній підтримці викладацького складу курсів та шкіл, а також належного облаштування приміщень, в яких провадились всі ці виклади.

Зрештою, допомога УМСА була не єдиним (хоч і дуже важливим) джерелом матеріальних надходжень на культурно-гуманітарні потреби таборян. Такі установи як Український Центральний Комітет (УЦК), «Товариство допомоги збігцям з України», Українська академічна громада у Подебрадах і Товариство студентів у Брно (ЧСР), Українська національна капела О.Кошиця, а також окремі особи склали значні пожертви, завдяки чому таборові культурно-освітні осередки продовжували свою вкрай необхідну діяльність. Свою лепту для підтримки таборян вносили таборові кооперативи, підприємства та крамниці, засновані самими інтернованими, які призначали частину свого прибутку на культурно-освітні цілі.

Завдяки цій допомозі інтерновані зуміли адаптуватись до нових умов життя, і після ліквідації табору (з 1 серпня 1924 р.)

²⁶ Ш.І. Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі // Український Сурмач. Щипірно. 1923. 6 травня. Ч. 51-52. С. 7.

значна їх частина розселилась усю Польщею, інші – виїхали на навчання до ЧСР або на роботу до Франції. Частина території колишнього табору була передана у розпорядження колишнім інтернованим (у статусі політичних емігрантів), для яких тут була створена «Українська станиця»²⁷. В ній – вже на цивільному становищі – проживали українські комбатанти похилого віку, а також члени їх родин, користаючи причому з невеликої фінансової допомоги з боку Польської держави²⁸.

Отже, з самого початку свого існування табір у Каліші вирізнявся у кращий бік, бо тут перебували два найкращі у військово-організаційному відношенні з'єднання Армії УНР (2-га Волинська стрілецька і 3-тя Залізна стрілецька дивізії). Крім того, командувач Залізною дивізією і начальник групи інтернованих Військ у Каліші генерал-хорунжий О.Удовиченко встановив приязні ділові контакти з польською комендатурою табору, що дозволяло йому оперативно залагоджувати переважно більшість проблем, пов'язаних з діяльністю та побутом інтернованих. У свою чергу, польські коменданти (комісари) табору Каліш завжди виявляли свою прихильність до інтернованих українців, йдучи на зустріч командуванню групи. Завдяки ефективній роботі таборових служб, у Каліші дещо кращим було харчування та забезпечення інтернованих, хоча це значною мірою стосувалось теплої пори року, коли з'являлась можливість в різний спосіб урізноманітнити скудний пайок інтернованих.

²⁷ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939. Toruń, 2004. 750 s.

²⁸ Руккас А. Польська фінансова підтримка еміграційного уряду Української Народної Республіки // Історія та історіографія в Європі. Вип. 4: Німецько-французькі та українсько-польські взаємини у ХХ столітті / ред. А. Руккас. К., 2006. С. 83–104.

Проте вважати, що Каліш був поставлений у якісь виняткові умови – немає жодних підстав. Табір залишався табором – з усіма труднощами таборового існування, хоча й максимально врегульованого заходами командування групи (наскільки це було можливим в тих умовах). Кращі часи у інтернованих наставали тоді, коли вони мали можливість працювати на різних роботах поза табором, отримуючи за це визначену винагороду. Тільки завдяки заробленим навесні-влітку коштам інтерновані могли поліпшити своє харчування, при чому для придбання хоча окремих речей одягу коштів часто вже бракувало.

Найважливішим було те, що мешканці табору в своїй переважній більшості послідовно обстоювали національно-визвольні гасла, залишаючись вірними своїй присязі та Уряду УНР та стійко витримуючи усі негаразди таборового повсякдення. Весь час весь час інтернування (грудень 1920 – липень 1924 рр.) табір продовжував жити власним життям, плекаючи національно-культурні цінності завдяки діяльності мистецьких гуртків та організацій. У таборі продовжували свою роботу різні освітні осередки, що стало можливим завдяки матеріальній допомозі з боку міжнародних благодійних організацій, українців з галицьких земель, відрахувань з прибутків підприємств табору та ін.

Завдяки згаданій гуманітарній допомозі інтерновані зуміли адаптуватись до нових реалій проживання на чужині, дехто з них – отримав нові фахи та зумів знайти роботу. В центрі уваги таборян було опікування потребами жінок і дітей, а також інвалідів, яких намагались працевлаштувати

у створених у таборі майстернях. Протягом усього міжвоєнного часу Каліш залишався центром військової організації українських комбатантів, в якому були згуртована значна частина ветеранів Армії УНР, дехто з яких взяв діяльну участь у боротьбі з червоною Москвою вже під час Другої світової війни.

Януш Одземковський
доктор габлітований, професор
(університет Кард. Стефана Вишинського у Варшаві)

ВТРАЧЕНІ ШАНСИ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ В 1918–1920 РОКАХ

Яким був реальний потенціал польсько-українського військового союзу, укладеного понад сто років тому? Чи він міг вплинути на долі обох країн, на інакший, ніж записала історія, уклад історії Центральної та Східної Європи? Такі питання виникають, коли дивимося з перспективи століття на стосунки Польщі та України тих років після закінчення Першої світової війни. Історик спирається на факти, їх аналіз, інтерпретацію – в іншому разі він творитиме альтернативну історію, яка є цариною публіцистики. Однак і в точних, і в гуманітарних науках спекуляції, що базуються на реальних фактах, інформації, даних не лише припустимі, а й можуть бути творчими, вказувати нові напрямки і терени досліджень, нові можливості інтерпретації.

Тож, не творячи альтернативної історії, твердо дотримуючись реалій тих років, коли Польща здобувала незалежність, а Україна намагалася будувати свою державність, спробуймо подивитися на можливості польсько-українського союзу, його реальний потенціал і пов'язані з ним шанси формування корисного для обох держав устрою стосунків у нашій частині Європи.

Перше питання, яке негайно виникає при такому розгляді теми, звучить так: чому наприкінці 1918-го або на початку 1919 року не було створено польсько-українського союзу, який, з огляду на загрози зі сходу для польської і української державності, виявився би для обох країн найлогічнішим розв'язком? Уже з'явилася цілком обширна бібліографія, що аналізує це питання, подаючи дослідження істориків, які репрезентують польську та українську перспективи. Розмаїті тези, представлені в ній, відомі читачам, що цікавляться польсько-українськими стосунками в добу формування Європи після пароксизму Великої війни, тож немає потреби наводити їх у рамках короткої статті. Безсумнівно, існувала низка суперечностей і сфер конфлікту; певно, найзначущішим був конфлікт, що назрівав від кінця XIX ст. між поляками, які заселяли Східну Галичину, і українським національним рухом, що народжувався тут, прагнучи створення незалежної України. Чому не перемогла ідея співробітництва, яка мусила би передбачати обопільні поступки? Замість того, щоб цитувати висновки істориків або нотатки політиків і дипломатів, ненадовго звернуся до свідчень учасників тих подій, двох українських мемуаристів, які брали участь у польсько-українських боях за Львів.

Один з них писав у 1937 р.: «З одного боку в чужому місті стояв натомлений тяжкою війною старший чоловік або молодий вояк, який не знав міста, - згадував український учасник боїв, - хоч і відважний, але важкий, незграбний, чия психіка не витримувала боїв у місті. Біля нього стояв доброволець, студент або міщанин. Їх було мало, до смішного мало.

З другого боку <...> молоді, завзяті, надзвичайно відважні діти львівських передмість, онуки героїв воєн за незалежність у 1831, 1863 р., діти міста, яке дало польським Легіонам батальйони добровольців, молодь, вихована на Сенкевичу, Жеромському, овіяна чаром боїв обох бригад Легіонів»¹.

Ярослав Гриневич, вояк легіону Січових Стрільців, який поспішав на допомогу українським військам, що воювали з поляками на вулицях міста, так описує вступ його загону до Львова: «Якесь дивне піднесення охопило наші серця. Тут не затерто сліди української княжої слави, тут щербив свою шаблю Богдан-Зиновій Хмельницький. Тут, над містом, велично розкинулися Високий Замок і собор св. Юра, а на його цвинтарях дорогі нам могили Івана Франка, Маркіяна Шашкевича та інших»².

У мене складається враження, що наведені вище дві короткі цитати передають принципову складність укладення союзу в 1918 році. Для поляків і українців, особливо галицьких, Львів був надзвичайно важливим символом. Польський уряд, який погодився би віддати Львів українцям, наступного ж дня був би зметений бунтом суспільства і війська, а галицьких українських політиків, що віддали би Львів полякам, більшість їхніх колег визнала би за зрадників української справи. Мемуарист, що підписався ініціалами П. О. Ш., помічає польськість Львова, пригадує, що українських доброволь-

¹ Цит. за: Michał Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Oficyna Wydawnicza Volumen, 1999 r. s. 248. Цитований текст – це: П. О. Ш., Листопад 1918 р., «Літопис Червоної Калини», Р. IX 1937, з. 11, с. 18

² Цит. за: Damian K. Markowski, *Dwa powstania. Bitwa o Lwów 1918*, Wydawnictwo Literackie, 2019, s. 11.

ців, які мешкали у Львові, зібралось «до смішного мало», і вбачає в цьому причину поразки українських військ. Гриневич дає волю почуттям, спільним для більшості українців, які заселяли Галичину. Для них Львів був містом руським, тобто українським. Національність мешканців не мала значення, поляків уважали елементом чужим, прийшлим. Своєю чергою, для польських авторів мемуарів Львів цілком очевидно є польським містом, «завжди вірним» Речі Посполитій», яке дало черговий доказ своєї польськості, воюючи на барикадах проти українського вторгнення.

Обом сторонам суперечки забракло бажання зрозуміти, чим Львів є для противника. А тільки розуміння могло прокласти шлях порозумінню. Важкому, безперечно, бо порозуміння передбачає обопільні поступки, інакше ж маємо справу з диктатом, що його нав'язує сильніший, який може дати відчуття сатисфакції, сили, переваги, але в тривалій часовій перспективі веде до загострення конфліктів із важко передбачуваними наслідками.

Необхідність порозуміння бачили політики з широким кругозором, які мислили категоріями довготривалої політичної стратегії, зосередженої на отриманні не негайної користі, а такої, що сягала думкою у майбутнє, поза свою епоху. Юзеф Пілсудський назвав польсько-українську війну дурною і непотрібною перед лицем загрози, якою для поляків і українців була Росія. Байдуже, «біла» чи «більшовицька», бо жодна не мирилася б із виходом Польщі зі сфери її впливів, а тим більше зі створенням української держави хай у якій формі. З українського боку подібно мислив Си-

мон Петлюра. Обидва були готові до поступок, навіть, як це подав Петлюра в одному з наказів, «зціплюючи зуби», бо ж тоді йшлося не про пересовування кордону на 100 кілометрів у той чи цей бік, а про саме існування держави, над якою нависала смертельна загроза зі сходу.

У наших роздумах ми повинні взяти до уваги факт, що поляки і українці розпочинали будувати незалежні держави за повністю відмінних обставин. Польща близько 900 років функціонувала як самостійна держава, протягом трьох століть була однією з європейських великих держав. Після занепаду Речі Посполитої польське питання не раз виринало на міжнародній арені завдяки польським повстанням, діяльності польської незалежницької еміграції, участі поляків у революціях і повстаннях на теренах майже всієї Європи під гаслами боротьби «за вашу і нашу свободу». Її послами були відомі творці, науковці, літератори. Попри це великі держави оточували питання Польщі мовчанням як політично незручне. Лише 1917 року, після падіння царату, коли російський уряд задекларував, примушений до цього ситуацією в країні, згоду на незалежність Польщі, політики Заходу почали відверто говорити про потребу відбудувати Річ Посполиту.

На що могла розраховувати Україна, якої не існувало в пам'яті Європи як самостійної держави і яка не мала на Заході «лобістів» своєї незалежності? Дипломати вважали її за частину Росії, вона була для них географічним, а не національним поняттям. Прагнення українців побудувати власну державу викликали подив і побоювання щодо надмірного ослаблення Росії. Британська і французька дипломатії

зацікавилися були наприкінці 1917 р. формованими на той час збройними силами Української Народної Республіки, міркували навіть про те, щоб надати підтримку українській Центральній Раді, але винятково в контексті використання українських сил разом із Добровольчою Армією, що збиралася над Доном, і Чехословацьким корпусом, аби встановити порядок у Росії. Після закінчення збройних дій на фронтах світової війни великі держави Антанти однозначно проголосили підтримку планам відбудови «єдиної і неподільної Росії». Париж і Лондон зайняли позицію, що підтримувати ідею побудови незалежної української держави шкідливо для інтересів Франції і Великої Британії у Росії. А також для порядку в Європі, адже відбудована «біла» демократична Росія, ослаблена від'єднанням України, втратила би своє великодержавне становище³.

У гроні політиків і військових Західноукраїнської Народної Республіки не виникло думки про обмеження територіальних претензій щодо Польщі, аби цим шляхом добитися визнання української державності у відданій українцям частині Галичини. Найдалі пішов Кость Левицький, який під час розмови з представниками польської депутації припустив можливість тимчасово залишити Львів під польським урядуванням до появи рішення Мирної конференції. Проте це був окремішний голос, який не мав подальших наслідків. Рішуче «ні» будь-яким поступкам, сказане українськими галицькими політиками у суперечці з Польщею за Східну Гали-

³ Ширше на цю тему див.: Paweł Olszewski, Kwestia ukraińska w polityce Francji od schyłku 1917 r. do kwietnia 1919 r., «Piotrkowskie Zeszyty Historyczne», 12/1 76-94 2011 r.

чину, вперте дотримання концепції захоплення всіх спірних територій парализувало ведення переговорів, позбавляло аргументів польських прихильників порозуміння у їхніх дискусіях із прибічниками військового рішення. Воно також негативно налаштовувало дипломатів країн Антанти до уряду ЗУНР. Особливо погане враження справило те, що українська сторона відкинула пропозиції розв'язання конфлікту, що їх зробили уповноважені Антанти у березні 1919 року; було воно водночас своєрідним політичним «подарунком» для польської сторони, яка й сама не схилилася до прийняття пропозицій, вважаючи їх шкідливими для Польщі⁴.

Відкидаючи компроміс із поляками, якого домагалися французькі та британські дипломати, українські політики не тільки зважилися на продовження важкої війни у час, коли серцевина держави, яка народжувалася, Наддніпрянська Україна, згиналася під тягарем вторгнення військ «білої» і «червоної» Росії, а й перекреслили шанс визнання української державності переможною Антантою. Не зроблено висновків із тенденції західних держав, яка наростала – підтримувати у польсько-українській суперечці сильнішу сторону, поляків, ані з поразки намагань налагодити двосторон-

⁴ Матеріали про польсько-українські переговори див. серед іншого: AAN, Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Litwą Łotwą, Rosyjską Republiką Radziecką, Ukrainą, poz. 58, Sprawozdanie posła Aleksandra Skarbka dla MSZ, s. 46–48; Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego, T. 2, Wrocław 1974; Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i Materiały, t. 2, s. 255–260; Ukraine and Poland in documents 1918–1922, t. 1, New York, 1983 (opr. T. Hunczak); M. Budny, Misja generała Berthelemy w Polsce w relacji Romana Michałowskiego (w) „Niepodległość”, t. XV, Nowy Jork – Londyn, 1987; A. Carton de Wiart, Happy Odyssey, London 1955; T. Machalski, Co widziałem i przeżyłem, Londyn, 1980 M. Sokolnicki, W służbie Komendanta, «Kultura», nr 12, Paryż, 1953.

ні дипломатичні стосунки з Великою Британією та Францією і здобути підтримку уряду США українським претензіям щодо поляків у Східній Галичині⁵. Водночас вони переоцінювали власні сили, применшували воєнні можливості поляків, їхню перевагу у справі організації держави та мобілізації її ресурсів, що виростала бодай із факту наявності значно численнішої інтелігенції та фахових кадрів.

Із перспективи ста років це слід оцінити як велику політичну помилку. Було втрачено шанс на встановлення якогось *modus vivendi* між поляками й українцями. Підсудський був готовий віддати більшу частину Східної Галичини за умови, що Львів і нафтовий басейн залишаться польській стороні. Прийняття концепції поділу Галичини не задовольнило би до кінця жодної зі сторін, але відкривало шлях до переговорів, закінчення братовбивчої боротьби і концентрації сил проти небезпеки, яка загрожувала зі сходу. Це також давало шанс визнання української держави на міжнародній арені, що й було одним із пріоритетів діяльності уряду ЗУНР.

Що могло змінити в історії Центрально-Східної Європи укладення союзу між Польщею і Україною у 1919 році? Опираємось у сфері здогадів, тож висновки слід формулювати дуже обережно. Поза сумнівом, що людей і змарновані у війні за Східну Галичину матеріальні ресурси обидві сторони могли скерувати на схід. Стотисячна хоробра армія Західноукраїнської Народної Республіки була здатна значно зміцнити війська УНР. Це створювало реальні перспективи відвоювання

⁵ Ширше про дипломатичні зусилля уряду ЗУНР у 1918–1919 роках див.: Jarosław Nieścioruk, *Polityka zagraniczna Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej w l. 1918-1923*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Vol. LII/LIII, sectio F 1997/1998, s. 381–405.

Києва з більшовицьких рук, а важко переоцінити військовий, політичний і моральний вимір такої події. Вона була би цінною підтримкою для прихильників розбудови української державності, а українська армія стала би силою, якою ні «біла», ні «червона» Росія не могли би знехтувати.

Польща безсумнівно кинула б до боротьби з більшовиками армію, втягнену до війни з українцями, яка у травні 1919 року нараховувала вже близько 80 тисяч добре озброєних солдатів⁶. А це, у поєднанні з перемогами, що їх тоді здобули польські війська в Білорусі, створювало перспективу швидко відкинути Червону Армію за Березину і Дніпро. Воєнне становище польських і українських військ на сході зазнало би радикального покращення. Поєднані союзом Польща і Україна мали шанс стати важливим елементом політичної гри у Східній Європі.

Усі подальші відступи були би писанням альтернативної історії, адже кількість невідомих (наприклад, чи нова ситуація вплинула б на політику держав Антанти щодо справи Росії і як, як повелася би «біла» і «червона» Росія, наскільки тривалим виявився би польсько-український союз тощо) стає такою великою, що породжує просто-таки геометричне зростання кількості можливих воєнних і політичних розв'язань. І все ж, незалежно від того, з якого боку поглянемо на можливий за певних обставин польсько-український союз, що був би укладений в перші місяці 1919 року, завжди доходимо до точки, де стає можливим тільки одне твердження: цей союз міг би мати далекосяжні політичні та військові на-

⁶ Witold Hupert, *Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919*, Warszawa, 1993, s. 54–57.

слідки. Які – цього ми ніколи не довідаємося, бо це і є альтернативною історією з дуже багатьма можливими сценаріями.

Польсько-український союз, укладений у квітні 1920 року, функціонував у інших військових і політичних реаліях⁷. Уже не було української держави разом із її рекрутським, економічним тилом і організованим державним апаратом. Для відтворення всього цього на українських землях потрібен час. Війна за Східну Галичину, що закінчилася воєнною перемогою польської сторони, викопала між галицькими українцями і поляками прірву, яку було важко засипати. У частини українців нехоть до Польщі поглибилася так сильно, що незабаром, зміцнювана помилками, що їх вчинила польська адміністрація на початку двадцятих років, вона почне перероджуватися в ненависть. Частина поляків, охоплених почуттям сили, тріумфу, перестане вважати українців за націю, здатну побудувати власну державу.

Сумні наслідки чимраз сильнішої ворожості відчуватимуть вояки Петлюри, коли під час відступу влітку 1920 року їм доведеться воювати на території Галичини. Із боку місцевих українців вони зіткнуться зі звинуваченнями, що будь-яка співпраця з Польщею – це зрада української справи. Відбуватимуться спроби дезорганізувати українську армію, яка воюватиме поруч із польськими військами, поширюватимуться заклики до дезертирства або навіть обернення зброї проти поляків. Почуття нехоті до поляків переважило політичний глузд, адже поразка Польщі означала на той час втрату будь-яких шансів побудувати українську державу.

⁷ W. Cisek, Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. wybór dokumentów, Londyn 1990

Та сама глибока нехтіть і брак політичного реалізму керуватимуть Євгеном Петрушевичем, котрий, виступаючи як «Диктатор Західноукраїнської Народної Республіки», 27 липня 1920 року надіслав із Відня солдатам Петлюри, які воювали поруч із поляками, наказ дотримуватися нейтралітету у війні Польщі з більшовицькою Росією і зберегти під своєю владою найбільшу частину Східної Галичини. Із перспективи ста років важко зрозуміти, як досвідчений політик міг розраховувати на те, що переможці більшовики терпітимуть у своєму тилу хоч якусь там форму незалежної української державності.

Тож чи мав шанси польсько-український союз 1920 року втілити очікування обох сторін, що підписували його? Чи міг він привести до створення незалежної України? Вирішальними були два чинники: час і позиція суспільства наддніпрянської України. Часу забракло, поляки утримали Київ тільки протягом місяця. У польської сторони прорахунки були насамперед із командуванням, що зіткнулося з тактикою застосування на широких українських територіях мас кавалерії Будьонного і браком власних рухливих резервів. Основою польських сил була піхота і артилерія на кінській тязі, що рухалася пішки у темпі маршу. Що з того, коли відбивали хвиливу атаку кінної армії, якщо Будьонний міг протягом 2-3 днів перенести дії на ділянку, віддалену на декілька десятків кілометрів. Польські резерви, що склалися головним чином із піхоти й артилерії, ніяк не могли встигнути за кавалерією, а негусто розташовані залізничні лінії з невеликою пропускнуою здатністю не могли бути використані для швидкого транспортування військ на zagrożені ділянки фронту.

На заваді став і суспільний, національний чинник. Генерал Ян Ромер, прихильно налаштований до українців, який вказував на помилки поляків супроти українського союзника, прихильник побудови сильної української держави в союзі з Польщею, писав у щоденнику: «В українському народі та уряді безперечно дає себе знати брак реального чуття. Забагато тут філософії, слова, паперу, абстракції, замало дії, конкретності. Твердження п. Грохольського, що це голова без членів, командування без дивізії, містить у собі чимало правди. Є тут великі економічно-суспільні недоліки, і страхітлива спекуляція <...> Є в них навіть в уряді низка партій, що борються: Мазепа демагогічний полонофоб і Петлюра примиренець; «галичани» з Галичини, полонофоби і примиренці-українці тощо. Також багато чути про перевагу матеріальних міркувань (кар'єра, хабарі) над ідейними. Попри великі труднощі, доки є шанси на успіх, мусимо боротися за нашу і їхню свободу...»⁸.

Зі слів генерала пробивається переконання щодо необхідності підтримати українців, а водночас тінь побоювання, що в сутичці з місцевими обставинами це може виявитися неефективним. У інших польських мемуаристів з'являється рефлексія, що в української нації (мова про наддніпрянську Україну) не помітно великого запалу до розбудови країни, а радше байдужість, маразм, тенденція вичікування; загрози, які в Польщі породжують рішучість, тут спонукають опустити руки.

Якби польські війська затрималися в Україні довше, а такі шанси існували, правдоподібно, що, попри всі труднощі, по-стала би українська армія, здатна винести на своїх плечах ча-

⁸ Jan Edward Romer, *Pamiętniki*, Warszawa, 2011, s. 328, 330–331.

стину тягаря війни з більшовицькою Росією, не так через кількість, як через якість воїнів. Це не голослівне твердження; на високі чесноти українського воїна, що воював на боці Війська Польського, вказують польські мемуаристи; вони є і в оцінках, що містяться в рапортах. Українська держава, яка репрезентувала би визначений військовий потенціал, знову би мала шанс існувати як постійний елемент укладу сил на сході.

Спроба опису наслідків такої ситуації знову веде нас до альтернативної історії. Зупинімося, отже, на формулюванні погляду, що польсько-український союз мав шанс відіграти значущу роль у формуванні стосунків у Центрально-Східній Європі після Першої світової війни. Здається, що чим раніше його було би укладено, тим ця роль була би помітнішою, а наслідки могли бути тривалішими. 1920 року, коли рештки військ «білої» Росії вже не становили великої загрози для більшовицької Росії, взаємодії Війська Польського з 200- або навіть 300-тисячною українською армією могло бути недосить для відсічі більшовицькому вторгненню. Зокрема, тому, що тривалість польського й українського опору залежала від постачання зброї і амуніції, що його здійснював Захід. Намагаючись описати можливу політику держав Антанти перед лицем тривалої війни Польщі і України з більшовицькою Росією, ми вийшли би на винятково широкі води альтернативної історії.

Мабуть, чимало сучасних поляків і українців стенаючи плечима трактують нагадування тієї простої істини, що майбутнє будемо на фундаменті минулого. Це може здаватися трюїзмом, але хочемо ми цього, чи ні, та завжди виростаємо з минулого. Воно сидить в нас, навіть якщо намагаємося зрек-

тися його або не помічати. Минуле може підказати, яких помилок, здійснених попередниками, краще уникати, що варто творчо перетворювати задля побудови кращої дійсності. Наскільки ми захочемо зауважити ці вказівки і врахувати їх у нашій праці. Гасло відкидання всього, що було в ім'я побудови нового, щасливого світу, вже не раз вело до деформації; прикладом є бодай спорудження комуністичного раю у більшовицькій Росії. Скільки страждань воно принесло – відчули поляки, а ще більше українці.

Польща, яка відроджувалася у 1918 році, могла звернутися до тисячолітньої традиції П'ястів, Ягеллонів, Вазів. І вона робила це, не завжди вдало відчитуючи минуле, особливо тоді, коли намагалася копіювати його у ХХ столітті, в світі й умовах надзвичайно відмінних від попередніх століть. Але, попри все, пам'ять про спільне минуле давала міцні основи, що допомагали об'єднувати поділену загарбниками націю і творити будівлю держави.

Українські незалежницькі діячі, творці української культури, літератури, які мріяли про вільну вітчизну, могли покликатися на ще глибшу, понад тисячолітню історію Русі київських князів. Але вони вибрали сімнадцяте століття. Чому так сталося? І століття раннього Середньовіччя, і сімнадцяте століття творять історію українських земель. Але чому героєм, найбільш гідним наслідування, став Зиновій Хмельницький, а не Ярослав Мудрий? На це питання мусять відповісти собі самі українці. Чи вибір козацьких повстань, а не історії Русі як домінантної відправної точки до будування української ідентичності, особності, мав негативний вплив на

формування польсько-українських контактів? Його, певно, можна зарахувати до чинників, що антагонізують, хоча перебільшувати його значення було би помилкою.

Шанси, які несла з собою у 1918–1920 роках ідея союзу між Річчю Посполитою і Україною, через розмаїті причини залишилися не реалізованими і, мабуть, польські та українські оцінки, чому так сталося, будуть різними в багатьох пунктах. Але, хоча сто років тому союз не дав сподіваних наслідків, сьогодні, з перспективи століття він шле важливе послання, яке має бути зрозумілим для обох сторін. За невдачу спробу сформувати стосунки у Центрально-Східній Європі у спосіб, який більше відповідав би інтересам Польщі й України, обидві нації заплатили велику ціну. Україна стала советською республікою, пережила трагедії сталінських репресій, голодомору, на сімдесят років втратила шанс побудувати власну незалежність. Сьогодні, будучи потенційно багатою країною, вона мусить змагатися з багатьма економічними, організаційними і ментальними слабкостями, джерело яких міститься у силоміць нав'язаній політичній системі, в якій зростали й виховувалися чотири покоління.

1939 року Польща стала жертвою німецької і советської агресії, звідала, як і Україна, велетенські руйнування та втрати під час Другої світової війни, на 45 років втратила свою суверенність, а процес її економічного і суспільного розвитку був сильно пошкоджений системою, яка все підпорядковувала ідеології.

Тепер живемо в часи, коли плин історії прискорюється, з'являються різноманітні загрози. У такій ситуації не миттєві ефекти, вимірювані тимчасовою популярністю, а вміння відважно

подивитися в минуле має принципову вартість. Такий погляд продемонстрували Пілсудський і Петлюра, почасти всупереч власному оточенню. Вони націлилися на важку, нелегку річ, не очікуючи аплодисментів, а домагаючись великого зусилля і надзвичайно важкого відкидання взаємних упереджень. Обоє не хотіли задовольнятися малими, негайними цілями. Розпочали боротьбу за великі речі. Хоча ця боротьба тоді не увінчалася успіхом, вона закарбувалася назавжди і дуже позитивно в історії польсько-українських стосунків. Історик має право бажати такої позиції сучасним політикам – і польським, і українським.

Джерела

AAN, Kolekcja opracowań i odpisów dokumentów dotyczących stosunków Polski z Litwą Łotwą, Rosyjską Republiką Radziecką, Ukrainą, poz. 58.

Centralne Archiwum Wojskowe – Wojskowe Biuro Historyczne, Dowództwo 2 Armii, I.311.2.14

Archiwum Polityczne Ignacego Paderewskiego, T. 2, Wrocław, 1974;

W. Cisek, *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. wybór dokumentów*, Londyn, 1990.

Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 r. Dokumenty i Materiały, t. 2.

Ukraine and Poland in documents 1918–1922, t. 1, New York, 1983 (opr. T. Hunczak)

Щоденники

A. Carton de Wiart, *Happy Odyssey*, London, 1955

W. Cisek, *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. wybór dokumentów*, Londyn, 1990.

T. Machalski, *Co widziałem i przeżyłem*, Londyn, 1980.

Jan Edward Romer, *Pamiętniki*, Warszawa, 2011.

M. Sokolnicki, *W służbie Komendanta*, «Kultura», nr 12, Paryż, 1953.

**ПЕРШЕ ПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ
PIERWSZE POLSKIE PRZEDSTAWICIELSTWO NA UKRAINIE**

KIJOW, DNIA 14 Octobre 1918 r.

**KRÓLEWSKO-POLSKIE
PRZEDSTAWICIELSTWO
NA UKRAINIE.**

N 28/18

DRZ.

18.10.18

3271

BIURO

Міністерство Справ
Зарубіжних
ОДЕСЬКАНО
Собольов 14.10.18 р.
№ 19698.

Departament Stanu. Warszawa, Dn. 7-X 1918 r. Nr. P/1706/18.

W SPRAWIE składu Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej na Ukrainie

Departament Stanu upoważnia Pana do zaangażowania pp. Bohdana Kutylowskiego w charakterze radcy, p. Edmunda Sobolewskiego w charakterze pierwszego i Czesława hr. Pruszyńskiego w charakterze drugiego sekretarza Przedstawicielstwa na Ukrainie na służbę prowizoryczną. W czasie, przewidzianym przez pragmatykę służbową, zechce Pan podać wspomnianych Panów do stabilizacji. /m-p./ Dyrektor Departamentu: Redziwiłk. Szef Wydziału: K. Bader. Do Pana Przedstawiciela N. Rady Regencyjnej Król. Pols. na Ukrainie.

La Représentation de la Régence du Royaume de Pologne en Ukraine atteste l'indentité de la copie avec le texte officiel.

Le Représentant de la Régence *H. Wadkowski*

Secretaire *E. Sobolewski*

A Son Excellence
M-r le Ministre
des affaires étrangères
a Kiev.

M. S. C.

Відомості про
введення
Собольов 14.10.18
№ 2869

Лист польського представництва щодо складу ради.
ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 1-2

List przedstawicielstwa polskiego w sprawie składu rady.
CPAOW Ukrainy. ZB. 3766. op. 1. Spr. 137. Ark. 1-2

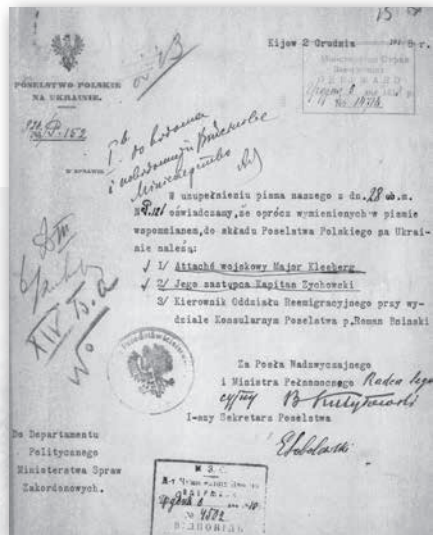
ПЕРШЕ ПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ
PIERWSZE POLSKIE PRZEDSTAWICIELSTWO NA UKRAINIE

Фото Станіслава Ваньковича
Zdjęcie Stanisława Wańkowicza

Посвідчення Станіслава Ваньковича.
ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 4
Legitymacja Stanisława Wankowicza.
CPAOW Ukrainy. ZB. 3766. Op. 1. Spr. 137. Ark. 4

ПЕРШЕ ПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В УКРАЇНІ PIERWSZE POLSKIE PRZEDSTAWICIELSTWO NA UKRAINIE

Лист про склад польського посольства.
ЦДАВО України. Ф. 3766. Оп. 1. Спр. 137. Арк. 15
List odnośnie składu Ambasady RP.
CPAOW Ukrainy. ZB. 3766. op. 1. Spr. 137. Ark. 15

Будинок, у якому розташовувалося Міністерство закордонних справ
УНР/ Української Держави, вул. Терещенківська, 9. Київ, 1918 р.

Gmach, w którym mieściło się Ministerstwo Spraw Zagranicznych
URL / państwa ukraińskiego, ul. Tereszczeniwska, 9, Kijów, 1918 rok.

УКРАЇНСЬКЕ КОНСУЛЬСТВО В ГДАНЬСКУ
UKRAIŃSKIE BIURO KONSULARNE W GDAŃSKU

Дипломатичний паспорт
консула Сергія Нілуса.
ЦДАВО України. Ф. 3696.
Оп. 1. Спр. 62. Арк. 7
Paszport dyplomatyczny
konsula Sergija Nilusa.
CPAOW Ukrainy. ZB. 3696.
Op. 1. Spr. 62. Ark. 7

Дип. пасп. 7
№ 3273.
24/1. груд 24/12. 18
Сергій Сергійович
Віце-консул
в Гданьску

ПОСВІДЧЕННЯ.

Дипломатичний

Грудня 17 8

3843.

ДН
/11

Міністерство Закордонних Справ Української Народної Республіки сим посвідчує, що власник цього Пан Сергій Сергійович НІЛУС Віце-Консул в м. Лодзі т.в.об. Генерального Консула в Польщі, що підписами і приложенням печатки стверджується.-

Комісар Револьційного Комітету
при Міністерстві Закордонних Справ:

Директор Департаменту:

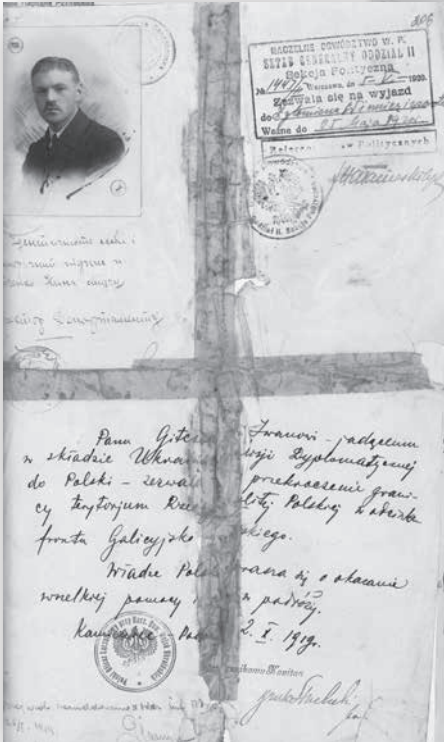
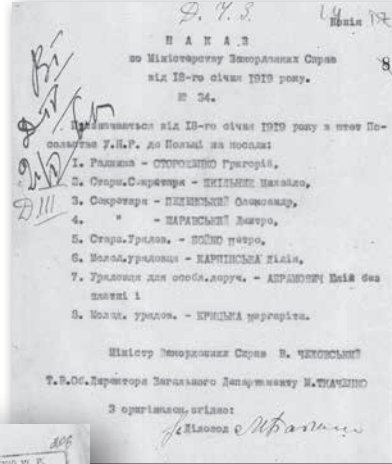
С.І.Д.Габі
Каркас - 394

Посвідчення віце-консула Української Держави в Лодзі
Сергія Нілуса. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 1
Legitymacja Wicekonsula Państwa Ukraińskiego w Łodzi Siergija
Nilusa CPAOW Ukrainy. ZB. 3696. op. 1. Spr. 30. Ark. 1

УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ В ПОЛЬЩІ UKRAIŃSKA MISJA DYPLMATYCZNA W POLSCE

Наказ МЗС УНР про призначення співробітників НДМ УНР у Польщі. 18 січня 1919 р. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 14

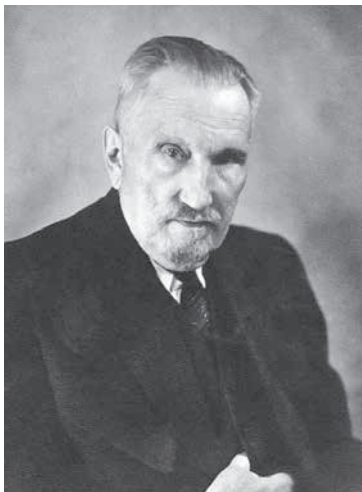
Rozporządzenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych URL w sprawie mianowania pracowników NMD URL

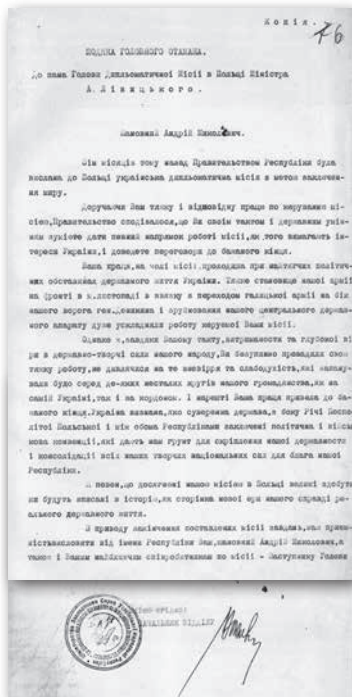
Дипломатичний паспорт начальника консульського відділу НДМ УНР у Польщі Івана Гітченка. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 170. Арк. 205–206

Paszport dyplomatyczny naczelnika wydziału konsularnego NMD URL w Polsce Iwana Hitzcenki. CPAOW Ukrainy. ZB. 3696. Op. 2. Spr. 170. Ark. 205–206

УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ В ПОЛЬЩІ UKRAIŃSKA MISJA DYPLOMATYCZNA W POLSCE

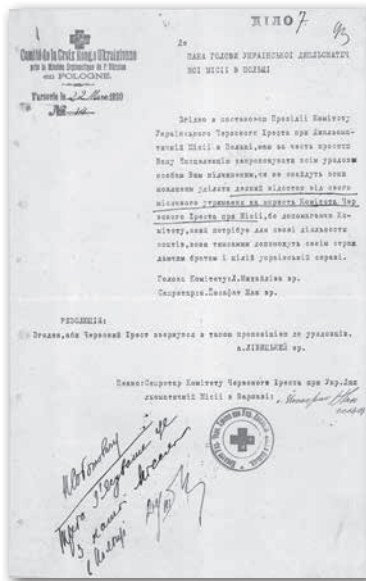

Андрій Лівичкй
Andrij Liwycy

Подяка головному отаману С. Петлюри
голови НДМ УНР у Польщі А. Лівичку
за роботу на чолі місії. ЦДАВО України.
Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 286. Арк. 6-6зв.

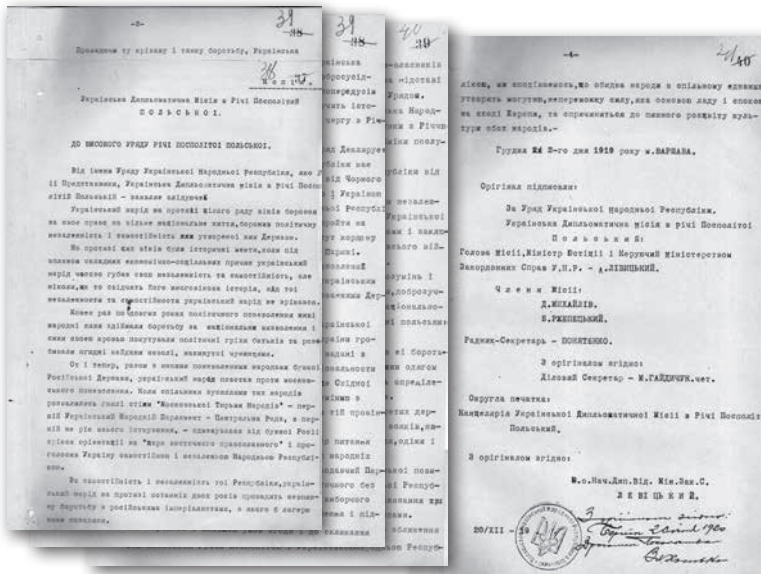
Podziękowanie dla szefa NMD URL w
Polsce A. Liwyckiego za pracę na czele misji.
CPAOW Ukrainy. ZB. 3696. Op. 2. Spr. 281.
Ark. 6-6 na obr.

Лист Комітету Червоного Хреста при НДМ
УНР у Польщі про збір коштів для військовополонених. ЦДАВО України. Ф. 3696.
Оп. 2. Спр. 158. Арк. 7

List Komiteta Czerwonego Krzyża przy DML
URL w Polsce o pozyskiwaniu funduszy dla
jeńców wojennych. CPAOW Ukrainy. Zb.
3696. Op. 2. Spr. 158. Ark. 7

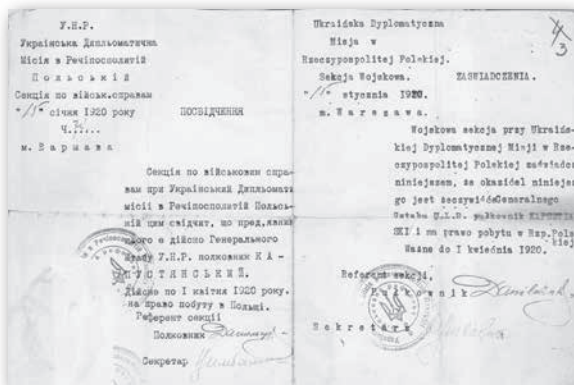
УКРАЇНЬСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ В ПОЛЬЩІ UKRAIŃSKA MISJA DYPLOMATYCZNA W POLSCE

Нота до уряду Речі Посполитої Польської про започаткування українсько-польських відносин. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 38–41
Nota do Rządu Rzeczypospolitej Polskiej dot. zapoczątkowania polsko-ukraińskich relacji. CPAOW Ukrainy. ZB. 3696. Op. 1. Spr. 30. Ark. 38–41

Посвідчення полковника генштабу Капустянского. 15 січня 1920 р. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 281. Арк. 3.

Legitymacja polkownika Kapustiańskiego. 15 stycznia 1920 r.

Симон Петлюра
Symon Petlura

Юзеф Клеменс Пілсудський
Józef Klemens Piłsudski

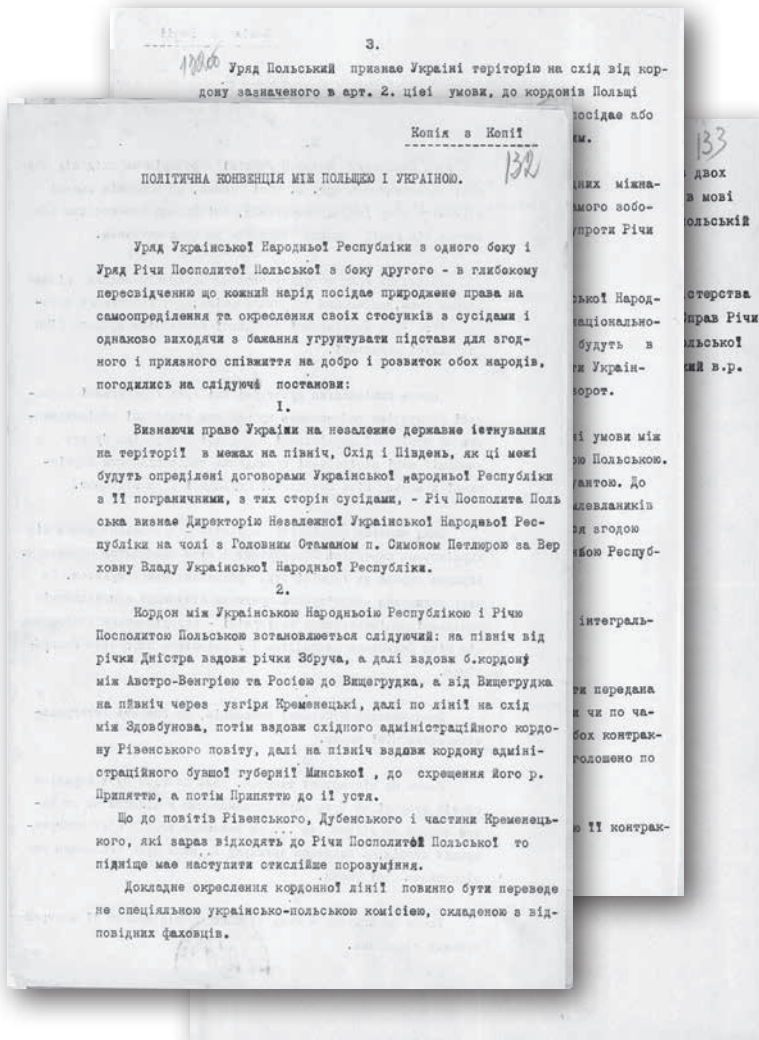
«Без огляду на те, яким буде її уряд, Росія є вперто імперіалістичною. Це навіть є головною рисою її політичного характеру. Атака на Польщу залежить передусім від українського питання. Якщо українська справа буде вирішена на їхню користь, тоді вона піде на Польщу»

Юзеф Пілсудський

«Bez względu na to, jaki będzie jej rząd, Rosja jest uparcie imperialistyczna. To jest nawet główna cecha jej politycznego charakteru. Atak na Polskę zależy przede wszystkim od kwestii ukraińskiej. Jeśli sprawa ukraińska będzie rozstrzygnięta na ich korzyść, wtedy pójdzie na Polskę»

Józef Piłsudski

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР ПЕТЛЮРИ І ПІСУДСЬКОГО
UMOWA UKRAIŃSKO-POLSKA PETLURY I PIŁSUDSKIEGO

Політична конвенція між УНР і Річчю Посполитою Польською.

ЦДАВО України, ф. 3696, оп. 2, спр. 277, арк. 132-133.

Konwencja polityczna między URL i RP Polską,

CPAOW Ukrainy. Zb. 3696. Op. 2. Spr. 277. Ark. 132-133

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ДОГОВІР ПЕТЛЮРИ І ПІСУДСЬКОГО UMOWA UKRAIŃSKO-POLSKA PETLURY I PIŁSUDSKIEGO

Віктор Зелінський
Wiktor Zelinski

134

Військова конвенція між Польщею і Україною.

1. Військова військова конвенція складає інтегральну частину політичної конвенції з дня 21-го квітня 1920 року, «хочуть з нею різницю» вчиття і означає як до закінчення сталої військової конвенції між Польським Урядом і Українським.
2. Польські та українські війська відбудуться спільно як війська союзні.
3. В разі спільної еміції польсько-української проти озброєних військ на теренах Прагматерської України, положених на захід від сучасної лінії польсько-більшовицького фронту, військової операції відбудеться на загальному розпорядженні начальної команди польських військ в головній команді українських військ під загальним керівництвом начальної команди польських військ.
4. Начальна команда польських військ приймає до оперативних завдань українських військ своїх старшин, в головній команді українських військ приймає до розпорядження начальної команди польських військ, в розпорядженні з начальною командою польських військ, до польських команд, частин, інституцій і ин. своїх власних старшин.
5. Війська передані головній команді українських військ до розпорядження начальної команди польських військ, якщо ця команда згідно з потребами нею окреслених на теренах України по можливості не роздробляти їх на дрібні тактичні одиниці. В міру потреби еміції і спеціальних оперативних умов не то дозволять, на базисі головної команди українських військ, начальна команда польських військ як автономно організувати українські одиниці разом і призначити їм власний район діяння і спеціальне стратегічне завдання, з метою віддати їх в розпорядження безпосереднього розпорядження головній команді українських військ.
6. З метою розпочаття спільної еміції проти більшовиків український уряд зобов'язується доставляти продукти для польської армії, оперуючої на цих теренах в кількості згідно оперативному плану головній армії: м'ясо, сало, борошно, вівся, гречка, овес, цукор, олія, сіно, солому і т.п. на підставі картових норм, обсягованих польським військом, - і потрібні підводи. Тут же *2 1/2 год. в день 5/100*
- 7/ В разі недостатності українським Урядом потрібних продуктів може в військову / до закінчення військової конвенції / буде розпорядження начальною командою польських військ в розпорядженні в головній команді українських військ.
- 7/ В разі закінчення виснаженого терену військами польсько-українськими на війська союзними, начальна команда польських військ

З копій вгідно:
Начальник Дипломатичного Відділу

Військова конвенція між УНР і Річчю Посполитою Польською. ЦДАВО України. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 277. Арк. 30-34, 134-136

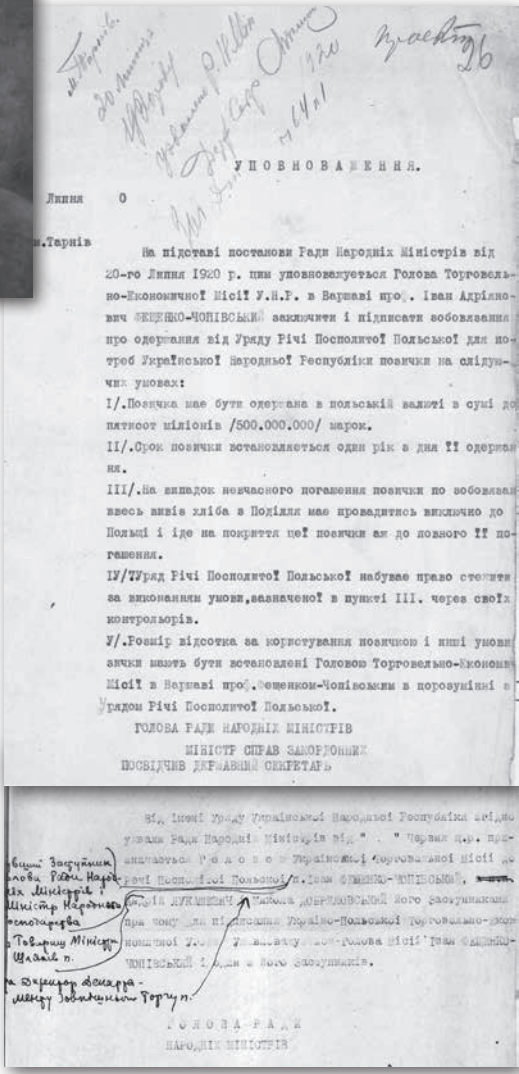
Konwencja wojskowa między URL a Rzeczpospolitą Polską. CPAOW Ukrainy. ZB. 3696. Op. 2. Spr. 277. Ark. 30-34, 134-136

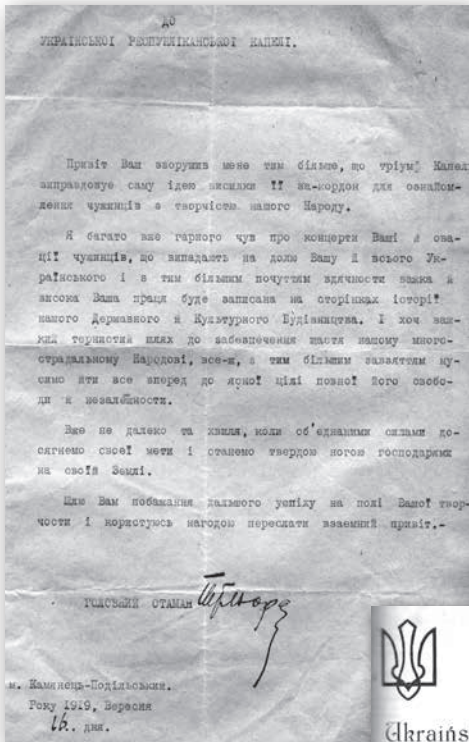

Портрет І. Феценка-Чопівського
 Portret I. Feszczenki-Czopiwskiego

Уповноваження голови
 Української
 торгівельно-економічної
 місії в Варшаві.
 ЦДАВО України. Ф. 2486.
 Оп. 1. Спр. 2. Арк. 26

Upowaznienia
 przewodniczącego
 ukraińskiej misji handlowej
 i gospodarczej w
 Warszawie.
 CPAOW Ukrainy. ZB. 2486.
 Op. 1. Spr. 2. Ark. 26

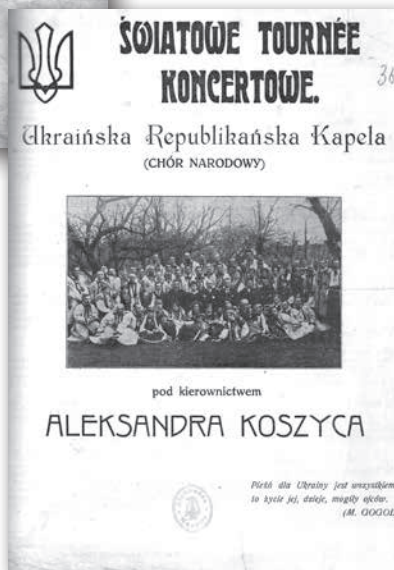

O.A. Кошиць
 O.A. Koszyc

Лист Симона Петлюри до диригента
 Української республіканської капели
 О.А. Кошиця про успішні виступи капели
 за кордоном. ЦДАВО України. Ф. 3965.
 Оп. 2. Спр. 94. Арк. 115

List od Symona Petlury do dyrygenta ukraińskiej kapeli republikańskiej O.A. Koszyca o udanych występach kapeli za granicą.

Афіша концерту Української республіканської капели в Польщі.

Afisz ukraińskiego koncertu Ukraińskiej Kapeli Republikańskiej w Polsce

ПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО В ОДЕСІ. РІК 1919
 PREDSTAWICIELSTWO POLSKI W ODESSIE. ROK 1919

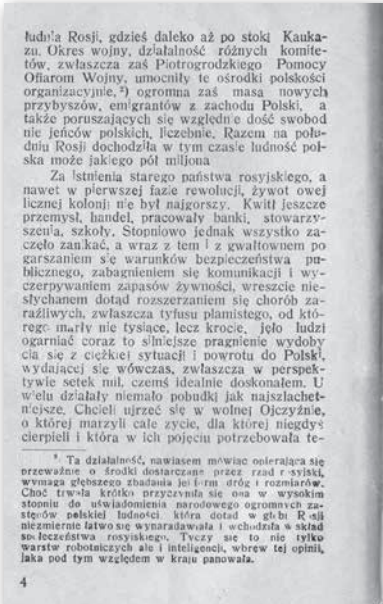
Фото Ф. Хорвата
 Zdjęcie F. Chorwata

Фото Ф. Пуласького
 Zdjęcie F. Pułaskiego

Видання спогадів консула Польщі в Одесі
 С. Сроковського. З Наукової бібліотеки
 Університету Миколая Коперніка в Торуню

Publikacja wspomnień konсула Polski w Odessie
 S. Srokowskiego. Z Biblioteki Naukowej Uniwersytetu
 Mikołaja Kopernika w Toruniu

УКРАЇНЬСЬКА СТАНИЦЯ У КАЛІШІ
UKRAIŃSKA WIEŚ W KALISZU

Шевська майстерня в таборі інтернованих у Каліші (штамп на звороті: «Warsztaty szewsko-krawiecko-gymarskie Kaliskiej Grupy Obozów Internowanych w Kaliszu». Напис від руки: «1922 р.»). Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США), Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-26.

Warsztaty szewskie w obozie dla internowanych w Kaliszu (stempel na odwrocie: «Warsztaty szewsko-krawiecko-gymarskie Kaliskiej Grupy Obozów Internowanych w Kaliszu». Odręczny napis: «1922 г.»). Українська Станиця в Калішу (Польща).

«Малярі, шевські, косторизі і К° майстерня. Каліш 1924 рік Станиця» (напис на звороті). Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США), Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-41.

«Malarze, szewcy, kostorizy i K° warsztat. Kalisz 1924 rok Stanica» (напис на odwrocie). Українська Станиця в Калішу (Польща): колекція zdjęć Rity Deszko (USA).

УКРАЇНЬСЬКА СТАНИЦЯ У КАЛІШІ
UKRAIŃSKA WIEŚ W KALISZU

«Українська Станична друкарня. 1925 р.» (напис на звороті).
Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США),
Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-40.

«Ukraińska staniczna drukarnia. 1925 r.» (napis na odwrocie). Ukraińska Stanica
w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko (USA).

«Студія мистецтва. Укр[аїнська] Станиця 1925 рік» (напис на звороті).
Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США),
Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-42.
«Studio artystyczne. Ukr[aińska] Stanica 1925 rok» (napis na odwrocie). Ukraińska Stanica
w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko (USA).

УКРАЇНСЬКА СТАНИЦЯ У КАЛІШІ
UKRAIŃSKA WIEŚ W KALISZU

«Столярна майстерня в Станиці. 1925 рік» (напис на звороті).
Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США),
Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-35.

«Warsztaty stolarskie w Stanicy. 1925 rok» (напис на odwrocie). Ukraińska Stanica
w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko (USA), Ukraińska biblioteka
im.Symona Petlury w Paryżu, 29.1. P-35.

«Панахида по Гол[овному] Отаманові в 40 день смерти в Станиці 1926 рік»
(напис на звороті). Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти
Дешко (США), Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-57.

«Nabożeństwo żałobne w Stanicy czterdziestego dnia od śmierci Głównego Atamana 1926
rok»(напис на odwrocie).Ukraińska Stanica w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko
(USA), Ukraińska biblioteka im.Symona Petlury w Paryżu, 29.1. P-57.

Одна з «вулиць» Калішу (напис на звороті: «Українська Станиця. 1926 рік».
*Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США),
Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-7.*

Jedna z «ulic» Kalisza (napis na odwrocie): «Ukraińska Stanica. 1926 rok». Ukraińska Stanica w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko (USA), Ukraińska biblioteka im.Symona Petlury w Paryżu, 29.1. П-7.

Групове фото учителів та вихователів з дітьми з Української станиці у Каліші (28 осіб, другий зліва – др Шкурат, 1 серпня 1931 р. (напис на звороті: «Зняті перед відправкою до Укр. Станиці при м. Каліші. 1/VIII – 1931 року. Діти, що їздили на літо до Галичини»). *Українська станиця у Каліші (Польща): колекція фотографій Ріти Дешко (США), Українська Бібліотека імені Симона Петлюри, 29.1. П-84.*

Zdjęcie grupowe nauczycieli i wychowawców z dziećmi z Ukraińskiej Stanicy w Kaliszu (28 osób, drugi od lewej – dr Szkurat, 1 sierpnia 1931 r. (napis na odwrocie: «Sfotografowani przed wyjazdem do Ukr[aińskiej] Stanicy w Kaliszu 1/VIII – 1931 roku. Dzieci, które jeżdżyły na lato do Galicji»). Ukraińska Stanica w Kaliszu (Polska): kolekcja zdjęć Rity Deszko (USA), Ukraińska biblioteka im.Symona Petlury w Paryżu, 29.1. P-84.

Наукове видання

УКРАЇНА І ПОЛЬША: ШЛЯХАМИ МІЖДЕРЖАВНИХ ВЗАЄМИН

Збірник наукових праць з нагоди 100-річчя встановлення
польсько-українських дипломатичних відносин

Наукова редакторка – докт. істор. наук, професорка *Ірина Матяш*

Випусковий редактор – *Віктор Собяньський*

Переклад з польської *Костянтина Москальця*

Макет – *видавництво «Горобець»*

Підписано до друку 12.12.2019
Формат 60х90 1/16. Умов. др. л. 18,75
Тираж 500 пр.

Видавництво «Горобець»
Вул. С. Єсеніна, 24, Київ 03170
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 2852 від 16.05.2007 р.

Друк: "Майстер книг"